PERSIAN-ARABIC B. A. TEXT

(PROSE and VERSE)

AND

RAPID READING

FOR

1912

BY

SHAMS-UL-ULAMA

MAULVI SYED AMJAD ALI, M.A.,

Fellow of the University of Allahabad

PRINTED BY MUNSHI MUHAMMAD ISMAIL, AT THE ANWAR AHMADI PRESS, ALLAHABAD.

All Rights Reserved

Reprinted, 500 *Copies*] **1910** [*Price per Copy Rs.* 3-4.

PERSIAN-ARABIC B. A. TEXT.

(PROSE & VERSE)

انتخاب سہ نثر ملا ظہوری

نثر اول

سرود سرایان عشرتکدۂ قال کہ نہ بورس سرابستان حال کار کام و زبان ساختہ لشہد ثناے صانعے عذب البیان اند کہ چاشنی نغمہاے شکرین در رگ و پے نے دوانیدہ * و خوش نغمان چمن نشاط کہ بہ بسط بساط انبساط پرداختہ بزلال حمد خالقے رطب اللسان اند کہ گل ترانہاے تر از شاخسار صوت و صدا دمانیدہ * محمل شوق حجازیانش بصداے تال ہندیان زنگلہ بند - و زخم جگر عراقیانش بچنگ تار طنبور ترکان در شکنند * جلاجل اوراق درختان بہواے او ترانہ ریز - و بلبان منقار بلبلان بنواے او نغمہ خیز *

مثنوی

درین بستان سر آگندہ غلغل　۱　سخن گر دیدۂ گلبن نغمہ بلبل

زبان را مطرب بزم ہمت کرد　۲　نفس را دلکش ساز سخن کرد

بضبط نغمہ اسرار پرداخت　۳　ز صندوق تن خلق ارغنون ساخت

رباب از مغز را زآمد بگفتن　۴　شدش خشک استخوان و پوست بر تن

سخن را کرد

گل داغش کسے را ستہ از شاخ ۵ کہ چون نے استخوانش گشتہ سوراخ

چو نے انکس نفس در نغمہ انگند ۶ کہ از کاہش سراپاے خود آگند

چو از دستش شود پشت دوتا چنگ ۷ زند دل تار ہاے نالہ در چنگ

پرد خاے پرند از نغمہ دوست ۸ ببین دف را کہ چون برمی درد پوست

درود با ساز و برگ پر نوا زندہ امتان کہ قانون دین بمضراب ہدایتش پر صدا است * و صلواۃ پر شعبہ و آوازہ بر آل و اصحابش کہ بہ یکشی ضراعت شان ساز شفاعتش نغمہ زا است۔ رباعی

سلطان رسل کہ جملہ را تاج سر است قانون بقا طفیل او نغمہ ور است

در چار حد از شعبگے او زدہ دم ہر کس ز دوازدہ مقامش خبر است

اما بعد مژدہ شنیدہ ام کہ انگفتن سخن شہنشاہ سخنور۔ نکتہ پرور۔ نغمہ پرداز نوا خرساز۔ مریخ صارم۔ زحل حشم۔ کیوان ہمم۔ مریخ شم۔ خورشید علم۔ برجیس شیم۔ ناہید نغم۔ عطارد رقم۔ قمر خدم۔ خلیل نوال۔ یوسف جمال داؤد الحان۔ سلیمان مکان۔ عدل افزا۔ ظلم کاہ۔ ابراہیم عادل شاہ خلد اللہ ملکہ و سلطانہ و افاض علی العالمین برہ و احسانہ۔ مثنوی

جہاندار و جہانگیر و جہان بخش ۱ فلک قدر و فلک تخت و فلک رخش

شگفتہ ہمت دم شمشیر جرات ۲ دماغ ہوشمندی مغز فطرت

خلیل کعبہ دل زو مباہی ۳ بر و صادق ثناے قبلہ گاہے

چنین تارک سپهر افسر که دارد	۴	شهنشاهی جز او دیگر که دارد
اگر بزم ست عیشستان ز جامش	۵	وگر رزم ست رنگین از حسامش
ز عدلش گویی عدل دیگران چیست	۶	باو نازد لقب نوشیروان کیست
تفاوت کفر و دین آمد بمعنی	۷	میان عدل او با عدل کسری
ز بیداریش خواب ایمن ز نالش	۸	بچشم پاسبانش کرد بالش
ز تیغش پیکر خصمان دو پیکر	۹	ز گرزش فرقها را سینه مغفر
سمندش را سپند از خال محبوب	۱۰	کمندش را نخ از رگهای مجذوب
مه نو حلقه ده گوش رکابش	۱۱	یکی از نیزه داران آفتابش
سنانش چون علم سازد سر انگشت	۱۲	شود تسبیح ساز از مهرهٔ پشت
برانگیزد بهر جانب که لشکر	۱۳	بگیرد گرد روی راه صرصر
نگین چرخ گر رخ برفروزد	۱۴	نگه در چشم مهر و مه بسوزد
ز جودش قطره در لجه نگنجید	۱۵	ز خلقش نفخه در غنچه نپیچید
سخنهای که نشنیده شنیده است	۱۶	فراست را تو گویی آفریده است
خبر از راز پنهانیش داند	۱۷	سواد خط پیشانیش داند
دعایش گر نگردد با اثر رام	۱۸	اثر از دم رمد چون وحشی از دام
بجانها تخم مهری کشت از آن دست	۱۹	که در هر سینه صد انبار دلش هست
بمهر از مهرورزان بر سر آمد	۲۰	عرض عشق و دل او جوهر آمد

نه تنها عشق را پشت و پناه است ۲۱ برای حسن هم امیدگاه است

دماغ از تار موی او تتار است ۲۲ نگه را باغ روی او بهار است

نهد خور هر طرف دامی ز تارش ۲۳ کزان رو پرتوی گردد شکارش

ادب در پیشگاهش پیشکاری ۲۴ جنبش را حیا آیینه داری

به زیر قصر قدرش در تماشا ۲۵ سپهر پشت عقل دست بالا

خلائق جمله مفتون هوائش ۲۶ وکیلم من همه جانها فدایش

به خلقش حق نداده احتیاجی ۲۷ دهد ما را برای ما رواجی

و هر صد عجز و کمال با حال ز دست ۲۸ نیارد داد او را یکدل از دست

کسی را زیبد اندازه نثارش ۲۹ که باشد عالم جان در کنارش — گوهر

زهی اسکندر افلاطون فطنت که دانائی و دارائی از و در پناه هم
بپا اندیشه پرویز باربد ترانه ریز که بسر انگشت نغمه‌های مسرت افزایش
گوش محنت و غم سست مالند. شمیم خلقش سمن را ختن ختن نافه
در جیب و دامان - و نسیم لطفش غنچه را چمن چمن خنده در زیر لب
پنهان. به توفیق زمزمهٔ ستایش نطق را دم نوازش تقریر - و به توفیر اجاره
دعائش صدق را کف اجابت پر از گوهر تاثیر. فرمان قضا را امضای — صدف
حکم نافذش درکار - و نسخهٔ تقدیر را بلغهٔ تدبیر صائبش برکنار. شمال
گلشن وفاق را تاکید غنچهٔ دل شگفانیدن - و صرصر کوی نفاق را

تہدید غبار بر خاطر نشانیدن * در قتل بدعہدان جلاد اجل با شحنہ غضبش ہم سوگند۔ و در کارخانہ محبتش سر رشتہ عمر با عشرت دوام ہم پیوند * نغمہ قانون عدالتش ملک نواز۔ و شعلہ کانون سیاستش ظلم گداز * سطوتش زور در پنجہ شیر شکن۔ رزمش اجل در خون فگن * القش رم از آہو ربا۔ بزمش جام بر جم پیما * آب تیغش آتش خرمن زندگانے باد تیرش سفیر مرگ ناگہانے * رائتش سرو بن گلشن فتح و نصر خنجرش ماہی دریاے ظفر * کمر سعی بمعاضدت مرحمتش چست۔ و شکست ہنر سبو میاے تربیتش درست * گوہر در نظرش بیقدر تر از ریگ بصحرا۔ وعدہ اش بوفا نزدیک تر از موج بدریا * باستعارہ بحر کفش ابر را در افشانی۔ و بہ تشبیہ رخسارہ دلفروزش آفتاب را درخشانے * بانسگینی حلمش گرانی کوہ سبکی کاہ۔ و با علو قدرش بلندی سدرہ پستی گیاہ * سخن با آن بلندی کہ از کوتاہی سقف فلک صد جا خمیدہ۔ در انداز آستان بوس ثنایش سر بزیر پا کشیدہ * تعداد فضائل و حصر کمالاتش آب دریا بکیل مشت پیمودن۔ و ریگ صحرا بانگشت شمردن * بر اہل زمان شکر این عطیہ عظمی کہ با دراک زمان ابد پیوندش مفتخر و مستسعد اند واجب و لازم است۔ خصوصاً بر ساکنان عرصہ دکن کہ در ہر طرف مجلسے و در ہر گوشہ محفلے آراستہ و پیراستہ لصلاے دوام بر خوان ذوق حضور

ومائدهٔ عیش و سرور نشسته اند* بنوازش روزگار دائره را که مرکز دائرهٔ
اصولست مغز نشاط از پوست بدر چیده - و بتار ہائے قانون که مسطر
کتاب نغماتست رقم عیش بر صفحات احوال کشیده* طنبور در شکار ہوش
کمند تار بر دوش* نے باحیاے صور - در دمیدن صور* از کیل کاسه
کمانچه گوش سامعه انبار نغمه* ترانه سازان بسنجیدن ترانهائے خنیاگی
ترازوئے جنتر و بین در دست - و ورع پیشگان ہوشیار مغز جشراب
خم مندل سرمست* بپاکوبی اصول و دستک تال تارک اندوه و ملال
پامال - و نغمهائے نقش نورس فضائے کهن سرائے جهان از نشاط
مالامال* ابیات

زبس در نغمه انگیزیست ایام	۱	سزد رقصد اگر در گور بهرام
تذرو نغمه برلب اشیان ساخت	۲	ترنم خانه در کام و زبان ساخت
بشهرے مرغ دلها را است آهنگ	۳	که از بام و درش میرو ید آهنگ
هوا را از امتزاج نغمه آن حال	۴	که موسیقار سازد مرغ را بال
زبانها از شراب نغمه سرمست	۵	نفسها پای کوبان دست بر دست
خموشی را در آورده بآواز	۶	بنورس شهریار نغمه پرداز
گر اکسیر سرور و سور سازند	۷	زخاک پاک بیجاپور سازند

دهان (marginal note)

اگر برسوم جهانبانی و قواعد گیتی ستانی و ترتیب رزم و بزم و رعایت

عزم و جزم کہ آیتیست در شان او و تشریف خلعت بر قد او ۔ کما ینبغی قیام و اقدام نماید چہ عجب ۔ عجب آنست کہ در ہر فن مثل ساز و خط و تصویر کہ ذوفنونان عصر قرنہا مشق بے تفرنگی بر زانوے جد و جہد نشستہ منشور ہنر درست نمودہ کلاہ گوشہ تفاخر بر آسمان شکستہ اند باندک توجہے و در کمتر زمانے علم امتیاز برافراشتہ ۔ و در زیباہا تحسین خود سخنے نگذاشتہ ۔ شہنشاہ ہنر آفرین خواندنش بیان واقع ۔ مہارتش در صنائع دلیل قدرت صانع ۔ حسن و خردہ کار قلم بند نقش پردازیش و عقل رنگ آمیز صدف دار صورت سازیش ۔ بجلا پردازے چشم کور سوادان بمیل قلم در سرمہ سائی ۔ و بہ نبض گیری تار طنبور بعلاج علیل نہادان در مسیحائی ۔ خط بندگی خطش در بغل چہرہ لالہ رویان ۔ و تار دان سازش بر دوش طرہ مرغولہ مویان ۔ با توقیع خامہ عنبر شمامہ اش عطارد را چہ چارہ جز سر بر خط فرمان نہادن ۔ و بمشاہدہ شاہد پردہ سازش زہرہ را چہ زہرہ غیر از پردہ بدر افتادن ۔ قلمش ماشطہ صفحہ دہر ۔ رقمش منتسخ چہرہ مہر ۔ مثنوی

زخطش سرمہ پرور چشم دیدن ۱ زسازش حلقہ در گوش شنیدن

بفرق تاج او سوگند خورشید ۲ بتار ساز او پیوند ناہید

چکد چون خامہ بردارد بالنشا ۳ عطارد در دواتش قطرہ آسا

عروس صفحہ را خطش نگار یست ۴ حروفش گرچہ ہر یک خود نگار یست

نقط بر حرفہایش دانہ چیدا است ۵ چنین دام نگہ گیری کہ دیدا است

اگر چون در فن صورتگری بست ۶ قلم از طرہ حور و پری بست

ز نقاشی برنگے چہرہ آراست ۷ کز آنش سادہ اش چین رونما خواست

اگر بلبل کشد آواز بشنو ۸ دہد آواز را پرواز بشنو

نگیرد طائرش بر صفحہ آرام ۹ نسازد گر بپایش مہر خود دام

ز گل چینان باغش فضل خورداد ۱۰ شگفتہ غنچہا از جنبش باد

چو او کس صورت معنی نپرداخت ۱۱ بدعوی لیک چون مانی نپرداخت

ہنر گو خندہا بر لب بینبار ۱۲ ز اشک غم بن مژگان بیفشار

ہنرپروریزی گو در عزیزی ۱۳ کہ آمد سر زمان بے تمیزی

انچہ تا غایت روزگار مضائقہ در کم ہنری نہادہ کرم زیادہ بخشش دست تبلافی آن کشادہ ✽ تمنائے ارباب ہنر بہ پیرایۂ التفاتش معشوق حصول۔ و از اہل استعداد نکتہ بکتابے و گلے بگلزارے قبول ✽ خار راہ ہنر در پائے کہ خلیدہ کہ بشگفتگی مرحمتش باغ باغ گل مراد نچیدہ ✽ و تلخی مشقت کسب کمال کہ چشیدہ کہ بچاشنی رافتش مصر مصر شکر بکام در نکشیدہ ✽ در ہیچ چیز حسن ہنر نہان نگردیدہ۔ کہ تمیزش آشکارا بآن عاشقی نورزیدہ ✽ اگر از تحریک باد موجۂ آب بہنجاری تحریر

زیر ست یا از جلوۂ آتش دخانی مرغولہ انگیز۔ بتعریف این گرم نفس ست و بتوصیف آن تر زبان * اگرچہ بسبب عادلیت داد اقسام ہنر دادہ و میدہد سبحان اللہ در فن سخن چہا پرداختہ و می پردازد * ہرچہ در میان نہادۂ ذہن نقادش از زیور قبول برکران۔ وانچہ نسنجیدۂ طبع وقادش از سبکی بر خاطر ہا گران * بالغ کلامان مدرسۂ سخن طفلان مکتب زباندانیش و شہسواران میدان بیان پیادگان عرصۂ نکتہ رانیش * گاہ تفصیلش قطرۂ منبع دریاے بیکران۔ ووقت اجمالش ذرہ مغرب آفتاب درخشان * آوازۂ طومار بلاغتش آویزۂ گوش فصاحت۔ وشور شیرینی گفتارش نمک مائدۂ ملاحت * نقطۂ خامۂ ابہامش مہر گنجینۂ اسرار۔ وشعشۂ شعلۂ توضیحش صیقل آئینۂ اظہار * کام سخن در شکر افتادہ شیرینی ادا۔ گردن صید معنی در کمند انداز رسا * دیدۂ امید جانہا بر جنبش لب بشارت۔ وسند تملیک دلہا در کف ابروے اشارت * نثرش نثرۂ رفعت۔ شعرش شعرے مرتبت * ہر حرفش فصلے۔ وہر فرعش اصلے مثنوی

سخن را بار خاطر بود کوہے	۱	نبودش صاحبی صاحب شکوہی
عروسے بود از پیرایہ عاری	۲	زبخت سیۂ خود در شرمساری
کنونش آسمان در پای کوست	۳	سراپا گردن و گوش عروست
لآلی حقۂ پروین سپند ست	۴	خیال شاہ والا بس بلند ست

زِنشا گردیش اُستادان سخن ساز ۵ نزاکت را ز طبعش ناز بر ناز
حلاوت چاشنی گیر از بیانش ۶ بشیرینی مؤظف از زبانش
چنان شیرین کند ہر حرف حنظل ۷ کہ شیرینی کند در گوشہا تل
بآن سنگینی از کاہ آورد یاد ۸ کہ کوہ از بار رشک آید بفریاد
بناز د لفظ گل در گفتگو درج ۹ بنازد تا در و صد رنگ بو خرج
بجام شوق گردد بادہ پیما ۱۰ دہد در قطرہ سر طوفان دریا
بحرف آورد ترکیبش ثنا را ۱۱ متانت گشت آلا این بنا را
سخن از فکر حفظ مرتبت رست ۱۲ ز ترتیبش بجائی خویش بنشست
برو گر عیب بین چشمے کشاید ۱۳ دگر زو جز ہنر بینی نیاید

واز جملہ حقوقے کہ بر اصحاب عقل و فرہنگ و ارباب نغمہ و آہنگ ثابت و لازم ساختہ آنست کہ بترتیب و تسوید کتاب نورس پرداختہ۔ و سامعہ و ناطقہ را بخواندن و شنیدن آن نواختہ ٭ و التزام این نمودہ کہ چنانچہ تازگی معانی طراوت بالفاظ بخشیدہ نوی نغمات نقشہاے کہ بر این اشعار در نثار بستہ شد حلقۂ اثر بر در دلہا کوبد۔ و بباد نفس گویندگان گرد غمہاے نو و کہن از زوایاے خاطر شنوندگان روبد ٭

از نشاہ دکن جہان نشاط آباد است ۱ خاکِ غم از آب نغمہ اش برباد است
ارباب ترانہ کہنہ شاگرد انند ۲ آنکس کہ از و نو شدہ طرز اُستاد است

وجہ تسمیہ این کتاب آنکہ

ہندیان نہ شیرۂ مجتمع را نورس میگویند و فارسیان اگر نورس نہال فضل و کمالش دانند بجاست۔ و باین معنی کہ این شاہد بے عیب از پردۂ غیب بجلوہ گاہ ظہور نو رسیدہ نورس خوانند ہم رواست۔ ع

قیاسش مسمی ازین اسم گیر

فضاے دیدن بصفحاتش گلشن۔ و سواد خواندن بہ بیاتش روشن۔ ہر صفحہ چمنے۔ و ہر سطرے نخلے۔ برگش لفظ دلکش۔ بارش معنے بیغش۔ بلبل فصاحت برگل نزاکت تحریر در تقریر۔ و نظر نظارگیان از موج رطوبت عبارات روان در زنجیر۔ سنبل حرفش از آہ ناشکیبان۔ بنفشہ نقطہ اش از خال دلفریبان۔ از رشح طراوت کلمات۔ نہر سطر مالامال آب حیات۔ خضر تشنہ لب سیرابی ادا۔ مسیحا مردہ جان بخشی ہوا۔ نکتہاے برجستہ غنچہاے سربستہ۔ رنگینی نقاب بقے ورکار۔ شگفتگے بشیرینی پربار۔

مثنوی

ز رنگینیش گل ورغازہ جوئی	۱	ز سیرابیش مل ور تازہ روئے
مگو نورس کہ فردوس برینیست	۲	نہ تنہا خلق رضوان ہم برینیست
کہ چیند چون خلیل از نار گلنار	۳	کسے زینسان تواند ساخت گلزار
بفریاد دفتہا نقش نورس	۴	رسید از داد رس شاہ سخن رس

خلد (ن)

بفرمان حق وطبع بفرمان ۵ سخن راکرد پیکر نغمہ را جان

رہ پژمردگی بر تازگی بست ۶ چہ نقشے در بلند آوازگی بست

بخورشید درخشان پرتوے داد ۷ نوے را طرفہ تشریف نوی داد

سخن پاس شکوہ شان خود داشت ۸ کہ در ایوان شہ ایوان خود داشت

کشد صد داستان ہر صفحہ در لب ۹ ورق را گر زنند انگشت بر لب

سطور از رشتہ آواز دارد ۱۰ ورق از پردہاے ساز دارد

حروفش در ورقہا جملہ ہم پشت ۱۱ کہ ننہد ہیچکس بر حرفش انگشت

نوی ہی بال گو خوش فارغ البال ۱۲ کہ نورس کہنگے را کرد پامال

خدا پیرایہ بخشد از قبولش ۱۳ مصون دارد ز دہر فضولش

از انجاکہ عواطف خسروانہ و مراحم پادشاہانہ شامل حال دور و نزدیک است اہل عراق و خراسان را از ذوق این محروم نخواست - و خواست کہ این نسخہ را سیر عجم اتفاق افتد - تا بدرک معنیش ہر روزہ نوروزے کنند فرمان واجب الاذعان عز صدور یافت کہ استادگان پایہ سریر خلافت مصیر عرش نظیر نقد قابلیت و استعداد خود را بپایہ محک امتحان آوردہ شرحی بلفظ مجمل و معنے مفصل پردازند - و بعضے قیود آن مبنی بر مصطلحات مرقوم سازند * با وجود آنکہ بتلاش امتیاز در رموز گا فیہا نہایت دقت بکار رفت ہنگام عرض سخن از تغییر الفاظ و تبدیل عبارات

پردازند

و تصرفات بجا - و بجا آوردن حق ادا - عدیم السہوانی کہ صحیفہ انشای نشان هرگز آشنای گز لک حک و قلم اصلاح نشده بود سطر سطر و صفحہ صفحہ بخوے خجالت شستند - و انچه از زبان معجز بیان شنیدند نوشتۂ خود را درین شرح نویسی بمثابہ خامۂ خود آلت تحریر انگاشتند ؛ غرضکہ هم متانت متن از همه دانی او - و هم انشراح شرح از شگفتہ بیانی اوست ؛

قطعہ

ادب آموز و نکتہ اندوز ند گر عراقی و گر خراسانے
گو فلاطون کہ با همہ فطنت تہ کند زانو سبق خوانے

و اینکہ خود بنفس نفیس توجہ بر تحریر دیباچہ نفرموده اند فوائد و اغراض منظور و ملحوظ است ؛ آرے بدفع گزند عین الکمال با عقد لآلی شاهوار خزفے ناچار است - و فضاے جانفزاے باغ و بوستان را خار وخسی درکار ؛ کافور در جنب قیر کشیدن - و شکر بعد از حنظل چشیدن حکمت است وفی الحقیقت ترقیم دیباچہ هم بفیض تعلیماتیست کہ بتقریبات فرموده اند کہ سخنور را باید کہ اول ملاحظہ نشست سخن نماید - چہ بسیار عبارت باشد کہ لفظے در و زیاده و کم نکنند و باندک تقدیمے و تاخیرے معنی بسرفرازی دیگر بر کرسی لفظ نشیند ؛ و بر چیدن سنگریزۂ درشت از راه سخن کہ آسیب بپاے اسپ بیان نرسد امر کرده اند ؛ و از تاریکے و باریکی

الفاظ که دست و پاے خرد راه بمعنی آن نیابد نهی فرموده اند * و امثال
آن سخنها مکرر استماع افتاده * بپالایش ذهنش طبع مستفیدان صاف -
و حلقهٔ شاگردیش زیور گوش اهل انصاف * الحاصل اگر گلے تحفه بهار شود
هم از بهار است - و اگر درے نثار دریا گردد هم از دریا است * بیت
درکمالات اے خرد پهنا ببین	کم ز رشحے پیش آن دریا ببین
چون صفت بے نیازی خاصهٔ کردگار است سایه کردگار را اگر احتیاجی
هست نیست الا بجز نیایشے که در خور کیفیت و چاشنی خود شراب سخن
و نقل نغمه پریشان بپاید - و باندازهٔ عقول در اندازه لب هم زبانی کشاید *
خوشا ذوق چمن طبعے که بدرک نکات رنگینش رنگ فهمیدن بر چهره
تواند بست - زهے عیش سبکروحے که ببال اهتزاز مرغ دلش بر شاخسار
نغمهاے نازک تواند نشست * چه دشوار است بر قائل بلند سخن با سامع
کوتاه دریافت ساختن - و سخن والا رتبه را بضرورت از پایه خود انداختن *
مثل حال جوهر فروش و نقاشیست که یکے در شکستن گوهر گران بها دل
سخت کند تا مشتری تنگ مایه دست بیع تواند داد - و دیگرے دم قلم نزاکت
رقم را از تیزی بپردازد تا مبصر کند نظر چشم تماشا تواند گشود * چون صفحات
خواطر خاص و عام زیر مشق خامهٔ اوهام است آنانکه تماشاے مجلس
بهشت آئین آئین نگاه و سماع نه بسته اند وعید و نوروز چشم و گوش

ندانسته اند - و عقل مصور و روح مجسم ندیده تو لآلی کلام معجز نظام در درج گوش هوش نچیده اند - گمان برند که این ستایش از مقوله ستایش دیگر مداحانست که در مدح ممدوح خود مبالغها می کنند - و قطره و ذرهٔ ایشان را منبع دریا و مطلع آفتاب میدانند * اگرچه صدق مقال ظهوری ظهورے دارد اما برقع این مظنه قسم یاد میکند * بنگارندهٔ که بریحان خط خوبان مشک را بر نسرین برات داده - و بنوازندهٔ که بمفتاح نغمه در نوازش بروی سامعان کشاده که مدِّ دفتر توصیفش اندازهٔ قلم هیچ بدیع رقم نیست - و ستد قانون تعریفش حدِّ نفس هیچ خجسته دم نه * همگنان را مساعدت بخت سعادت بساط بوسی روزی باد - تا فراخور فطنت و فطرت خود بهره مند و محفوظ گشته بر حقیقت حال و صدق مقال مطلع گردند * بتقریب این دعا یاد آمد که اطناب نه از ادب است (بزمزمه دعاے اختتام) (دم نوازش اتمام) اهتمام واجب و لازم دانست *

فقرات دعائیه

تا از کاسهٔ طنبورِ خورشید تار شعاعی در دمیدنست - نسیم نغمات از مضراب مجلس خدایگانے در وزیدن باد * و تا بر قانون سخن تار نفس نو اختهٔ مضراب زبانست ترانهٔ ثناے جهانبانے زخیرهٔ کام و زبان جهانبانان باد *

قطعه

تا دو معنی بهر لفظ چنگ و قانون آورند — لفظ پردازان معنی ساز در بزم بیان

باز اقبالش بصیت ملک رنگین چنگ باد — تار چنگ عشرتش باد از گسستن در امان

هم بر آهنگ ثنایش نغمهٔ قانون دهر — هم بوفق مدعایش رسم قانون زمان

بهمان

مصرعه

زین دعا ها بر اجابت منت بسیار باد

انتخاب آئین اکبری

آئین خزینه آبادی

آگاه دل ژرف نگاه دریابد که گزین ایزدی نیایش و بهین الٰهی پرستش انتظام دادن پراگندگی روزگار و فراهم آوردنِ پریشانی جهانست۔ و آن بازبسته بآبادی زمین و معموری منزل و سامان مجاهدان دولت و نیک کرداری سپاه۔ و آن در گرو اندیشهٔ درست و تیمارداری مردم و اندوختن گزیده مال و خرچ بفرمایش خرد۔ بایستهٔ شهری و صحرائی بدو صورت گیرد و شایستگی هر دو گروه بدان سرانجام یابد۔ دادگران دیده ور را اندیشهٔ این ناگزران و گردآوری آن ناگزیر دیهان طرزد که وارستگانِ تجرد پیشه را فراهم آوردن خواسته و پژوهش افزون تر از ناگزیر نکوهیده شمارند بر جهتِ تعلقیان شهربند نقیض آن نقش لزوم دارد۔ این سخن سرایهٔ ظاهر نگهان کوتاه بین است ورنه بحقیقت

هردو بناگزران وقت دریگاپو + تهیدستان سیر دل از خورش و پوشش آن
مایه برگیرند که نیروے پژوهش آگهی بخشد وگرمی وسردی را پناه شود + و
کفایت دیگران گنجینه آماسئے وفراهم آوردن اسباب سطوت ودیگر امور +
وبدین سگالش دران هنگام کرگیتی خداوند نقاب برداشته در
انتظام مهمات برسخے توجه فرمود اعتمادخان خواجه سرا را شائستهٔ خطاب
دانسته راز دل برون نهاد - وبدستمایهٔ کاردانے اوسخنے قدسی ضمیر
بپارگاه کردار آمد + وسپس مرتبه مرتبه افزایش گرفت وگزین سامانے
چهره برافروخت + وخراج هرگونه بوم پژوهش رفت وشناسائے
کاردیدگان راستی منش حسن انجام گرفت +

شناسند

وبرسائی که آشنا وبیگانه شناسند سزاوار خالصه و جاگیر جدا شد
وبیک کرور بدیانت پیشگان جدگزین سپرند وبچی سرچشم همراه
گردانیدند + وبراے هریکے گنجورے سعادت منش مقرر شد + و
بشناسا دلے وکشاورز پروری فرمایش رفت که از برزگران زر
خالص پژوهش نرود و انچه برگیرند نوشته بهر سپارند + و
بدین سزیده نمدا زنگ بیداتشے بزدودند و رعیت از گوناگون
ستم رهائی یافت و نخواسته فراوانے گرفت و شخص جهانبانے
بیالید + چون سرچشمهٔ مال صفا پذیرفت سیر چشمے جدگزین کوتاه دست

بخزینه داری کل برگزیدند و داروغه و نویسنده براو افزودند ÷ خرد
آرای بکار رفت و کار آموزی را آیین شگرف نهادند ÷ چون
ده لک دام نزد گنجور هر مرز فراهم شود بوالا درگاه آورده بدو سپارند
و چگونگی خواسته را نامه همراه باشد ÷ و برای گردآوری پیشکش گنجینه
داری جدا گزیدند - و مال بی خداوند را کلیدی قرار گرفت - و آنچه
به نذر آورند بپاسبانی کار آگهی باز گذاشتند - و زرهای وزن و خیرات را
بسعادت سگالی سپردند ÷ و گوناگون خرج را گزین آیینها نهاده آمد -
و نگاهبانان راستی کار و داروغگان شائسته و بتکچیان درست قلم جدا شدند
خرج سالیانه از خزینه دار جمع بگنجور خرج سپرده شود و بدستوری
نوشتها کارسند گردد ÷ آواره نویسی برفراز آسانی برآمد و چمن زار فرمان روائی
شادابی پذیرفت ÷ بکمتر زمانی گنجینها برآموده شد و لشکرها افزایش گرفت
و سرتابان کج گرای راه فرمان پذیری سپردند ÷
در ایران و توران خزانچی یکی باشد ÷ ازین رو در محاسبه رنجی
دراز برند ÷ و از انبوهی مال و فزونی کار دوازده خزانچی به نیاق وار
اندوختها مقرر شد - نه برای گوناگون نقود و سه جواهر و طلا و مرصع
اندوزند ÷ اندازه خزائن ازان بیرونست که بطفیلی گزارش درآید تا
در مهر خدیوی بسیار شناسائی و پاداش کردار نوازش و نکوهش رود و بهنگام

تعلق رونق پذیرد +

و بہر کارخانہ گنجورے جداگانہ نامزد شد + و شمارہ آنہا نزدیک بصد رسد + دیدہ وران ہوشمند روز بروز ماہ بماہ فصل بفصل سال بسال سررشتۂ داد و ستد را برقرار پیدائی آرند و چہار سوے دنیا گری افزاید + و نیز بحکم والا یکے از راستان سعادت آمود زرہاے سرخ و سفید ہموارہ در بارگاہ عام آمادہ دارد + بسا مستمندان خواہشگر بے رنج انتظار کامیاب عشرت گردند + و نیز یک کرور دام در فضاے دولتخانہ آمادہ باشد + ہر ہزار دام در پلاسین کیسہ اندازند و آنرا سہستہ خوانند (بفتح سین وسکون ہا و فتح سین و ہاے مکتوب) و تودۂ آنرا گنج + و نیز والا ہمتِ گنجینہ پرداز و گرانمند مبلغے حوالہ خاصان فرماید کہ گاہ و بیگاہ مہیا باشد و برخے در بہلہ کردہ بر سردست دارند + ازین روزبان روزگار خرج بہلہ گویند + ہمہ نیرنگی عاطفت گیتی خداوند ست و گوناگون تیمارداری مردم + ہزار سال بماناد +

آئین شبستان اقبال

اورنگ نشین گیہان پیراے را از اندیشہ آبادی خواہش طراز آفرین گیرد و کارکرد شایستگی گراید + پیکرستان حقیقت زار گردد و ظاہر چہرۂ

معنی برکشاید ÷ ازین روفروغی پروگیان (که بزرگ دانشان را ظلمت کدهٔ طبیعت برد) گیتی خدیو را فروغ بینش افزوده از نشیبِ تعلق فراز وارستگی برآورده ÷ و بگزین روشے منزل آبادی پذیرفت و خاندانها نظام گرفت ÷ از بزرگان ہندوستان و دیگر کشورہا خواستگاری فرموده بدین پیوندِ یکجہتی آشوبگاهِ دنیا آرامش یافت ÷ و ہمچنان که از فروغ دیده وری شایستگان (بیرونی خدمت) را از خاکستانِ خمول برداشته بلندپایگی بخشید پرستارانِ درونی را از پیش بینی باندازه ہریک پایه برافرازد کوتاه بین چنان پندارد که طلاے خاک آلود را گوہر افروز گرداند و ژرف نگاه داند که اکسیر سازی و کیمیا طرازی است ÷ ہرگاه رستنی جمادی را دگرگون سازد و مس و آہن زر گردد و قلعی و سرب نقره شود اگر گرامی آدمی ہیچکسان را مردم گرداند چه شگفت

بیت

چه نیکو زدند این مثل ہوشمندان که اکسیر بخت است چشم بلندان

ہمگی سرمایه انتظام خرد پژوہی ژرف نگہے پایه شناسی قدردانی کار دوستی بردباری ÷ در خشمناکے بہنجار شناسد و بہر افزائی اندازه گیرد شنوده را بدوربینی برسنجد و از خیال پرستی کناره گزیند ÷ نیایش گری مردم زاد سترگ نعمت شناسد و بادهٔ دنیا گزندے بجوہر خرد نرساند ÷

ونیز بزرگ حصارے برسازد و دران منازل دلکشا آسایش فرماید + و ہر یکے از پردگیان را کہ از پنج ہزار افزونند جداگانہ منزلے نامزد گرداند + وجوق وجوق برشناخته بگزین خدمتها سرگرم دارد + پرستاران پارسا گوہر بداروغگی و وپدبانے ہر گروہے بازگوارد + و یکے از نیک ذاتانِ عفت سرشت را اشراف بردہد + بسان بیرون کارخانہا آباد گردد و روزی ہریک درخور فراخ گرداند + اگرچہ اندازہ بخشش بنامہ درنگنجد لیکن ماہوارہ ہرکدام مہین بانو از یک ہزار و ششصد و دہ روپیہ تابیست و ہفت + و برخے پرستارانِ حضور را از پنجاہ و یک تابیست و چندے را از چہل تادو + و بر دربار خاص مشرفے درست قلم خدمت گذار مقرر فرماید + داد و ستد دروے را سرشتہ نگاہ دارد و نقد و جنس بنگارد + آنچہ این گروہ را خواہش رود باندازہ ماہیانہ از تحویلداران دروے بازخواہند + یادداشت بمشرف آستانہ رسد و از دیدہ آن گنجور بروے سپارد و درین بازخواست برات نگذرد + و برآورد سالیانہ نمودہ باجمال قبض نویسد و بمہر اولیاے دولت نشانمند گردد + و سپس بسکۂ خاص شاہنشاہے (کہ براے ہمین کار جدا ساختہ اند) روائی گیرد + بدین سند خزانچی کل زر حوالہ تحویلدار کل بروے نماید +

او بگماشته آن تیکچی بحواله داران جزو بیرونی برده ✤ از آنجا بخدمت پذیران درونی اختصاص یابد و بازرست وقت در علوفه شماره رود ✤

گرداگرد شبستان اقبال از درون سو پارسا زنان آگاه پاسبانی نمایند ✤ خاصه بر درگاه عفت منشان شیوازبان زود یاب حاضر باشند ✤ و بیرون در خواجه سرایان سعادت سگال انتظار خدمت برند ✤ و بمسافتی مناسب راجپوتان اخلاص گزین بدیدبانی نشینند ✤ و پس ازان پرده داران جدگزین راستی طراز تیاق داری بجا آرند ✤ و از بیرون سو هر چهار طرف امرا و احدیان و دیگر سپاه مرتبه بمرتبه کشک دارند ✤

هرگا بیگمان و زنان امرا و دیگر عفائف خواهند که بسعادت کورنش شرف اختصاص یابند نخست بخدمت پذیران درون آگهی شود و بشایستگی پاسخ گیرند و نوشته خود به پیشکاران دربار فرستند ✤ هرقدر پرستار که دران باشد بدرون شتابند ✤ و برخی خاصان تا یک ماه رخصت یابند ✤

و خدیو عالم باوجود پاسبانان راستی منش ژرف نگهی خویش باز ندارد و پخته کاری بجا آورد ✤

آئین فرود آمدن اردو

خدیو عالم هرچند فراهم آوردن لشکرها کمتر فرماید بیشترے
فیروزی جنود هر جانب که یورش بدان سو شود در رکاب
نصرت اعتصام باشد بل بسیارے از هر ناحیت بکارها باز
داشته دستوری همرهی نیابند + از هجوم مردم و انبوهی سپاه
روزها بسر آمدے که لشکری خانه یکدیگر نیافتے تا به بیگانه چه
رسد + گیتی خداوند از فروغ بینش گزین طرزے پدید آورد
و گروهاگروه مردم برآسودند + برشے زمین دلکشا که درازی آن
هزار و پانصد و سی گز باشد چنانچه نگاشته آمد شبستان اقبال
و دولتخانها و نقارخانه انتظام یابد + و سپس راست و چپ و
عقب سیصد گز کشاده گذارند + جز کشک‌دار از انجا نیارد
گذشت + و درین میان بدوری صد گز جانب قول مریم
مکانی و گلبدن بیگم و دیگر پارسا گوهران و شاهزاده دانیال
جاگیرند و راست شاهزاده سلطان سلیم فرود آید و چپ
شاهزاده شاه مراد + و سپس باندک دوری بیوتات قرار یابد +
+ بعد ازان سی گز گذاشته بهر گوشه گزین چهار سوے هنگامه

آراید + و ہر طرفی باندازه پایه یورت امرا قرار گیرد + وچوکی داران شنبه و جمعه و پنجشنبه در قلبگاه واز یکشنبه و دو شنبه دست راست و از سه شنبه و چهار شنبه بدست چپ پایه پایه عشرت اندوزند +

آئین نگین شاہنشاہی

منشور آرای ہر سه رکن سلطنت بدو روائی گیرد + بل ہر گروه را در معامله ناگزیر + عنفوان اورنگ نشینی مولانا مقصود مهرکن کارپردازی کرد + و بر گرد سطح فولادی نام گرامی و نیاگان والا تا صاحب قرانی بخط رقاع نگاشت و سپس تنها قدسی اسم بخط نستعلیق چهره افروز گرداند + و بکار دادخواهی محراب آسا انتظام یافت و بگرد نام اقدس این بیت نقش پذیرفت +

بیت

راستی موجب رضای خداست — کس ندیدم که گم شد از ره راست

و تمکین مهر دوم از نو برخاست + پس ازان مولانا علی احمد دهلوی در نگارش آن دو سحر پردازی نمود + گرد خرد ازو په اُزوک تعبیر رود و فرمان ثبتی بدو اعتبار گیرد و بزرگ درو نام والای

نیاگان نیز بر نوشت ✣ و بسلاطین آفاق قرار گرفت و امروز بہر دو کار رونق افزا ✣ و برای دیگر احکام چہار گوشہ مہری باشد بہ اللہ اکبر جل جلالہ نقش پذیر گشت ✣ و بجہت شبستانی کارہای مہری خاص نامزد شد ✣ و برای ختام فرامین مہری جداگانہ برساختند و صورتی چند نگارش یافت ✣

مولانا مقصود ہروی از پرستاران جنت آشیانی بود ✣ رقاع و نستعلیق نیکو می نگاشت ✣ اسطرلاب و کرہ و مسطری چند چنان برساخت کہ کار دیدگان را بشگفت در آورد ✣ و از توجہ شاہنشاہی شگرف دستی یافت و طراز یکتائی گرفت ✣

تمکین کابلی در بنگاہ خود نشو و نما یافت و این صنعت بجای رسانید کہ نخستین در تنگنای رشک در شد و نستعلیق را ازو بر گذرانید ✣

میر دوست کابلی عقیق را برقاع و نستعلیق پیراستی ✣ اگرچہ بدیشان نرسد لیکن رقاع او خوش آیندہ تر از نستعلیق بود ✣ و در عیار شناسی درست بینشی داشت ✣

مولانا ابراہیم در عقیق نگاری شاگرد برادر خود شرف یزدیست لیکن کار از باستانی اوستادان در گذرانید و رقاع و نستعلیق

او از کارنامہ خوش نویسان جدا نتوان ساخت + لعلهای گران
ارج شاہنشاہی بنقش لعل جلالی آرایش دادہ اوست +

مولانا علی احمد دہلوی فولاد را کسے برابر او نیاراست +
خط شناسان او را درین صنعت بے ہمتای روزگاران دانند + واز
نگارش او اوستادے برسازند + غیر از تعلیق خطوط را بوالا پایگی
رسانید لیکن نستعلیق را بس دلفریب آراید + این پیشہ را ازپدر
خود شیخ حسین برگرفت و از دید کار کرد مولانا مقصود کشایش
یافت و از ہمہ در گذرانید +

آئین شبا روزی افسر خدیو

ہر سہ آبادی ازو مایہ ور شود کہ و مہ کام روا گردد + دیدبانی
دل و پاس داشتن خاطر طراز ہمیشگی و نشان جاوید دارد + و ہزاران
شغل باہم انباز غبارے در صفوتکدہ ضمیر برنینگیزد و برآوارہ
نویسی نیرنگی نقش و دوام آگہی گرد پراگندگی ننشیند + جویاے
رضامندی ایزدی زمان زمان افزاید و ژرف نگہی و دور اندیشی
نفس نفس ببالد + با دانا دلے و سترگ شناسائی پژوہش دیدہ
وران دوریاب نماید و برحسن روز افزون خویش کمتر نظر افگند + برخی

و بزرگ گوش دارد* بو که دل آویز سخنے یا گزیده کردارے چراغ
دانائی برافروزد باآنکه دورها سپری شد و سالها بسرآمد بہرہ مروے
بدست نیفتاد+ وره نمایان انصاف گرای از دید حال اورنگ نشین اقبال
دفتر شناسائی شسته (کار از سر گرفتند)+ آن فراخ حوصله بهمان
نخستین سرگرمی گام طلب فرساید و باندیشهٔ دریافت صحبت آن
طائفه خوش وقت باشد+ و با ہزاران شکوه ظاهری و فراوان افسانه
خواب خواهش و خشم را از فرمان پذیری سلطان خرد نیروی بیرون
شدن بناشد تا بکار کرد چه رسد+ و فسانه سرائی که جهانیان سرمایهٔ غنودگی
برسازند او پیرایهٔ بیداری گرداند+ و از وفور خدا طلبی و حق پژوهی ریاضت
صوری و معنوی بود پرستش جان و تن بجا آورده+ به نیائشها که رسمیان
روزگار را زبان نبد پیغاره باشد نیز لختے پردازد+ لیکن همگی درجست وجوے
گزیده خوها بگذرد که خردمندان بیدار دل در حسن آن یکتائی دارند و
کیشی و مذهبی زبان طنز برو نکشاید+ پاس وقت داشته تیاق داری
گرامی انفاس نماید و ناگزیر زمان از دست ندهد+ از پرتو خیر پسیچی
عادتها پایهٔ عبادت گرفت و عبادتها از نیروی گذارش برگذشت+ زمانے
از محاسبهٔ روحانی و نیایش گری دادار بهمال فارغ نباشد خاصه سحرگاه
که دیباچهٔ بهروزی و عنفوان نورپاشی است. و نیمه روز که فروغ

آفتاب عالمتاب جهان را درگیرد و سرمایهٔ نشاط گوناگون هردم آید و شامگاه که مایه‌ده روشنیها از چشم خاکیان پنهان شود و نور دوستان را سراسیمگی در گیرد۔ و نیم شبان که آن روشنی افزای انجمن هستی روی فراز نهد و غمزدگان تیره شب را نوید خوش دلی رساند + همه نیرنگی بزرگ داشت ایزدی و پرستش خداوند جهان آفرین + اگر شپّره طبعان نادان بسر این نرسند نادان برکه باشد و زبان زدگی کرا بود + و هرکس در یابد که منعم را سپاس گذاری و نیایش گری ناگزیر بود + شکر فیض گستری نورالانوار بکدام نیرو برگذارد و کجا نعمتهای او را تواند برشمرد + خاصه سلاطین والا شکوه که نزد همگی دانشوران آن سلطان سریر آسمانی نظرے خاص در تربیت این طائفه دارد + و گیتی خدیو را در تعظیم آتش و بزرگ داشت چراغ همین نظر رود + نیرنگی افضال او بر نویسد یا پرتو پذیری او از نیرّ اعظم برگوید + یاوه گرائی بیدانشان هنگامهٔ تقلید برطرازد و اندیشه آفتاب معبودی و آتش پرستی ایشان برگذارده لبریز خنده گردد +

و باطن مهر آمود بجان آزاری و دل شکری رضا ندهد و همواره جان بخشی و دل نوازی فرماید + و از غذاے گوشت پرهیز آورد + و ماهها بسر آید که دست بر نیالاید و چنین معشوقِ دلها را نزد صافی

باطن قدرے بناشد + فطرتِ والا در صوری مستلذات بس بے توجہ
شبا روزے پیشتر از یکبار بخورش نہ پردازد و روزگار نباگزیر وقت
و بایست کار آباد گردد + اندکے شبانگاہ و لختے بروز غنودگی کہ
بر بیداری چربد آرامش دہد + و شب زندہ داری ستودہ خوی شہریارِ
بیدار دل + بیشتر در خلوتکدہ خاص حکمت پژوہان شیوازبان و
صوفیانِ صافی دل انجمن آرایند و ہر یکے در جاے خود نشستہ
دلاویزہ گفتار درمیان نہد + و خدیو آگہی فرا رسیدہ عیار شناسائی
برگیرد و آہنجہای باستانی آشکارا گردد و نورسان معنی چہرہ افروزی
کنند + برنایانِ سعادت سگال نیایش و ستایش برسانند و بفرخی
وخرمی کام دل برگیرند - وکہن سالان انصاف گرلے پیرانای نعم
افگنند و راہ و رسم آموزش از سر آغازند + و نیز دران صفوتگاہ سال
مہ گزاران ہشیار مغز کہ چہرہ سخن بکاہش و افزایش نخراشند فراہم
آیند و پیشین داستانہای ہوش افزا بر خوانند + شاہنشاہ بزرگ
دانش شگرف نکتہا بر گیرد و گزیدہ محلہا برگوید + و بسا ہنگام عرائض ملکی
و مالی گزارش یابد و بایست ہر کار را اندازہ بر نہد + و چون پاسے
از شب ماند خنیاگرانِ ہر بوم فراہم آیند و ساز و آواز و نیایش گری
و ہوش افزائی بر آرایند + و چون چہار گھڑی ماند خموشی گزیدہ در

وحدتکدهٔ آئین ظاهر را همرنگِ باطن گردانند و در دریابار حقیقت شناوری روند* شایستگانِ هفت کشور از سپاهی و بازرگان وکشاورز وپیشه‌ور و گوناگون تجردی پایان شب آمده چشم براه گرامی دیدار دارند* چون لختے روز بگذرد کامیاب کورنش گردند چنانچه گذارده آید* پس ازان منتظرانِ شبستان دولت را مسرت آمود سازند* بسا کارہاے دین و دنیا ساختہ شود* وسپس زمانے بخلوتکدهٔ خاص آرامش گزینند* گزیده خوہای گیتی خداوند افزون تر از آنست کہ در کالبد گفتار گنجد یا قلم شگافته زبان را نیروی گذارش باشد* فرہنگ نامہا ہم تراز و نتواند شد*

آئین بار

طرزے است جهان آرا ہر سه آبادی را ضمان۔ حوادثِ روزگار را پناه* و بدین آبیاری گلشن سراے سلطنت سرسبز و شاداب وکشت کار آمال برومند* اورنگ افروز اقبال شبا روزے بیشتر دوبار برفراز پیدائی نشینند و گروہاگروه مردم فروغ دیده و دل برگیرند* نخست چون نیایش سحری بجا آورد (منتظرانِ تعلق گاه) آرزومندانِ تجرد جا یا از بیرون شادروانِ والا کامیابِ دیدار گرداند و که و مه بے دور باش چاؤشان بدین دولت رسند* و این را بزبان روزگار درشن خوانند (بفتح

دال و سکون را و فتح سین و سکون نون) و گاه دیگر کارها نیز انتظام یابد؛ دوم بدولتخانه اقبال قدوم همایون سایه شکوه اندازد؛ بسیارے گذشت پہرے از روز شود؛ و گاه پایانِ روز و شبانگاه صلائے کامیابی در دهند؛ و گاه فراز منظرے که بدانسو کشاید بکام روائی نشیند و بکشاده پیشانی و شگفته روئی بر مسند داد دهی جلوه فرماید و بے میانجی خواهشهای طبیعت و آمیزه آلایش نارضامندی ایزدی عدالت و تفضل را عیار گرفته آید؛ پیوسته کارپردازان خلافت گوناگون مطالب و رنگارنگ خواهش بموقف عرض مقدس رسانند و هریک بشایسته پاسخے رهنمون گردد؛ و از فزونے دادار پرستی و شناسائی مزاج روزگار برخلافِ فرمارروایانِ پیشین هستی ذرات را آئینهٔ کل نما دانسته دست از آنچه ظاهر بینان خرد انگارند و کمتر شمرند باز ندارد و آسودگی جهانیان را آسایش خویشتن شمرده ملالے بخود راه ندهد؛ سرآغاز دیدار نقاره بلند آوازه گردد؛ سپاس الهی بنوا درآید و طبقات مردم آگهی پذیرند؛ فرزندان والاگوهر و نودهالے فرخ نژاد و امیران بزرگ و دیگر مردم که دستوری دارند بدولت کورنش سربلندی یابند و هریک بجای خویش ایستاده شوند؛ و دانش اندوزان عالی تبار و پیشه وران نادره پرواز نیایش گری نمایند - و داروغگان دیده در

تیکچیان ژرف نگاه خواهش خود گذارش دهند و پاسبانان داد تیز سوانح باز گویند* گیتی خدیو بژرف نگهی گزین پاسخها فرماید و انتظام هر کار بشایستگی سرانجام یابد* شمشیر بازانِ چابکدست و پهلوانان هر سرزمین در انتظار فرمایش پای خدمت افشرند و خنیاگران مرد و زن آماده فرمان پذیری باشند* شعبده بازانِ شگفت آور و بازی گران نشاط افزا دستورے نمایش جویند* و کشورِ خدا به نیتے درست و دلے آزاد و خاطرے نیازمند و ہمتے شگرف و فطرتے والا و روے شگفته و پیشانی کشاده بگوناگون باریافتگان فرا رسیده هنگامۂ خود بر افروزد و بقدسی نیروی آسمان پیوند فراوان فیاوار بآسانی و نیکوئی انجام یابد* آشوبگاهِ دنیا آسایش جاگرود و سپاه و رعیت بآسودگی گراید* دولت ببالد و سعادت افزاید*

آئین کورنش و تسلیم

اگرچه ظاهر بینانِ درست یاب فرمانروایان دادگر را براے فراهم آوردنِ پراگندگیهای جهانِ صورت انگارند لیکن نزد ژرف نگهان روشن ضمیر سرانجام دارالملک معنی بے این گروه ایزدی فرصورت نه بندد. و ستردن نقش خود بینی و آرایش پیشطاق نیازمندی درین

بارگاه قدسی بدست افتد* و ازین رو اورنگ نشینان ذهنگ آرا
باندازهٔ رسائی نیایش گری را آئین بر نهاده اند* برخی سر فرود
آوردن و جزآن بر ساخته* گیتی خداوند روی دست بر فراز پیشانی نهاده
سر فرود آوردن قرار فرمود* و آنرا بزبانِ وقت کورنش گویند یعنی سررا
(که سر زندگانی محسوس و معقول بدوست) بدستِ نیاز گرفته نثار محفل
مقدس گردانید و خویشتن را بفرمان پذیری آماده ساخت* و آئین
چنانست بندگان عاطفت پذیر پشت دست راست بر زمین نهاده
به آرامیدگی بر دارند و راست ایستاده روی دست را بر تارک سر
نهند و بدین دل گزین روش سپردِ خود را گذارش نمایند- و آنرا
تسلیم بر گویند* می فرمودند روزے جهانبانی جنت آشیانی تاج خاص
را عنایت کردند- آنرا بسر نهادم* چون افسر فرمان روائی فراخ بود
بدست استوار کرده سر فرود آوردم و بروشِ گذارش یافته نیایش
نمودم* شهریار راتازه طراز خوش افتاد و از الفاصاف گرائی کورنش
و تسلیم بدین نمط قرار یافت* هنگام رخصت و ملازمت و منصب
و جاگیر و تشریف و بخششِ فیل و اسپ سه تسلیم را پیشگاه نیایش
گردانند و در باقی مراتب داد و دهش و گوناگون عنایت
یکان یکان بجا آید* و هر نوکر باقای خود چنین زندگانی کند و آنرا

دستمایۂ دولت افزائی بر شمرد * بندگانِ ارادت گرامی سجود نیایش افزایند * و آنرا سجدۂ ایزدی بر شمارند * قدرتِ دادار بیہمال را انموذجی است والا - و آفتاب وجوب را پرتوے است جہان افروز - و از دید این معنی فراوان مردم بدین روش گرایند و سعادت بر سعادت اندوزند واز انجا که کج گرایان تیره دل مردم پرستش اندیشند شہریار کار شناس بر بیخردان بخشوده عامّه را باز دارد و در بار عام با پیش خدمتان حضور عتاب رود * و در انجمن خاص چون برخے بیدار بختان روشن ستاره را فرمان نشستن شود ناگزیر پیشانی خود را بسجدۂ سپاس گذاری عِلا بخشند و چہرۂ بختمندی بر افروزند * ازین فرمایش و ازان باز داشت خاص و عام را کامیاب گرداند و شایستگی گروہاگروہ مردم را کار آگہی آموزد *

آئین رہنمونی

ایزد خرد بخش جہان آرا چون خواہد گوہر مردم زاد بظہور آید و فراخی و تنگی حوصلہ بر ہمگنان پیدائی گیرد غبار دو رنگی بر انگیزد و دین و دنیا بر طرازد * ہر نشاء را کار گیاے جدا پدید آید و در نکوہش یکدیگر آویزش رود * ناتوان بینی و بیدانشی را عیار گرفته

قدر دانی و مهر اندوزی گران ارزگردد * وگرنه کدام دین و چه دنیا
یک حسن دلاویز در چندین هزار پرده تابش میدهد * گلیمے پهناور
گسترده اند و گوناگون رنگ چهره می افروزد * قطعه

در حقیقت نسب عاشق و معشوق یکیست
بوالفضولان صنم و برهمنے ساخته اند
یک چراغست درین خانه و از پرتو آن
هر کجا می نگرم انجمنے ساخته اند

یکے نکوهش نفس فراپیش نهد و دیگرے نگهبانی جهانیان پاسبانی خود
اندیشد * و همچنان گروها گروه مردم بگالشے اعتقاد آرایند و بخواب و
خیال نشاط بازی کنند * چون از خوی و عادت بر گذرند و در یافت
بالش یابد پردهٔ تقلید را تار و پود بگسلد و چهره یکرنگی نمودار گردد *
فروغ دانائی هر خانه نیفروزد و هر دل پذیراے شناخت نباشد * واگر
یکے راشناسائی در رسد از بیم جان گرایان آدمی رو خموشی بر گزیند واگر
پردلی فراز گفت آرد سعادت سگالان ساده لوح نام دیوانگی بر و نهاده
از پایه اعتبار بر اندازند - و بدگوهران نافرجام کفر و الحاد پنداشته تیغی
آزار انگنند * هرگاه از بخشندگی مردم زاد هنگام شمول حق پرستی رسد
گیتی خداوند را بدین والا پایه بر آرند و پیشوائی جهان معنی نیز بدو باز گردد *

بے میانجی امکان پرتو آگہی فرا گیرد و نقش دوئی از پیشگاہ خاطر بر خیزد* لختے وحدت را در جلوہ زار کثرت بیند- و زمانے بر خلاف آن عشرت اندوزد- چندانکہ بر اورنگ تمکین بر آید و بہ یکسان نسبتے از غم و شادی بیرون زید* چنانچہ حال کشور خدای زمان را ازین بازگوید و شگرف نامہ برخی ازان برخواند* سواد خانان ناصیہ روزگار از سرآغاز این والا گوہر شناسا میشدند و با رازداران زمزمہ شادمانی داشتند* و شہریار دوربین روزگارے بآئین بیگانگان پردہ آراستی- و خود را آشنای این کار نشناختے لیکن ہر آنچہ خدا خواہد کرا نیرو کہ ازان برکنارہ شود* نخستین حال آنچہ عادتیان روزگار ازو بشگفت زار در شوند ناخواستہ برتراویدے چندانکہ بے خواہش دل افزایش گرفت و برفراز پیدائی برآمد* ناگزیر رہنمونی را رضامندی ایزدی برشمردہ در ہدایت برکشود و تشنہ دلان تفسیدہ دشت جویائی را سیراب گردانید* از نیروی آگہی گاہ در باز داشتن از مراد و زمانے در کامیابی رہنمای شہرستان سعادت شد* بیشترے اخلاص پیشگان رہ پژوہ را بفروغ بینش و قدسی انفاس آن چارہ شود کہ دیگر روحانی پزشگان بچلہان نتوانند* و گوناگون ارباب تجرد سناسی و جوگی و سیوڑہ و قلندر و حکیم و صوفی و گروہا گروہ ملک تعلق سپاہی و بازرگان و پیشہ ور و کشاورز را

روز بروز چشم آگهی کشوده گردد و گوهر بینائی فروغ افزاید و ترک و تاجیک خرد و بزرگ آشنا و بیگانه از دور و نزدیک نذر گیهان خدیو را گره کشای بستگیها انگارند و در هنگام کامروای سجنور همایون آورده نیایش گری نمایند و بسا مردم از دوری راه و هجوم قدسی آستان عالیش نثار کرده بسپاس گذاری نشینند و چون بانتظام ولایت و تسخیر ملک و نشاط شکار نهضت والا شود کم دهی و قصبه و شهری باشد که گروه گروه مرد و زن نیاز بر دست و نیایش بر زبان روی نیاورند و جبین اخلاص سوده کار سازی نذر بر نگویند و داستانهای دستگیری بر نخوانند فراوان مردم سعادت جاوید و اندیشه آباد و کردار گزیده و تنومندی صورت و نور افروزی چشم و دیدار فرزند و پیوستن دوستان و دراز زندگی و افزونی خواسته و بسیاری جاه و دیگر آرزوها ازان چشمه بسار ایزدی خواهش نمایند و آن شناسای حقیقت هر یکی را شایسته پاسخی بر گوید و سرایگی دروان چاره گزیند روزی بسر نیاید که چندین کس آب در کاسه کرده به پیشگاه حضور نیارند و نفس دمیدگی را جویا نشوند و خواناي حروف آسمانی سر نوشت لوحه تقدیر بر خوانده از دید امید شنوده آب را بدست نیازمندی بر گیرد و در پرتو آفتاب جهان تاب داشته ملتمس را فروغ قبول بخشد و بسا رنجور گسسته امید که پزشکان

مسیحا نفس گرد مداوا نگشتے بدین الهی طلسم تندرستی یافتند و
شگفت تر آنکه یکے از ساده نوجوان تجرد زبان بریده خود را بر
آستان والا افگند که اگر درمن سعادتے دست نهاد ایزدی است
بمیامن صدق نیت درست گردد روزے بسر نیامد که
کام روائے آرزو گشت

هرکه لختے از ایزد شناسی و دادار پرستی گیهان خدیو شناسد
شگرف عادت را ونسے نه تبدیل هرکه مهر افروزی و عدالت
دوستی قدرے دریابد از دیدار اینها بشگفت نیفتد شهریار فراخ
حوصله جمال جهان آرای خویش را کمتر بیند و هرکه خواهش ارادت آرد
در پذیرفتن بس درنگ رود و بارها بر زبان گوهر بار بگذرد مارا
چگونه رسد پیش از رسیدگی دم رهنمائی زدن وچون نشان راستی
از پیشانی یکے بس پدید باشد و بیش جویائی روز افزون پذیرش
یابد روز یکشنبه در فروغ آفتاب عالمتاب بکام دل رسد وبا این
تنگ گیریها و دشوار پسندیها هزاران هزار آدم از هر طائفه طیلسان
عقیدت بر دوش گرفته سلسلهٔ ارادت را کمند هر سعادت می شمرند
در زمان این ابدی سعادت جویای آگهی دستار برکف سر اقدس پای
بر نهد و بزبان حال چنان سراید که بیاوری بخت بیدار و رهنمونی

ستاره) (خود آرائی و خویشتن گزینی) که بنگاه گوناگون گزند بود از سر افگنده روی دل به نیایش گری آوردم و در پژوهش (جان داروی جاوید زندگی سر نهادم ٭ آن بزرگ ایزدی تائید دست نوازش بر کشاده افتاده را بر گیرد و سر بند اورا بجا گذارد و بزبان بے زبانی چنان فرماید والا همت بدستگیری برخاست و از نیستی مهت نما هستی حقیقی گرائید ٭ و شصت خاصه که بر و اسم اعظم وطلسم اقدس الله اکبر نقش کرده اند بدو سپارند ٭ و این معنی تلقین یابد ع

شصت پاک و نظر پاک خطاے نکند

بندگان حقیقت پژوه از دید شگرف حالی گیتی خداوند بباسیت وقت رهنمون گردند و بگوناگون اندرزهای هوش افزا از زبان خاموشی بهره آیند و از آبشخور الهی فیض سیراب دل گردند ٭ چشم بینش و کار کرد را روشنائی دیگر بر افروزد ٭ و برخی را باندازهٔ برداشت بدلاویز گفتار گران بار دانش گردانند ٭ و داستان آگهی پذیرفتن مردم و پزشکی سترگ بیماریها و مداواے سخت رنجوریها لطیفلے گذارش در نگنجد اگر زمانه فرصت دهد و زندگی را شمارے دیگر بود جداگانه دفتری از انزه‌هت کدهٔ درون ابیارگاه ظهور آورد ٭

آئین ارادت گزینان هنگام دیدار هم آنکه یکے الله اکبر گوید و دیگری

جل جلاله سراید * همگی قدسی بسیچ آنست از سرچشمه هستی فراموشی نیارند و بیاد کرد الهی) سیراب دل و تر زبان و شیرین کام باشند و نیز بفرمایش آن پیشوای آگاه دلان هشیار خرام آنستے که مردم پس از فرو شدن بکار برند در زندگی بسرانجام دهند * و توشهٔ واپسین سفر پیش روان شود * هر سال روز ولادت انجمنی برسازند و خوان گوناگون نعمت بر کشند دست نوال بر کشایند و زادراه دراز آماده گردد * و نیز بآئین مقدس در ناخوردن گوشت همت گمارند و برخی درهمان هنگام که همگنان را باز دارند دست بدو نیالایند لیکن در ماه ولادت خود نزد آن نشوند * و نیز پیرامون کشتهٔ خود نگردند و بخورد آن نشتابند * و با قصاب و ماهی شکار و کنجشک گیر هم کاسگی نکنند * و با آبستن و کهن سال و نارای و نارس نپیوندند *

آئین مساعدت

اقطاع دار و ماهوارہ ستان را ناگزیرے فراپیش آید و درمعامله دانی پژوهش انجام سزاوار نبود ازین رو شهریار مهراندوز گنجورے و میر عرضی جداگانه بر ساخت * وام جویان کام دل برگیرند و ریزش آبرو و شورش انتظار بر افتاد * نخستین سال بے افزوده اعتبار شود *

در دوم شانزدهم بخش بر افزایند و در سوم هشتم ❊ در چهارم چاریک و از پنجم تا هفتم ده پانزده و از هشتم تا دهم ده هفده و نیم ❊ و از ده و افزون ده بیست و ازین بر نگذرد ❊ و همگی سگالش آموزش نیک معاملگی است ورنه بدید داد و ستد زمانیان در شماره افزایش نبود ❊ بی انصافان سود افزای ازین آئین والا سعادت گرفتند و شایبهٔ انتظامی پدید آمد

آئین انعام

خدیو آفاق از شناخت نیرنگی مردم زاد بخشش را چندین روش بر ساخت ❊ بظاهر دهد و پنهان بخشند و ام بر گوید و باز نستاند ❊ دور و نزدیک توانگر و ستمند فیض پذیر ❊ فیل و اسپ و دیگر اجناس نیز بخشند و هر روز بخششیان نامهای کشکاران و جز آن برخوانند و جوق نیافته را فرایش دارند و بارگیها داده آید ❊ و چون اسپ یابد تا یکسال در خواندگان نیاید ❊

آئین خیرات

گیتی خداوند آرزومندان تهیدست را نقد و جنس بر دهد و آشکارا و پنهان دلها بدست آرد ❊ فراوان مردم را روزینه و ماهیانه و سالیانه مقرر باشد و بی رنج انتظار کامیاب گردند ❊ و آنچه هر روز نزدیکان درگاه عرض

احوال مردم نمایند و خواسته برگیرند بگماشتن در نگنجد * و آنچه همه روز بنیازمندان داده آید و آش خانها سرانجام یابد گذارش آن بس دراز * گنجورے جداگانه در پیشگاه حضور آماده باشد * هر تهیدستی که بنظر همایون در آید ناگزیر کام دل بردارد *

آئین وزن مقدس

بسپند افروزی عین الکمال و بخشایش آرزومندان تهیدست سالی دو بار قدسی پیکر بر سنجند و زنگارنگ کالا در ترازو نهند * غره آبان ماه الهی که عنفوان شمسی سال کشور خداست بدوازده چیز دوازده بار سخته آید - طلا - سیماب - ابریشم - خوشبو - مس - روح توتیا - نکیت - روغن زرد آهن - شیر برنج - غلهٔ هفت گونه - نمک * بیشی و بیشی بر ارز نهند * و بشماره گرامی سال گوسفند و بز و مرغ بتهیدستان جاندار پرور بر دهند * فراوان ریزه جانور رهائی یابند * دوم پنجم رجب بهشت چیز جدا جدا بر سنجند - نقره - قلعی - پارچه - سرب - میوه - شیرینی - روغن کنجد - سبزی * دربن دو هنگام فرخنده جشن سال گره انتظام یابد * بخشش و بخشایش را صلای عام در دهند *

فرزندان والاگهر و بنائر سعادت سرشت را یکبار هر سال شمسی

برکشند* آغاز از سال دوم شود* نخست بیک چیز* همچنین در هر سال وزنے افزوده گردد* برخی را هفت هشت قرار گیرد و از دوازده بر نگذرد* و جانور بدستور داده آید* و بدین خواسته گنجورے و مشرفے جداگانه قرار یافته تا بشایستگی خرج شود*

آئین سیورغال

شهریار آگاه دل گروهاگروه مردم را بگوناگون عاطفت تیمارداری فرماید به نیروی خرد خداداد گزین ایزد پرستش بر شمارد* و چهارگونه آدم را بزمین و روزینه کامیاب گرداند و پایه شناسی را تازه روائی بردهد* نخستین آگهی جویان آباد اندیشه که دست ازهمه بر گرفته در فراهم آوردن حقیقی علوم شب از روز نشناسند* دوم رنج کشان خویشتن گداز که دل به پیکار نفس خود آراسته از جهانیان رو برتافته اند* سوم درماندگان تهیدست که توانائی جست وجو ندارند* چهارم بزرگ زادگان آزرم دوست که از کم دانشی راه پیشه وری نسپرند* نقد را بزبان وقت وظیفه گویند و زمین را ملک و مدد معاش* و باین عنوان کرورها داده اند و روز بروز افزوده گردد* چون پژوهش حال مردم وگرفتن اندازه آرزومندی بس کار بزرگ فروهیده مروے درست اندیش

را که نشان صلحِ کل و مهربانیٔ عام وجد دائمی از پیشانیٔ گفتار و کردار
او بر تابد بدین خدمت سربلندی بخشند* و او را صدر گویند* قاضی و
میرعدل بدو گرایند* و از کاردانی و مزاج شناسی گزین تیکچی بدین
سترگ شغل نامزد گردد۔ او یاور بوده رشتهٔ داد و ستد را دوتائی بخشد*
او را زبان روزگار دیوان سعادت سراید* و بفرمایش شاهنشاه مهربان
دل همواره خاصانِ درگاه شایستگان را به پیشگاه حضور آورند و
فراوان مردم ازین راه کام دل برگیرند* چون اورنگ نشین اقبال
لختے به پژوهش احوال برنشست پیشین صدور دامن آلود خواهش
ناهنجار پدید آمدند* بدلاویز گفتار نزدیکان شیخ عبدالنبی را بدین شگرف
کار برگزیدند* سیورغالِ افغانان و چوہدریان خالصه شد و دیگر
مردم را بتصدیق و تصحیح او گذاشتند* و پس از چندے آگهی شد
که این گروه زمین یکجا ندارند* کم نیرو از انبازے خالصه و جاگیردار
آزرده میگردد و بدگوهران را دستمایهٔ بے دیانتی می سازد* فرمان شد
که یکجای دلخواه تن دهند و چارهٔ این دو گروه برسازند* کارپردازان
فرمان پذیرفتند و قریات جدا شده* ناتوانان سعادت سگال آسایش
یافتند و خیره رویانِ تباه سرشت را دست کوتاه گشت* زمانه
چون برخوی خویش پرده دری بنیاد کرد ازین صدر هم داستانها

بگوش رسیدن گرفت * فرمان شد که هرکه پانصد بیگهه و افزون داشته باشد تا بنظرِ همایون پذیرائی نیابد دست ازان باز دارد * چون بزبان کردار پند پذیر نشد فرمایش رفت زیاده از صد بیگهه را که تفصیل نیافته باشد پنج دو نماید سه بخش خالصه گردانند مگر زنان ایرانی و تورانی * و ازین آگهی که هرزه گرایان آزمند زمینهای قدیم گذاشته جای دیگر میگیرند قرار یافت هرکه پیشین جا بگذارد چهارم بخش کم کرده تن دهند * و چون پاره ستانی قاضیان دلنشین آمد گیتی خدیو بایزد خوشنودی از سخن سازی این عامه پیرایانِ خراب درون و دراز آستینان کوتاه خرد نیندیشیده مغز کار ایشان بازجست * آنان که در صدارت سلطان خواجه بدین منصب رسیده بودند بحال گذاشته بر دیگران رقمِ عزل کشیده آمد * و چون تزویر معجر پوشان ایرانی و تورانی نیز پیدائی گرفت افزون از صد بیگهه را به تصحیح تازه اشارت همایون رفت * و در صدارت عضدالدوله چنان قرار یافت هرکه باانبازے سیورغال داشته باشد و در ضمن فرمان قسمت نبود و یکے ازینها فوت شود صدر نارسیده بخش نماید و حصه فروشده تا در آمدن پس ماندگان بنظر همایون خالصه باشد * و نیز تا پانزده بیگهه ازپیش خود دادن دستوری شد * و از پیدائی آمیختی و

فرمان

پنج دو

آسودگی در زمینهای خویش باعها پرداخته فراوان سود برگرفتند* کار پردازان سلطنت را آزوری با کفایت اندیشی بباز خواست آورد* خدیو عالم ازین آگهی بر آشفت و بخشایش فرمود* و چون پیدا شد که خداوندان صد بگیه و کمتر نیز دامن آلود خیانت اند فرمودند که میر صدر جهان این گروه را به پیشگاه حضور آورد و سپس چنان قرار گرفت که صدر اصلاح دید راقم شگرف نامه زیاده و کم سازد* و آیین چنانست که زمین سیورغال نیمه کفته و نیمه کشت پذیر و اگر چنین نباشد چهارم بخش کم کرده تنخواه دهند* و حاصل بگیه در هر قصبه دگرگون بود* از یک روپیه کم نباشد* گیتی خداوند برای دانش آموزی و ریاضت منشی همواره بدین کار پردازد و نیک مردان را بصدارت کل و جزو نامزد گرداند*

آئین جشن آرائی

شهریار قدردان نخست گزیده روشهای پیشینیان تر و بهر و در روائی آن کوشش فراوان رود و بخداوندان نه نگریسته شایسته را بگران ارزش بر گیرد* دوم در پرورش گوناگون مردم توجه برگمارد و بخشش را بهانه بر جوید* بنا برین چون سورهای جمشیدی و عیدهای

موبدی بسمع همایون رسید پذیرش یافت و اسباب دهش آماده شد *
نخستین جشن نو روزی * چون خورشید تابان بحمل پرتو خاص بخشد تا
نوزده روز هنگامهٔ عشرت فراهم آید * دران میان دو روز بزرگ
عید شود و فراوان خواسته و گوناگون کالا داده آید غرهٔ فروردین
ماه و نوزدهم هنگام شرف * و روزے که بماه همنام بود باستانیان
بارگاه بساط فراخ زدے و سور آراستے وکشور خدا نیز بآن پردازد
نوزدهم فروردین * سوم اردی بهشت * ششم خورداد * سیزدهم تیر *
هفتم امرداد * چهارم شهریور * شانزدهم مهر * دهم آبان * نهم آذر *
هشتم و پانزدهم و بیست و سوم دی * دوم بهمن * پنجم اسفندارمذ *
در هر جشنے صورت و معنی گوناگون آرایش پذیرد * مردم بکامیابی ترانهٔ
شوق بر سازند * در سر هر پهرے نقاره بلند آوازه گردد * خنیاگران
و رود نوازان بآواز در آیند * و در اولین سه شب و دومین یکشب
چراغان برا افروزند و نشاط افزوده آید * لختے ازین داستان
در سر آغاز نخستین دفتر گزارش یافت *

آئین آموزش

در هر کشور خاصه درین آباد بوم سالها نو آموز را بدبستان باز دارند

و مفردات حروفِ معجم را بچندین گونه اعراب آموزش رود ❊ بفراوان نامه گرامی انفاس رایگان شود ❊ بفرمودهٔ گیتی خداوند حروف ابتش را بر نویسند و دیگرگون پیکر را بداستان نگارند ❊ نخست بصورت و نام آشنا گردند و دو روز بیش نکشد که از نقوش حروف پیوسته آگهی بر گیرد ❊ و چون هفته بدین دریافت تنومندی یابد وسخنے نظم و نثر آشنا رود در نیایشِ ایزدی و اندرز گذاری جدا نگاشته در آموزند و کوشش رود که هریک را خود بشناسد و اندکے اُستاد دستگیری کند ❊ و چندے هر روز یک مصرع یا یک بیت بانجام رساند ❊ در کمتر زمانے سواد خوانی روشنی پذیرد ❊ و آموزگار هر روز از پنج چیز آگهی برجوید شناسائی حروف، الفاظ، مصرع، بیت، پیشین خوانده ❊ بدین روش آنچه بسالها آموختے بماه بل بروز کشید و جهانے بشگفت درآمد ❊ اخلاق، حساب، سیاق، فلاحت، مساحت، هندسه، نجوم، رمل، تدبیر منزل، سیاست مدن، طب، منطق، طبعی، ریاضی، آلهی، تاریخ مرتبه مرتبه اندوزد ❊ و از هندی علوم، بیاکرن، نیائی، بیدانت، پاتنجل برخواند ❊ هرکس را از بایست وقت در نگذرانند ❊

ازین طرز آگهی مکتبها رونق دیگر گرفت و مدرسها فروغ تازه یافت ❊

قافیه سنجان

گزارش را نوبت بدین گروه آفرین طراز نام آرای رسید وسخنے ازینان واگفتن ناگزیر حق گذاری دانست * راهے بنهانخانه معنی برده اند و روشن ضمیر شان تابش گاهِ ایزدی فیض * لیکن بسیارے گرانمائگی گوهر نشناسند و بآرزوی کمتر خواسته باز فروشند و در ستایش فرومایگان روزگار بسپرند و بنکوهش فرهیده مردم زبان برآلایند وگرنه پیوند الفاظ بس شگرف باشد چه جای دریافتِ والا معنی * شعر

آنکه سخن را بسخن ضم کند قطرهٔ از خون جگر کم کند

هرکه سخن را بسخن بازبست معجزه گر نیست کرامات هست

نه پنداری پیوستن صوری میگویند حق با باطل و دانا با نادان و گوهر باخرمهره با هزاران دوری بظاهر نزدیک افتد * معنوی پیوند میخواهد و آن جز در هم ترازو صورت نه بندد و شناسا آمدن بس دشوار و بر سختن ازان مشکل تر * ازین رو گیتی خداوند بدینان نپردازد و سخنے خیالی را وزنے نه نهد * نادان داند که شهریار را بدین طرز گفتار دل نکشد و بدین رهگذر ازینان خاطر بر گرفته دارد * باچنین حال هزاران قافیه طراز و نظم آرا پیوسته بر همایون آستان باشند

و آنکہ دیوان بانجام رساند و داستان بر طرازد بس فراوان* چندے گزیدگان را یاد میکند و جاوید زندگی می بخشد*

شیخ ابوالفیض فیضی* شگفتہ پیشانی کشادہ دست بیدار دل سحرخیز از ارادت گیتی خداوند کامیابِ صلحِ کل بود و از گوہر شناسی بخطاب ملک الشعرائی سربلندی یافت* نزدیک چہلسال فیضی تخلص کردی سپس بایزدی الہام فیاضی چنانچہ در تل دمن میسر اید*

زین پیش کہ سکہ ام سخن بود فیضی رقم نگین من بود
اکنون کہ شدم بعشق مرتاض فیاضیم از محیطِ فیاض

گزیدہ خوہا گوہر افروز او* گوناگون آگہی سترگ نیرو* بزبان تازی و فارسی فراوان تصنیف دارد* ازان میان سواطع الالہام تفسیرِ است بے نقط بتازی زبان* سورۂ اخلاص تاریخ انجام او* فزونی خواستہ دستمایۂ افزایش نیاز- و دل تنگی روزگار پیرایہ نشاط* در سرائے او بر خویش و بیگانہ و دوست و دشمن باز بودے و در بنگاہ او بیخان و مان بر آسودے* از دشوار پسندی-گرامی کالا بیازار نیاوردی و دستِ نوازش بر تارک ہمت نکشیدے* بر خویشتن نظر نیفگندے والا فطرت او بشعر فرو نیامدے و از انبازی خیال پرستان بر کنارہ زیستے بحکمت تا جہا ثرت نگریستے و از راہ دیدہ غذای دل فرستادی

بیشتر پزشکی دانش فراپیش داشتے و رنجوران تهیدست را چاره نمودے و در فنون شعر دلاویز سخنان ازو یادگار. اگر زمانه مهلت دهد و دل باهنگ تعلق سرگرم باشد برخے قدسی کلام آن یکتای زمانه برچیند و بدشمنی بینش بآئین دوستان بیتے چند برگزیند. اکنون بقهرمان دوستداری که راه تمیز نسپرد چندے می نگارد.

قصائد

یا ازلی الظهور یا ابدی الخفا	۱	نورک فوق النظر حسنک فوق الثنا
نور تو بینش گداز حسن تو دانش گسل	۲	فکر تو اندیشه کاه کنه تو حیرت فزا
ملت علم ترا هست بفتوی قدس	۳	خون تفکر هدر خاک تعقل هبا
بر درت اندیشه را شحنه حیرت زند	۴	لطمهٔ حیرت بروی سیلی جهل از قفا
راه کمال ترا حرف و نقط ریگ و شست	۵	عالم علم ترا شهر سخن روستا
پای نه تا سرکنم این ره دانا فریب	۶	زهره نه تا بوکنم این می دانش زدا
لوحهٔ تقدیس تست پاک ز رشح قلم	۷	در خور اکسیر نیست جوهر اقلیمیا
شهر جلال ترا طالب بس کوچه گرد	۸	این نظر بیش بین این خرد پیشوا
دانش و بینش همه یک بیک آمیختن	۹	ابجد عشق ترا هست نخستین هجا
آنچه طراز زبان و آنچه نگارد قلم	۱۰	آن همه حرف و غلط [illegible]
مبتدی و منتهی گرم هوایت وسلے	۱۱	مبتدیان، همچون آستان باشند

نیست دماغے تہی از سر سودای تو	۱۲	مغز فلاطون لب وخست زین تفِ ماخولیا
بیجگرے ہمچو من کی رسد آنجا کہ شد	۱۳	غیرتِ تو دشنہ زن بر جگر اولیا
لطف تو خواہم شود تنقیہ بخش دماغ	۱۴	ورنہ شود عاقبت قطربِ من مانیا
برہنہ پا گرد را در رہ اجلال تو	۱۵	موزۂ کیمخت نیست جز دہن اژدہا
گنج ترا نہ فلز نیم کفے از غبار	۱۶	خوانِ ترا ہفت بحر یک قدح شوربا
سر بزمین درت بردن و برداشتن	۱۷	نے بطریقت درست نے بحقیقت روا
معدۂ آزِ مرا غایۂ جوع کلب	۱۸	ورنہ بہ بقراطِ عشق گفتہ مرا احتما

ولہ

ای نقدِ اصل و فرع ندانم چہ گوہری	۱	کز آسمان بزرگ تر از خاک کمتری
دل بد مکن کہ تیرگیِ چار عنصری	۲	خود بین مشو کہ آئینۂ ہفت کشوری
بنیان تست مستعدِ نقش علو و سفل	۳	خواہ آسمان و خواہ زمین شو مخیری
پوشیدہ چہرگان فلک بر تو فتنہ اند	۴	دانا فریبِ لعبت این ہفت پیکری
ہان نقدِ خود بسنج کہ میزان اعلی	۵	ہان خاک خود بہ بیز کہ اکسیر اکبری
قیمت شناسِ گوہر خود باش کاسمان	۶	نور ترا است از پی سیارہ مشتری
از عقل سر مکش کہ مشیریست مؤتمن	۷	بر وہم دل منہ کہ سفیہیست مفتری
والا [illegible] چہ [illegible] ست ترا کز کمال نقص	۸	دل را نزار کردہ زبان را بہ پروری
زیبنے بکلست [illegible] تو در دل ایام کز نفاق	۹	در قول مومیائی و در فعل نشتری

شرمنده باش در نظر خود که خویش را	۱۰	میزان کل لقب نهی و حشو دفتری
اینست اگر طلسم وجود عزیز تو	۱۱	معدوم شو که چشم جهان را مکری
ای بیخبر ز سود و زیان این چه غفلتست	۱۲	کاقبال میفروشی و ادبار میخری
گر همت تو بال کشاید بصیدگاه	۱۳	عنقا توانی از پر عصفور لشکری
فربه مشو که شخص جهانرا میان توئی	۱۴	دانی ستوده اند میان را بلاغری
شرم از سلوک برهنه پایان شوق دار	۱۵	چون بر جنازه راه روی گام نسپری
خواهی بسر معنی ایثار در رسی	۱۶	با خود هلاهلی کن و با غیر شکری
با ابروی کشاده بلارا پذیره شو	۱۷	معبود را اگر بعبودیت اندری
بر آستان صدق بدرویشی آر رو	۱۸	درویشی که خنده زند بر تونگری
نے آنکه خود بگوشهٔ عزلت فروشوی	۱۹	حرصت کند بمشرق و مغرب تکاوری
پاس نظر بدار که این دزد تیز دست	۲۰	گوهر بزور می برد از دست جوهری
در شاهراه قافله تاراج می کنند	۲۱	آنانکه داشتند بکف شمع رهبری
جان پدر ستاره طالع بکام تو	۲۲	پیوسته کی رود نه فلک را برادری
بیننده نیست ورنه بر آرم نفس نفس	۲۳	از چپاک سینه آئینها سکندری
هندوستان عالم دل را مین رسید	۲۴	آداب بت پرستی و آئین بتگری
این نقش کار نامهٔ یونان نخاطر است	۲۵	بر خوانش سر ابکه نه حرفیست صرصری
یونان غرق گشته بر آمد ز قعر هند	۲۶	تو همچنان فتادهٔ چاه مقعری

وله

حرایفیٹا تلوحتہ من عقل ذو فنون منست	۱	صریر کلک من آواز ارغنون منست
اگر ز چہرۂ علم نقاب بردارند	۲	یقین منتہیان اولین ظنون منست
وگر ز دیدۂ عقلم حجاب برگیرند	۳	معارف علما نشئۂ جنون منست
عجب کہ حوصلۂ روزگار برتابد	۴	اگر برون فگنم آنچہ در درون منست
باعتدال نحو آن جہانِ منتظم	۵	کہ آسمان و زمین جنبش و سکون منست
قرابہ ام ز رحیق رفیق دہر تہی ست		قوام بادۂ مدہوشیم ز خون منست
فروتنی ز خسان کی بود تمنایم		بسجدۂ ادہم کلک واژگون منست

غزلیات

خیز و دریوزۂ اقبال کن از حضرت ما	۱	کہ کم از ہیچ سپاہی نبود ہمت ما
فتح کونین ز جولانگہ ماہچی کہ ہست	۲	عشق را دوش گران از علم دولت ما
نظر فیض چو بر خاک نشینان فگنیم	۳	مور را مغز سلیمان رسد از قسمت ما
حاجبانِ درِ ما برہنہ تیغ اند ہمہ	۴	آرزو کیست کہ ہنگامہ کند خلوت ما
سر فرو بردہ بجیب و دو جہان می نگریم	۵	عشق از تار نظر بافت مگر کسوت ما
دیدۂ ما بتماشای حقیقت باز است	۶	عقلِ کل میر مداز کوکبۂ حیرت ما
فیضی سادہ ضمیریم گرت باور نیست	۷	روی معنی نگر از آئینۂ صورت ما

وله

میکشد شعله سرے از دل صدپارهٔ ما	۱	جوش آتش بود امروز بفوارهٔ ما
هر کسے روز ازل تختهٔ تعلیم گرفت	۲	عشق مشاطگی آموخت ز نظارهٔ ما
دیدهٔ او بگداز جگر انباشته باد	۳	هر که گوید خبرے از دل آوارهٔ ما
فیضی از نقد جهان گرچه تهیدستانیم	۴	کیمیا ساز برد رنگ ز رخسارهٔ ما
به که گدازم وز نو طرح دل دگر نهم	وله	چند رفوگری کند صبر دل دونیم را
عشق تا پای بیفشرد در اندیشهٔ ما	وله	همه معشوق تراود ز رگ و ریشهٔ ما
از تف بادهٔ ما بال ملائک بگداخت	۲	وای آن روز که برقی جهد از شیشهٔ ما
مرا براه محبت دو مشکل افتاده است	وله	که خون گرفته ام و یار قاتل افتاده است
مسافران طریقت ز من جدا میشوید	۲	که دور بینم و چشم بمنزل افتاده است
من براهے میروم کانجا قدم نامحرم است	وله	از مقامے حرف میگویم که دم نامحرم است
گرچه جان بے تو بلب نزدیک است	وله	دور بودن بادب نزدیک است
درین دیار گروهے شکر لبان هستند	وله	که باده با نمک آمیختند و بدمستند
بهرزه شهرهٔ عشق است عندلیبان را	۲	قفس گداخته مرغان درین چمن هستند
گویند همرهان طریقت کای رفیق	وله	آگاه شو که قافله ناگاه میزنند
غافل نیم ز راه ولی آه چاره چیست	۲	زین رهزنان که بر دل آگاه میزنند
روی گشاده باید و پیشانی فراخ	۳	آنجا که لطمهای یدالله میزنند

ولہ

ساقیان دست بجام می بخشش کردند	۱	خضر را تشنهٔ این چشمهٔ آتش کردند
این چه می بود که ساقی بقدح ریخت فرو	۲	که مسیح و خضر از رشک کشاکش کردند
نوش داروی محبت را مپرس اجزا که چیست	ولہ	سودهٔ الماس در زهر هلاهل میکنند
در چشم ما محیط بساحل برابر است	ولہ	آب بقا بزهر هلاهل برابر است
فیضی از قافلهٔ کعبه روان بیرون نیست	ولہ	اینقدر هست که از ما قدمی در پیش است
زهمرهان بگه تالم که کوتهی کردند	ولہ	بمیر قافلهٔ عشق بی رهی کردند
هزار بادیه زین ناموافقان پر باد	۲	که محمل دلم از بار غم تهی کردند
مستم که نغمه بگوشم کمال می گیرد	ولہ	شراب در گلویم اعتدال می گیرد
اگر سری نکشم سوی بیخودی چه کنم	۲	مرا ز همدمی خود ملال میگیرد
مپرس اهل نظر چون بعرش پیوستند	ولہ	که پا بکنگرهٔ دل نهاده بر جستند
صلا زدند تماشائیان عالم را	۲	بشهر حسن که آئین بخون ما بستند
آنانکه بر وجود و عدم در نبسته اند	ولہ	طرفی ز راحت دو جهان در نبسته اند
بکشا طلسم گنج که کار آگهان بخت	۲	اقبال را بسلسلهٔ زر نبسته اند
سواد کلک مرا آفتاب میداند	ولہ	که برده ام به بیاض سحر مسوده را
بصبر و طاقت او کیست در جهان فیضی	ولہ	کسی که از سر کویش دو باره میگذرد
خواهش از مجلس ما بیرون است	ولہ	چون بیائی دل خرسند بیا

وله

بگذر از عشق که این کار بسامان نشود		آسمان تابع و معشوق بفرمان نشود
بیا که روی بمحراب گاه نور نهیم	وله	بنای کعبهٔ دیگر ز سنگ طور نهیم
حطیم کعبه شکست و اساس قبله بریخت	۲	بتازه طرح یکی قصر بی قصور نهیم
کو عشق که زنجیر در کعبه گدازیم	وله	وز بهر پرستش صنمی چند بسازیم
وین کعبه که حجاج بر افراخته آنرا	۲	انداخته چون دیر اساسی بفرازیم
تا چند دل بشیوهٔ خوبان گرو کنم	وله	این دل بسوزم و دل دیگر ز نو کنم
فیضی کفم تهی و ره عاشقی به پیش	۲	دیوان خود مگر بدو عالم گرو کنم
ملامت بر زلیخا چون پسندم وه چه خوش بودی	وله	بجای کف بریدی گر زبان طعن بدگویان
نا شکری عشق چون توان کرد	وله	غم بر سر غم فزود ما را
حیران فسونسازی چشمم که خیالت	وله	از دیده درون آید و در سینه نگنجد
بگریز که دوران فلک عربده خیز است	وله	آئین حریفان همه کژدار و مریز است
آن نیست که همنفسان را بگذارم	۲	با آبله پایان چه کنم قافله تیز است
امشب خبر ما نگرفتی و گذشتی	وله	فیض از نظر ما نگرفتی و گذشتی
آبی که بسر سبزی ریحان تو شاید	۲	از چشم تر ما نگرفتی و گذشتی
در دشت آرزو نبود بیم دام و دد	وله	راهی است این که هم ز تو خیزد بلای تو
ای عشق رخصت است کز دوش آسمان	۲	بر دوش خود نهم علم کبریای تو

ولہ

فیضی من آن بلند نگاهم که روزگار	۱	پیوسته یافت ساعد فکرم بساق عرش
آویختند اگر ز در کعبه نظم غیر	۲	آویختم حدیث خود از پیشطاق عرش
ساقی دوران گذار عربده سازی	ولہ ۱	ساغر می ده بدور اکبر غازی
نے می دانش ربا که محتشمان را	۲	همچو سپهر آورد بشعله نوازی
نے می بدخو که در دماغ رعونت	۳	باد تهور دهد بمعرکه تازی
نے می بے باک که بر خرد آرد	۴	ترک هوس را هوای دست درازی
نے می آتش منش که در صف مستان	۵	شهره بود گریهش به تشنه گدازی
زان می یکرنگ کز تصرف باطن	۶	توبه دهد چرخ را ز شعبده بازی
زان می صافی که عاکفان صوامع	۷	خرقهٔ تن را ازو کنند نمازی
زان می روشن نظر که باز نماید	۸	راه حقیقت بعاشقان مجازی
زان می دریا گهر که پاک بشوید	۹	از دل عارف خیال نقش طرازی
ببارگاه قیامت که ماجرا بخشند	ولہ	گناه کعبه بخاک کلیسیا بخشند
بنگر قبای همت فیضی که قدسیان	ولہ	پیوند کرده اند ز افلاک دامنش
عجب تر از دل فیضی ندیده ام طلسم	ولہ	که هم گهر بود و هم محیط و هم غواص
آنچه بفیضی نظر دوست کرد	ولہ	مشکل اگر دشمن جانی کند
ره نوردان طلب زنده بمحمل نرسند	ولہ ۱	تا نمیرند درین بحر بساحل نرسند

قافلۂ شوق درین بادیہ جنبان فیضی	۲	رو کہ منزل طلبان در حرم دل ترسند
خاک بیزان رہ فقر بجائے نرسند	ولہ	گوئی این طائفہ اینجا گہرے یافتہ اند
در ازل چند نظر آئینہ ساز آوردند	ولہ	تا دل و دیدۂ مارا بگداز آوردند
چہ کشش ہاست کہ در زلف بتان تعبیہ شد	۲	کز حقیقت دو جہان رو بمجاز آوردند
گر دلے گم شود از حلقۂ عشاق مپرس		ہر چہ بردند ازین قافلہ باز آوردند
از شکیبائی نہ دستم از گریبان کوتہ است	ولہ	پارہ شد زان گونہ کانرا باز نتوان پارہ کرد
گر نہ لیلی ہوس ہمرہی مجنون داشت	ولہ	ناقہ را بیہدہ در راہ گرانبار چہ کرد
آنکہ میکرد مرا منع پرستیدن بت	۲	در حرم رفتہ طواف در و دیوار چہ کرد
عشق صبر و خرد و ہوش ز فیضی بربود	۳	دزد رہ بین کہ بآن قافلہ سالار چہ کرد
عشق در بادیہ از ریگ روان آئین بست	ولہ	کہ بسود اگرۂ بار جنون آمدہ بود
خبر برید شب عید پیر مصطبہ را	ولہ	کہ راست میکنم امشب قصور سی شبہ را
بگیر محضر دیوان فیضی و بنگر	۲	سخن طرازی رندہ ہزار مذہبہ را
شدیم خاک ولیکن ببوی تربت ما	ولہ	توان شناخت کزین خاک مرد میخیزد
توان شناخت ز آغاز فیضی انجامش	۲	کہ فرد رفتہ ز کونین و فرد میخیزد
کعبہ را ویران مکن ای عشق کانجا یکنفس	ولہ	گاہ گاہے بیکسان ماندگان راہ منزل میکنند

رباعیات

شاہے کہ بعقل ذو فنون خوانیمش		در راہ خدائے رہنمون خوانیمش

هر چند که سایهٔ خدایند شهان — او نور خداست سایه چون خواهیش

وله

شاهی که در فیض گشاید همه شب — تاریکان را راه نماید همه شب
هر کس که رخش بروز بیند یکبار — خورشید بخواب او در آید همه شب

وله

خواهی که چو من راه هدی بشناسی — نشناخته شاه را کجا بشناسی
این سجدهٔ نا قبول سوودت ندهد — اکبر بشناس تا خدا بشناسی

وله

شاها بشبم چراغ امید به بخش — قندیل مرا فروغ جاوید به بخش
زان نور کز و چشم دلت روشن شد — یک ذره مرا بنور خورشید به بخش

وله

از عالم غیب آشنائے نرسید — وز قافلهٔ عدم ندائے نرسید
گردون جرسی ست هفت جوش از وی هم — با این همه مهرها صدائے نرسید

وله

در انجمن ادب خموشان باشند — در پرده راز پرده پوشان باشند
در کوچهٔ عشق چون رسی گرد مکن — کاینجا همه توتیا فروشان باشند

وله

مستان الهی که دم خوش زده اند — بے جام و سبو شراب بےغش زده اند
آرایش علم و فضل از یشان مطلب — کین طائفه در کتاب آتش زده اند

وله

فیضی قدمے چند ز خود برتر نه — از خود بدر آ و رخت خود بر در نه
بر خویش در دو لختهٔ دیده به بند — وانگاه دو صد قفل ز مژگان بر نه

وله

فیضی دم پیری ست قدم دیده بنه — پا از مژه می نهی پسندیده بنه
از عینک شیشه هیچ نگشاید هیچ — لختے بتراش از دل و بر دیده بنه

وله

بادے سحر نفس ز سنبلستان سخن — وآن باد کشیده تخت سلطان سخن
مائیم بران تخت سلیمان سخن — ازما بشنو زبان مرغان سخن

وله

عاشق که غم از جان خرابش نرود — تا جان بود از تن تب و تابش نرود

وله

خاصیت سیماب بود عاشق را — تا کشته نگردد اضطرابش نرود

وله

فیضی بکشا گوش دل و دیدهٔ هوش — از کار جهان دور کن این دیده و گوش
نیرنگ زمانه بنگر و لب بر بند — افسانهٔ دهر بشنو و چشم بپوش

وله

بر ما چه زیان اگر صف اعدا زد — مشتے خاشاک لطمه بر دریا زد
ما تیغ برهنه ایم در دست قضا — شد کشته کسے که خویش را بر ما زد

وله

امروز بدهر دردی و صاف منم — هم دوزخ و هم خلد هم اعراف منم
العجب
اعجوبه از من نبود بو — دریا من و گوهر من و صراف منم

وله

زان پیش که کردند شمار من و تو — بردند ز دست اختیار من و تو
فارغ بنشین که کار ساز دو جهان — پیش از من و تو ساخته کار من و تو

خواجه حسین ثنائی مشهدی

از اربابِ جد بقافیه سنجی آمد و سترگ کشایش یافت و سعادت سرشت و پاک گوهر بود ٭

صبح روشندلان بیان منست	۱	تیغ صبح سخن زبان منست
ظاهرست از سخن که روح قدس	۲	دایهٔ مریم بیان منست
بس که معنی دقیق کرد مرا	۳	نقطهٔ کلک من جهان منست
قصه کوته درین سرای سپنج	۴	سخن است و سخن ز آن منست
کس بحشر نگیردم دامن	۵	جز هوس کو ز کشتگان منست
مجلس آرا چون شوی شب بازماند آفتاب	وله	بر در و دیوارت از بهر تماشا روزنے
در روش حسن و تازهست بسے	وله	غمزه بطرز ستم عشوه برنگ جفا
آن بت بیگانه را گر شوم آئینه دار	۲	نایدش اندر نظر صورت خویش آشنا
گر مثل جا کنی در پس آئینه شخص	۳	بیند تمثال خویش تافته روز از قفا
آب خورد گر بفرض خوشه زیجان تو	۴	دانه دگر نشکند در دهن آسیا
احباب را بلذت درمان برابر است	وله	دردے که یاد همدمی دوستان دهد
من صید دل نهاده بمرگ و ز لاغری	۲	صیاد از برای گریزم امان دهد
دوستان با دوستان گر تا قیامت خفته اند	وله	از نسیم صبح دم آثار پیکان دیده اند
کلکت چو رقم بکین نویسد	وله	صد فتنه به هر کمین نویسد
دشنام دهی تو و بر آن لب	۲	روح القدس آفرین نویسد
بر روے تو اولین نگه را	۳	دل دیدن واپسین نویسد
عهد تو خراج شادمانے	۴	بر جان و دل غمین نویسد

ای اہل ہوش وقت گریبان دریدن نیست	وله	دست مرا بسوی گریبان که می برد
قاصد شوق دگر قطره زنان می آید	وله	که بدل شوق کسی از پی جان می آید
شرط عشق است که ہم باز بدل بسپارند	۲	سخن دوست که از دل بزبان می آید
مرا به بتکده جو چون پیم بکعبه بری	وله	که باز گون زده نعلم سراغ من غلط است
در حوصلهٔ نه فلک از عشق نگنجید	وله	هر ذره که از خاک تمنائی بهوا رفت
چو مهر فلک دهر گردیدهٔ	وله	چو خواب آشنا روی هر دیدهٔ

حزنی اصفهانی

دانش پژوه حکمت نش بود، از باستانی شعر و سال و مه فراوان آگاه، سبکروحی و نیک ذاتی از و می تراوید و آشنا روئی از پیشانی او پدیدار،

گرد دل گردم و بینم که درو جائی هست	۱	غم معاذالله اگر نیست تمنائی هست
در چمن بود زلیخا و بحسرت میگفت	۲	یاد زندان که درو انجمن آرائی هست
نا امیدم ز تو اما بمحبت چکنم	۳	که میان من و او رسم تقاضائی هست
جبرئیل پر شکستهٔ راه محبت است	وله	این قاصدی بهیچو صباسے نمیرسد
گر ایاز اینجا وگر محمود کارش بندگیست	وله	عشق از یک رشته پای بنده و آزاد بست
زگرمی جگرم دوش چشم تر میسوخت	وله	چراغ دیده براه تو تا سحر میسوخت
شد از تصرف حسن تو آن زمان خبرم	۲	که شعله در جگر افتاد و بیخبر میسوخت

مرا بر سادہ لوحی ہای حزنی خندہ می آید	وله	کہ عاشق گشتہ و چشم وفا از یار ہم دارد
مکن کرشمہ کہ آن تشنہ لب گیاہ ضعیفم	وله	کہ تاب جلوۂ جان سوز آفتاب ندارم
آہ ازان سرکش کہ گر خود را بر آتش میزنم	وله	غیر ازین حرفے نمیگوید کہ حزنی دود چیست
شنیدم حزنی از قیدش خلاصی آرزو داری	وله	تو بے دردی برو قدر گرفتاری چہ میدانی
حزنی سادہ دل امروز چہ ہر روز دگر	وله	بسخنہاے دروغ تو تسلی شد و رفت

قاسم کابلی

عرف میان کالی۔ لختے رسمی علوم اندوختہ بود٭ کشادہ پیشانی شگفتہ رو و خرسند زیستی٭ با خداوندان جاہ کمتر آمیختے٭ از مشرب فراخی پراگندہ چند گرد او فراہم بودے و ازین رو سادہ لوحان ناشناسا زبان پیغارہ دراز داشتے٭ و با چندین وارستگی خویش و پردہ آرائی گیتی خداوند خویشتن را از مریدان بر شمردے و بسا از آیندہ باز گفتے٭

کوتاہ ہمتے کہ پے حاصل دو کون	وله	دست طمع بحضرت بیچون کند دراز
ز خضر عمر فزونست عشقبازان را	وله	اگر ز عمر شمارند روز ہجران را
چو سایہ ہمرہیم بہر سو روان شوی	وله	شاید کہ رفتہ رفتہ بما مہربان شوی
تا بفیلان میل دیدم دلستان خویش را	وله	صرف راہ فیل کردم نقد جان خویش را
خاک بر سر میکنم چون فیل ہر جا میرسم	۲	گر نہ بینم بر سر خود فیلبان خویش را

شاه فیل افگن جلال الدین محمد اکبر است	۲	آنکه بخشد فیل زرین شاعران خویش را

رباعی

ای آنکه زبانت بمعارف گویاست		هر دم دلت از نور یقین پرده کشاست
فکرے نکنی کزان پشیمان گردی		حرفے نزنی که عذر آن باید خواست

غزالی مشهدی

به بلند فهمی و شیوا زبانی طراز یکتائی داشت و از دلاویز گفتار صوفی بهره مند بود

شوری شد و از خواب عدم دیده کشودیم	وله	دیدیم که باقیست شب فتنه غنودیم
حسن شهرت عشق رسوائی تقاضا میکند	وله	جرم معشوق و گناه عاشق بیچاره چیست
چون رد و قبول همه در پرده غیب است	وله	زنهار کسی را نکنی عیب که عیب است
ای غزالی گریزم از یارے	وله	که اگر بد کنم نکو گوید
من و آن ساده دل که پیش ترا	۲	هر چه دیگر آینه روبرو گوید

رباعی

[illegible] عشق نه جاه و نه نسب میباید	۱	[illegible] نه عقل و نه فرهنگ [illegible] میباید

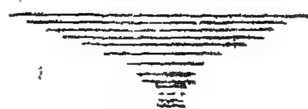
این واقعه را کسی عجب می باید	۲	معشوق غیور است ادب میباید
سلطان گوید که نقد گنجینه من	وله	صوفی گوید که دلق پشمینه من
عاشق گوید که داغ دیرینه من	۲	من دانم و دل که چیست در سینه من
در کعبه اگر دل سوی غیر است ترا	وله	طاعت عصیان و کعبه دیر است ترا
ور دل بحق است و ساکن میکده	۲	می نوش که عاقبت بخیر است ترا

عرفی شیرازی

شایستگی از ناصیه گفتار او میتابد و فیض پذیری از سخن او پیدا. از کوتاه بینی در خود نگریست و در باستانیان زبان طنز کشود. غنچه استعداد ناشگفته پژمرد.

هر دل که پریشان شود از ناله بلبل	وله	در دامنش آویز که با وی خبری هست
همه تهمت آزادی سرو هم نگه [illegible]	وله	کین مرادی است که بر تهمت آنهم حسد است
کسی که محرم باد صباست میداند	وله	که باوجود خزان بوی یاسمن باقیست
طاقت مرهم ندارد سینه افگار ما	وله	سایه گل برنتابد گوشه دستار ما
مدار صحبت ما بر حدیث زیر لبی است	وله	که اهل هوش عوام اند و گفت گوی عربی است
قدم برون منه از جهل یا فلاطون شو	۲	که در میانه گزیدن سراب و تشنه لبی ست
خموش که نغمه سرایان عشق خاموش اند	وله	که نغمه نازک و اصحاب پنبه در گوشند

هر چند دست و پا زدم آشفته تر شدم	وله	ساکن شدم میانهٔ دریا کنار شد
امید هست که بیگانگی عرفی را	وله	بدوستی سخنهاے آشنا بخشند
قابل بج محبت کس نیامد در وجود	وله	رنگ روی خویش را هر کس بدستانی شکست
چنان بانیک و بد عرفی بسر کن کز پس مردن	وله	مسلمانت بزمزم شوید و هندو بسوزاند
خواهی که عیبهاے تو روشن شود ترا	وله	یکدم منافقانه نشین در کمین خویش
وقت عرفی خوش که نگشوند چون در برخش	وله	بر در نگشوده ساکن شد در دیگر نزد
انتظار نو بهار از تنگ چشمی هاے ماست	وله	ورنه صد ذوقی است در گلشن که در گلزار نیست
دلم چو رنگ زلیخا شکسته در خلوت	وله	غمم چه تهمت یوسف دویده در بازار
روزے که معاملان هر فن طلبند	رباعی	حسن عمل از شیخ و برهمن طلبند
آنها که درودهٔ چوے نشانند	۲	و آنها که نگشته خرمن طلبند
اے از بد و نیک آمده در جوش و خروش	وله	گه شکر طرازی و گهے شکوه فروش
مختار مشو تا نشوی بیهده کوش	۲	کاهِ رهِ باد باش و بارِ سر دوش
عرفی دل خود را بچه خوش داشته	وله	گر این دو سه بیت است که بگذاشته
بگذاشته هم تو و رین نشاجد است	۲	برداشته بایدت چه برداشته

انتخاب تذکرۂ دولتشاہ سمرقندی

طبقۂ اوّل

حوادث آباد عالم مقامیست منقلب۔ کہ بہر حادثہ بنوعی بگردد۔ و قرنی و قومی و زمانی و لغتی و زبانی پدید آید۔ بیت

شاہد دہر فریبندہ عروسیست ولے نیست معلوم کہ کاوس و کیش دارا بود

طوفانات و حادثات و انقلابات و قتل عام ہمہ باعث آنست کہ تبدیل احوال شدہ و علما و فضلا بزبان فارسی قبل از اسلام شعر نیافتہ اند و ذکر اسامی شعرا را نیافتہ اند اما در افواہ افتادہ کہ اول کسیکہ شعر گفت بزبان فارسی بہرام گور بودہ و سبب آن بودہ کہ او را محبوبہ بود کہ دیرا دلارام جنگی میگفتہ اند و آن منظورہ ظریفہ و نکتہ دان و راستہ طبع و موزون حرکات بودہ چنانکہ این بیت شاہد حال ویست۔

ای ز سرتا پا چو چشم خویش عین مردمی می تواند بود چندین حسن در یک آدمی

و بہرام بدو عاشق بودہ و آن کنیزک را دایم بتماشای شکارگاہ بردی و دوستکامی و عشرت بہم کردی روزی بہرام بحضور دلارام در بیشہ بشیری

در آویخت و آن شیر را دو گوش گرفته برهم بست و از غایت تفاخر بزبان
بهرام گذشت ع منم آن ببر دمان و منم آن شیر یله
و هر سخنی که از بهرام واقع شدی دلارام مناسب آن جوابی گفتی
بهرام گفت جواب این سخن داری دلارام مناسب آن بگفت۔
نام بهرام ترا و پدرت بوجبله
پادشاه را طرز آن کلام بمذاق موافق افتاد حکما این سخن را
عرض کرده در نظم قانونی پیدا کردند امّا از یک بیت زیاده نگفتندی
ابو طاهر قانونی گفته که بعهد عضدالدوله دیلمی هنوز قصر شیرین که بنواحی
خانقین است بالکل ویران نشده بود در کتابهٔ آن قصر نوشته یافتند
که بدستور فارسی قدیم است اینست ۔
هزبران بگیهان انوشه بدی جهان را بدیدار توشه بدی
پس برین تقدیر معلوم شد که پیش از اسلام شعر فارسی نیز میگفته اند
امّا چون ملک اکاسره و عجم بدست عرب افتاده و آن قوم مبارک دین
و ظاهر کردن شریعت میکوشیده اند و راه و رسم عجم را می پوشیده اند می شاید که
منع از شعر نیز کرده باشند و یا از جهة قرائت شعر مجهول شده باشد
و در زمان بنی امیه و خلفای بنی عباس که خود حکام این دیار عرب
بوده اند شعر و انشاء و امثله بزبان عربیه بوده و خواجه نظام الملک در

سیر الملوک حکایت کند که از زمان خلفای راشدین تا بوقت سلطان محمود غزنوی قانون و دفاتر و امثله و مناشیر از درگاه سلاطین بعربی مینوشته اند و بفارسی از درگاه سلاطین امثله نوشتن عیب بوده چون وقت وزارت عبدالملک ابو نصر کندری رسید که او وزیر الپ ارسلان حقربیگ سلجوقی بود از کم اجتماعتی خود فرمود تا آن قاعده را برطرف ساختند و احکام و امثله را از دواوین سلاطین بفارسی نوشتند ٭

و نیز حکایت کنند که امیر عبدالله بن طاهر که بروزگار خلفای عباسی امیر خراسان بود روزے در نیشاپور نشسته بود شخصے کتابے آورد و تحفه پیش او نهاد پرسید که این چه کتاب است گفت این وامق و عذرا است و خوب حکایتی است که حکما بنام شاه انوشیروان جمع کرده اند ٭ امیر عبدالله فرمود که ما مردم قرآن خوانیم و بغیر از قرآن و شریعت پیغمبر مارا ازین نوع کتاب درکار نیست و این کتاب تالیف مغانست و پیش ما مردود است و فرمود تا آن کتاب را در آب انداختند و حکم کرد که در قلمرو هرجا از تصانیف و مقال عجم کتابی باشد جمله را بسوزند ازین جهت تا روز آل سامان اشعار عجم را ندیده اند اگر احیاناً نیز شعری گفته باشند مدون نکرده اند ٭

حکایت کنند که یعقوب بن لیث صفار که در دیار عجم اول کسیکه بر خلفای بنی عباس خروج کرد او بود پسرے داشت کوچک و او را

بغایت دوست میداشت روز عید آن کودک با کودکان جوز می انداخت
امیر بسرگو رسید و بتماشای فرزند ساعتی بایستاد فرزندش جوز بینداخت
و هفت جوز بگو افتاد و یکے بیرون جست امیرزاده نا امید شد
پس از لمحه آن جوز نیز بر سبیل رجع القهقرا بجانب گو غلطان شد
امیرزاده مسرور گشت و از غایت ابتهاج بر زبانش گذشت ع

غلطان غلطان همی رود تا لب گو

یعقوب را این کلام بمذاق خوش آمد ندما و وزرا را حاضر کرد
گفتند از جنس شعر است و ابودلف و زینت الکعب باتفاق بتحقیق و تقطیع
مشغول شدند این مصرع را نوعی از هزج یافتند مصرعی دیگر بتقطیع
موافق این بدین مصراع افزودند و یک بیت دیگر موافق آن ساختند
و دو بیتی تام کردند و چند گاهی دو بیتی میگفتند تا آنکه لفظ دو بیتی
نیکو ندیدند گفتند تا که این چهار مصرع است رباعی نیز می شاید گفت؎
و چند گاه اہالی فضایل برباعی مشغول بودند و خوش خوش باصناف
سخنوری مشغول بودند گل بود بسبزه نیز آراسته شد امّا بروزگار آل
سامان شعر فارسی رونق یافت و استاد رودکی درین علم سرآمد بود
و قبل از وی شاعری که صاحب دیوان باشد نشنوده ایم پس واجب
بود که ابتدا از استاد نمائیم ؎

ذکر مقدم الشعرا ابوالحسن رودکی رح

استاد ابوالحسن رودکی در روزگار دولت سامانیه ندیم مجلس امیر نصر بن احمد بوده - وجه تخلص برودکی گویند ازان جهتست که رودکی را در علم موسیقی مهارتی عظیم بوده و بربط را نیکو نواختی - بعضی گویند که رودک منسوبست از اعمال بخارا و رودکی ازانجاست - فی الجمله طبعی کریم و ذهنی مستقیم داشته و از جمله استادان فن شعراست و کتاب کلیله و دمنه را در قید نظم آورده - و امیر نصر را در حق او صلات گرانمایه بود چنانچه استاد عنصری شرح انعام او در قصاید خود میگوید حمدالله مستوفی در تاریخ گزیده میگوید که امیر نصر بن احمد را چون ملک خراسان مسلم شده بدارالملک هراة رسید باد شمال و هوای اعتدال آن شهر جنت مثال امیر را ملایم طبع افتاد نوبهار سرخس و تموز کهسار بادغیس و خزان پر نعمت هراة و حوالی شهر مشاهده میکرد و امیر را دارالملک بخارا که تختگاه اصلی آن خاندانست از خاطر محو شد - امرای دولت و ارکان حضرت سلطنت را چون وطن و مسکن و ضیاع و عقار از قدیم الایام در بخارا بود از مکث امیر در هراة ملول شدند و بهیچ حیله امیر قصد بخارا نمیکرد استعانت باستاد رودکی بردند تا امیر را در مجلس انس بر عزیمت بخارا تحریص کند و مال عظیم استاد را تقبل کردند - روزی امیر را در مجلس شراب

ذکر نعیم بخارا و هوای آن ملک بیت مثال برزبان گذشت. استاد رودکی بدیهه این ابیات نظم کرده بعرض رسانید

بوی جوی مولیان آید همی	۱	یاد یار مهربان آید همی
ریگ آموی و درشتیهای آن	۲	زیر پایم پرنیان آید همی
آب جیحون با همه پهناوری	۳	خنگ مارا تا میان آید همی
ای بخارا شاد باش و شاد زی	۴	شاه سویت میهمان آید همی
شاه ماه است و بخارا آسمان	۵	ماه سوی آسمان آید همی
شاه سرو است و بخارا بوستان	۶	سرو سوی بوستان آید همی

این قصیده ایست طویل و ایراد مجموع آنرا تذکره تحمل نیاورد. گویند که امیر را چنان این قصیده بخاطر ملایم افتاد که موزه در پا نا کرده سوار شده عزیمت بخارا کرد. عقلا را این حکایت بخاطر عجیب مینماید که این نظمیست ساده و از صنایع و بدایع و متانت عاری چه اگر درین روزگار سخنوری این نوع سخن در مجلس سلاطین و امرا عرض کند انکار همگنان شود. امّا میشاید که چون استاد را در اوتار موسیقی وقوف تمام بوده قولی و تصنیفی ساخته باشد و به آهنگ اغانی و ساز این شعر را عرض کرده در محل قبول افتاده باشد. القصه استاد را انکار نشاید کرد بمجرد این سخن بلکه اورا در فنون علم و فضایل وقوفست قصاید و مثنوی را نیکو میگوید. استاد رودکی

عظیم الشان و مقبول خاص و عام بود چه نقلست که چون رودکی در گذشت دویست غلام هندو ترک گذاشت قیاس اموال دیگر ازین توان کرد این قطعه از اشعار اوست۔

درد او حسرتا که مرا دور روزگار — بی آلت و سلاح بزد راه کاروان
چون دولتی نمود مرا محنتی فزود — بی کردن شگفت نبوده است راه آن

اما امیر وفی ابوالفوارس نصر بن احمد بن اسمٰعیل بن سامان

بادشاه هنرمند هنر پرور بوده ماوراء النهر و خراسان را مستخلص ساخت و سی سال بعدل و داد به نشر ایادی و قهر اعادی روزگار گذرانید و آخر بدست غلامان خود سعادت شهادت یافت در ۳۳۱ھ۔ و استاد عنصری در تعداد سلاطین آن خاندان مبارک گوید۔ بیت

نه کس بودند زآل سامان مذکور — وایم به امارت خراسان مشهور
بود اسمٰعیل و احمدی و نصری — دو نوح و دو عبدالملک دو منصور

ذکر عضایری رازی رحمة الله علیه

از اکابر شعرا است در روزگار سلطان محمود سبکتگین بوده از ولایت

رسے بعزم خدمت سلطان متوجه غزنین شده و باشعرای دارالملک بمشاعره و
معارضه مشغول شد و در مدح سلطان قصیده انشا کرد که مطلع قصیده اینست
اگر مراد بجاه اندرست و جاه بمال   مرا به بین که به بینی جمال را بکمال
سن آن کسم که بمن تا بحشر فخر کنند   هر آنکه بر سر یک بیت بر نویسد فال
و درین قصیده اغراقی هست که سلطان عضایری را صلۂ آن هفت
بدره زر بخشید که از چهارده هزار درم مملو بوده و آن این است۔
صواب کرد که پیدا نکرد هر دو جهان   یگانه ایزد دادار بینظیر همال
وگر نه هر دو به بخشیدۂ بروز عطا   امید بنده نبودی به ایزد متعال
و عضایری را قوت کامل در فن شاعری هست خصوصًا در صنعت
اغراق و اشتقاق و فضلا و شعرا اورا درین دو صنعت مسلم میدارند۔

اما مآثر و مناقب سلطان یمین الدوله ابو القاسم محمود انار الله برهانه

از آفتاب روشن تراست پادشاهی بود موفق بتوفیق یزدانی
عدلی شامل و فضلی کامل داشته علما را موقر داشتی و با فقرا و صلحا و
زهاد در مقام خدمت و شفقت زندگانی میکرد الحمد همچو نام شریفش عاقبت
او محمود است و در تاج الفتوح چنین آورده است که چون سلطان
محمود مملکت غزنین و خراسان را مستخلص ساخت اورا ذوق آن شد

که از دارالخلافه بلقبی معین مشرف گردد امام منصور ثعالبی را برسالت
بدارالخلافه فرستاد و امام قرب یکسال بجهة این مهم در دارالخلافه تردد
میکرد و میسر نشد۔ آخرالامر امام این صورت را بعرض خلیفه رسانید که
امروز سلطان محمود پادشاه هست بزرگ منش و با شوکت و در اعلاے
اعلام دین میکوشد و چندین هزار بتکده بسعی او مساجد شده و چندین هزار
کفار بشرف اسلام مشرف شده اند نشاید چنین پادشاہے غازی دین دار
را از لقب محروم کردن۔ خلیفه از سخن امام متامل شد که این شخص
بنده زاده است اورا لقبے از القاب سلاطین چگونه توان داد و اگر
مضائقه کنیم مردیست بزرگ و پر شوکت مبادا که قصورے و عصیانی
ازو در وجود آید با اکابر حضرت درین امر مشاورت کرد اتفاق کردند که
اورا لقبی باید نوشت که احتمال مدح و ذم داشته باشد و نوشتند که سلطان
یمین الدوله ولی امیرالمؤمنین۔ و ولی در لغت هم دوست را گفته اند و هم
بنده و مملوک را پس این کلمه بر هر دو جانب شامل باشد۔ چون منشور
از دارالخلافه بدین لقب صادر شد امام ابو نصر کیفیت این لقب بحضرت
سلطان عرضه داشت کرد سلطان از غایت بزرگی و کیاست احتمال
طرف دوم را ملاحظه کرد و فی الحال صد هزار درم بحضرت رسالت
روان کرد و بخلیفه نوشت که محمود مدت سی سال بحرب کفار جهت تعظیم

شرع و خاندان مصطفی صلی اللہ علیه و اله وسلم روزگار گذرانیده باشد و
اکنون یک الف بصد هزار درم میخرد خلیفه که ثمرۀ شجرۀ مروت و فتوتست
اگر یک حرف بصد هزار درم نفروشد و مضائقه کند کمال بیمروتی باشد۔
چون رسول سلطان مال و مکتوب بدار الخلافه رسانید اکابر و فضلا بعرض
خلیفه رسانیدند که مقصود محمود از خریدن یک حرف الحاق الفی است
در لقب که والی امیرالمومنین شود و منت طرف دوم بر طرف باشد۔
خلیفه از کمال فضل و کیاست سلطان تعجب کرد یا القابها والی سالها
اشله و مناشیر از دار الخلافه درحق سلطان صادر می شدند و وفات
سلطان در سنۀ عشرین واربعمائة بوده و شصت و نه سال عمر یافت و
سی و چهار سال سلطنت اکثر ایران بدو متعلق بود ✤

ذکر اسدی طوسی رحمة اللہ علیه

از جمله متقدمان شعرا است طبع مستقیم داشته و فردوسی شاگرد اوست
و در روزگار سلطان محمود استاد فرقه شعرای خراسان است و اورا بکرات
تکلیف نظم شاهنامه کرده اند استغنا خواسته پیری وضعف را بهانه ساخت۔
و حالا دیوان او متعارف نیست اما در مجموعها سخن او مسطور است و
مناظرها نیکو گفته و از طرز کلام او معلوم میشود که مرد فاضلی بوده و فردوسی

را بنظم شاهنامه دایماً اشارت میکرد که این کار بدست تو درست خواهد شد

نقلست۔ چون فردوسی از غزنین فرار کرد و بطوس آمد از طوس برستمدار افتاد بعد از مدتے که از رستمدار و طالقان مراجعت کرده بوطن مالوف آمد دوران حین چون وفاتش نزدیک شد اسدی را طلب کرد و گفت ای اُستاد وقت رحیل در رسید و از نظم شاهنامه قلیلے مانده است میترسم که چون من رحلت کنم کسے را قوت آن نباشد که باقی را بقید نظم درآورد استاد گفت ای فرزند غمگین مباش که اگر حیات باشد بعد از تو من این شغل را باتمام رسانم۔ فردوسی گفت ای اُستاد از پیری مشکل که بدست تو این کار بر آید و کفایت شود۔ اسدی گفت انشاءالله تعالی شود و از پیش فردوسی بیرون شد و آن شب و آن روز تا نماز دیگر چهار هزار بیت باقی شاهنامه بگفت و هنوز فردوسی در حال حیوة بود که سواد آن ابیات مطالعه کرد و بر ذهن مستقیم اُستاد آفرین گفت۔ و آن نظم از اول استیلای عرب بر عجم در آخر شاهنامه و آمدن مغیره بن شعبه برسالت نزد یزدجرد شهریار و حرب سعد بن وقاص علیه الرحمة بملوک عجم و ختم کتاب شاهنامه و فضلا برانند که آنجا که نظم فردوسی آخر شد و به نظم اسدی رسید ظاهرا بفراست معلوم می توان کرد و از مناظرات اسدی مناظرهٔ شب و روز را نوشتیم و درین روزگار اشعار مناظره کمتر گویند

مناظره شب و روز از گفتار اسدی

بشنو از حجت گفتار شب و روز بهم	۱	سرگذشتی که ز دل دور کند شدت غم
هر دو را خاست جدال از سبب بیشی فضل	۲	در میان رفت فراوان سخن از حجت و ذم
گفت شب فضل شب از روز فزون آمد ازانک	۳	روز را باز ز شب کرد خداوند قدم
نزد یزدان ز پرستنده و از عابد روز	۴	ساجد و عابد شب را است فزون قدر قیم
قوم را سوی مناجات بشب برد کلیم	۵	هم بشب گشت جدا لوط ز بیداد و ستم
قمر چرخ بشب کرد محمد به دو نیم	۶	سوی معراج بشب رفت هم از بیت حرم
هر مهی باشد سی روز و بفرمان شب قدر	۷	بهتر از ماه هزار است ز بس فضل نعیم
ستر پوش است شب و روز نماینده عیوب	۸	راحت آراست شب و روز فزاینده الم
هست در روز ز اوقات که نهیست نماز	۹	وز نماز همه شب فخر نبی بود دوام
منم آنشاه که تختم زمیست ایوان چرخ	۱۰	مه سپه دار و همه انجم و سیاره خدم
هر سه و سال و عرب را عدد از ماه منست	۱۱	نیز بر ماه منست از پر جبریل رقم
بر رخ ماه من آثار درستست پدید	۱۲	بر رخ و چهرۀ خورشید تو آثار سقم
راست خورشید تو چندانکه بسالی برود	۱۳	کم بماهی برود ماه من از کیف و ز کم
روز کین از شب بشنید شد آشفته و گفت	۱۴	خامشی کن چه در آئی بسخن نا محکم
روز را عیب بطعنه چه کنی کایزد عرش	۱۵	روز را پیش ز شب کرد ستایش بقسم

روزهٔ خلق که دارند بروز است همه	۱۶	بحرم حج بروز است هم از ربّ حرم
عید و آدینه و فرخ عرفه عاشورا	۱۷	همه روز است چو بینی بهم از عقل و فهم
روز خواهد بُد برخاستن خلق بحشر	۱۸	روز بُد نیز و چو بود همه مردم ز عدم
تو بعاشق نه برنجی و بر اطفال نهیب	۱۹	در تن دیو ولی بر دل بیمار تو رحم
من باصل از خور چیرم تو بجنس از دل خاک	۲۰	من چو تابان صنوِ نارم تو چو تاریک فحم
روی آفاق ز من خوب نماید ز تو زشت	۲۱	دیدهٔ خلق ز من نور فزاید نه ز تو تهم
هر مرا گونهٔ اسلام ترا گونهٔ کفر	۲۲	هر مرا جامهٔ شادیست ترا جامهٔ غم
تو بچهر از حبشی فخر به حسن ار چه کنی	۲۳	حبشی را چه رسد حسن اگر هست صنم
سپه و خیل و نجوم تو چه باشند که پاک	۲۴	بگریزند چو خورشید من افراخت علم
چه زبان کت به نبی پیش زدن داشت خدای	۲۵	ور نبی نیز هم از پیش سپید است اسم
خلق الموت بخوان گرچه حیات از پس اوست	۲۶	به ز موت است بهر حال حیات آخر هم
گر ز ماه تو شناسند مه و سال عرب	۲۷	ز آفتاب من دانند همه سال عجم
گرچه زرد آید خورشید همو به ز مهست	۲۸	گرچه زرد آید دینار همو به ز درم
ماه تو از ضوء خورشید من افزاید نور	۲۹	وز پی خدمت خورشید کند پشت بخم
از فریضه سه نماز است بروز و دو بشب	۳۰	زان نماز تو کم آید که ز من هستی کم
گر ز خورشید سبکتر رود او پیک ویست	۳۱	پیک چه بود که سبکتر بود از شاه قدم
ور بتقویم نشدی راضی و خواهی که بود	۳۲	در میان حکم کنی عدل شد اوند حکم

یا پسند آری بگفتارشه عادل راو	۴۳	یا رضا ده برئیس الوزرا کان کرم	
زاد بو نصر خلیل احمد کز نصرت و حمد	۴۴	افسر جاه جلال است سر ملک و عجم	

ذکر ملک الکلام ابو الفرج سنجری

استاد ابوالفرج در زمان حکومت امیر ابو علی سیجور ظهور یافته و مداح آن خاندانست۔ مرد بغایت محتشم و صاحب جاه بوده و از اکابر آل سیجور انعام و اکرام بی پایان بدو عاید شده در علم شعر بغایت ماهر و صاحب فن است چنانچه چند نسخه درین علم نفیس تالیف دارد۔ ملک الشعرای عنصری شاگرد اوست و سیستانی الاصل است و در بعضی مجموعها او را غزنوی نیز نوشته اند و بعد ازو ابوالفرج بلخی نیز بوده اما الفضل للمتقدم۔ دیوان او متعارف نیست اما در مجموعها اشعار او نوشته دیدم و اکابر در رسائل خود اشعار استاد ابوالفرج را به استشهاد می آورند و او این ست۔

عنقای مغرب است درین دور خرمی	خاص از برای محنت و رنج است آدمی
چندانکه گرد صورت عالم بر آمدیم	غمخواره آدم آمد و بیچاره آدمی
هرکس بقدر خویش گرفتار محنت اند	کس را نداده اند برات مسلمی

نقلست۔ که امیر ابو علی سیجور پیش از حکومت آل سبکتگین از قبل سلاطین سامانیه حاکم خراسان بوده و چون امیر را با ناصرالدین سبکتگین

منازعت افتاده و دران فتنه خراسان خراب شد و عاقبت امیر ابو علی بردست سلطان محمود گرفتار شد و بادشاهی خراسان به استقلال و انفراد بید تصرف سلطان محمود افتاد۔ و آل سیمجور استاد ابوالفرج را میفرموده اند که هجو آل سبکتگین میگفته و درحقارت نسب ایشان اشعار دارد و چون آل سیمجور مستاصل شدند و سلطنت خراسان بر آل سبکتگین قرار گرفت سلطان محمود بغایت از استاد ابوالفرج در خشم بود خواست تا اورا هلاک سازد و عقوبت فرماید۔ او در خفیه استعانت باستاد عنصری برد و عنصری شفیع او شده جریمهٔ اورا از سلطان درخواست کرد سلطان از جریمهٔ او درگذشت و اورا باموال و جهات باستاد عنصری بخشید۔ و استاد عنصری اموال گرانمایه از استعداد استاد ابوالفرج بقلم آورد و از روی حقوق استادی و سماحت نفسی اموال را به ابوالفرج بخشید و استاد ابوالفرج عنصری را دعا کرد و در مدح شاگرد قصاید دارد۔

ذکر ملک الفصحا منوچهر شصت کله

منوچهر در زمان دولت سلطان محمود غزنوی بوده و از ولایت بلخست اما در غزنین بودی و اورا از شعراء سلطان محمود شمرده اند شاعری ملایم گوی متین سخن است و او شاگرد استاد ابوالفرج سنجریست و از اوان ملک الکلام عنصری بوده و اشعار او قبول طبع فضلا است و دیوان او

در ایران زمین معروف و مشهور است و بغایت متمول و صاحب مال بوده و بشصت کله ازان مشهور شده است - و جمیع اموال او را بسبب شعر و شاعری حاصل شده و استاد عنصری اشعار او را بسیار معتقد است و مربی او بوده و او را در مدح استاد عنصری قصاید غرا است و ازانجمله قصیده میگوید و خطابها به شمع میکند بر طریقهٔ لغز و تخلص بمدح استاد عنصری مینماید و چند بیت ازان قصیده وارد میگردد -

ای نهاده بر میان فرق جان خویشتن	۱	جسم ما زنده بجان و جان تو زنده بتن
گر نهٔ کوکب چرا پیدا نگردی جز بشب	۲	ور نهٔ عاشق چرا گریی همی بر خویشتن
کوکبی آری ولیکن آسمان تست موم	۳	عاشقی آری ولیکن هست معشوقت لگن
پیرهن در زیر تن داری و پوشد هر کسی	۴	پیرهن بر تن تو تن پوشی همی بر پیرهن
گر بمیری آتش اندر تو رسد زنده شوی	۵	چون شوی بیمار خوشتر گردی از گردن زدن
تا همی خندی همی گریی و این بس نادرست	۶	هم تو معشوقی و هم تو عاشقی بر خویشتن
بشگفی بی نوبهار و پژمری بی مهرگان	۷	بگریی بی دیدگان و باز خندی بی دهن
تو مرا مانی بعینه من ترا مانم همی	۸	دشمن خویشیم هر دو دوستدار انجمن
خویشتن سوزیم چون من بر مراد دوستان	۹	دوستان در راحتند از ما و ما اندر حزن
هر دو گریانیم و هر دو زرد و هر دو در گداز	۱۰	هر دو سوزانیم و هر دو فرد و هر دو ممتحن
آنچه من در دل نهادم بر سرت بینم همی	۱۱	وانچه تو بر سر نهادی بر دلم دارد وطن

روی تو چون شنبلید و بر شگفته بامداد	۱۲	وان من چون شنبلید و نا شگفته در چمن
از فراق روی تو گشتم عدوی آفتاب	۱۳	از فراق تو شب تاری شدستم مفتتن
من دگر یاران خود را از موم خاص و عام	۱۴	نه طلبگاری زیک تن نه وفا اندر دو تن
رازدار من توئی ای شمع یار من توئی	۱۵	غمگسار من توئی من آن تو تو آن من
تو همی تابی چو نور و من همی خوانم بمهر	۱۶	هر شبی تا روز دیوان ابو القاسم حسن
اوستاد اوستادان زمانه عنصری	۱۷	عنصر دین و دلش بی عیب و بی غش و فتن
شعر او چون فضل او هم بی تکلف هم بدیع	۱۸	فضل او چون شعر او هم نازنین و هم حسن
زین فرو تر شاعران دعوی بدولاف و گزاف	۱۹	این حکیمان دگر یکسا فن و او بسیار فن
وز زغن هرگز نباشد فن اسپ راهوار	۲۰	گرچه باشد چون صهیل اسپ آواز زغن
تا همی خوانی تو ابیاتش همی خائی شکر	۲۱	تا همی گوئی تو ابیاتش همی بوی سمن

الحق این قصیده بر متانت طبع و سخنوری او گواهیست عدل والسلام

ذکر ملک الکلام پندار رازی رحمة الله علیه

شاعر مجد الدوله ابو طالب بن فخر الدوله دیلمی بوده سخنی متین و طبع قادر داشته - و بسه زبان سخنوری میکند عربی و فارسی و دیلمی - و از قهستان ری است صاحب اسمعیل بن عباد که کریم جهان بوده مربی پندار است و خواجه ظهیر الدین فاریابی را است در تفضیل خود و ستایش پندار بیت

در نهان خانهٔ طبعم بتماشا بنگر	تا ز هر زاویهٔ عرضه دهم پنداری

واین رباعی نیز از اوست

از مرگ حذر کردن دو روز روا نیست	روزی که قضا باشد و روزی که قضا نیست
روزی که قضا باشد کوشش نکند سود	روزی که قضا نیست در و مرگ روا نیست

واین رباعی بغایت مشهور است بر بسیارے از اکابران اسناد میکنند اما بتکرار چند نسخه بنام پندار دیدم۔

اما مجدالدوله بعد از وفات پدر هفده سال در عراق عجم و دیلم سلطنت کرد میان او و سلطان محمود غزنوی تنازع بود و مادر مجدالدوله سیده دختر ابودلف دیلمی صاحب اختیار مملکت بوده و چون مجدالدوله طفل بود سیده به نیابت او سلطنت میکرد* گویند سلطان محمود غزنوی از مادر مجد باج و خراج طلب کرد و بدو نوشت که حقتعالی مرا برگزید و تاج اقبال و کامرانی بر تارک دولت قاهره من نهاد و بیشتر اہل ایران و ہند مطیع و منقاد من شدند تو نیز فرزندت را روانه کن تا در رکاب ہمایون من باشد و باج و خراج قبول کن و اگرنه دو ہزار فیل سر آمد جنگی بدیار تو فرستم تا خاک ری بغزنین نقل کنند* سیده رسول را اکرام نمود و در جواب سلطان نوشت که سلطان محمود مرد غازی و صاحب دولتست و اکثر ایران زمین و ہند اورا مسلمست اما تا شوہرم فخرالدوله در حیات بود مدت دوازده سال از تاختن و خصومت

سلطان محمود اندیشناک بودم تا شوہرم برحمت حق واصل شدہ آن اندیشہ از خاطرم محو است چراکہ سلطان محمود پادشاہ بزرگ و صاحب ناموس است لشکر بر سر زنی نخواہد کشید۔ و اگر لشکر کشد و جنگ کند مقرر است کہ من نیز جنگ خواہم کرد۔ اگر ظفر مرا باشد تا دامن قیامت مرا شکوہ است۔ و اگر ظفر او را باشد مردم گویند پیر زنی را شکست و فتح نامہا بہ ممالک چگونہ نویسد کہ مردی بود کہ زنی کم بود۔ من میدانم کہ سلطان مرد عاقل و فاضل است ہرگز اقدام بر چنین کارے نخواہد کرد۔ من در عری این بازی آسودہ ام و بر بساط کامرانی و رفاہت غنودہ ام۔ چون رسول سلطان محمود پیغام برین منوال رسانید سلطان بر عقل و کیاست سیدہ آفرین کرد و گفت ما میخواستیم کہ شعبدہ بازیم اما این زن را خرد و پیش بینی بیشتر از مرد است۔ و تا سیدہ زندہ بود سلطان محمود قصد مملکت فخر الدولہ نکرد و قتل فخر الدولہ در ۳۸۷ھ بود۔

ذکر ملک الشعرا استاد ابو القاسم الحسن بن احمد عنصری رضی اللہ عنہ

مناقب و بزرگواری او اظہر من الشمس است و سر آمد شعراے روزگار سلطان محمود بود۔ و او را طور شاعری و فضایل است۔ و بعضے او را حکیم نوشتہ اند چنین گویند کہ در رکاب سلطان یمین الدولہ محمود ہموارہ چہار صد شاعر متین

لازم بودندے و پیشوا و مقدم طائفه استاد عنصری بود همگنان بر شاگردی او مقر و معترف بودند - و اورا در مجلس سلطان منصب ندیمی با شاعرے ضم بود و پیوسته مقامات و غزوات سلطان نظم کردی - و اورا قصیده ایست مطول قریب یکصد و هشتاد بیت که مجموع غزوات و حروب و فتوح سلطان را دران قصیده بنظم آورده - و در آخر سلطان محمود استاد عنصری را مثال ملک الشعرائے قلمرو خود ارزانی داشت و حکم فرمود که در اطراف ممالک هر کجا شاعری خوشگوی باشد سخن خود بر استاد عرضه دارد - استاد باغث و سمین آنرا منقح کرده در حضرت اعلی بعرض رساند - و همه روزه در مجلس استاد عنصری شعرا را مقصدے معین بوده و اورا جاہے و مالے عظیم بدین جهة جمع شده و فردوسی اورا در نظم شاهنامه تحسین بلیغ میکند و آن حکایت بجایگاه خود خواهد آمد - و استاد عنصری راست در صنعت سوال و جواب و مدح امیر نصر بن سبکتگین برادر سلطان محمود

شعر

هر سوالے کزان لب سیراب	۱	دوش کردم مرا بداد جواب
گفتمش جز بشب نشاید دید	۲	گفت پیدا بشب بود مهتاب
گفتم از تو کرا ندارد مهر	۳	گفت از تو که برده دارد خواب
گفتم از شب خضاب روز مکن	۴	گفت بر زر ز خون مکن تو خضاب
گفتم آن زلف سخت خوشبوی است	۵	گفت زیرا که هست عنبر تاب

گفتم آتش بران رخت که فروخت	۶	گفت آن کو دل تو کرد کباب
گفتم از روی تو تتابم روی	۷	گفت کس روی تافت از محراب
گفتم اندر عذاب عشق توام	۸	گفت عاشق نکو بود بعذاب
گفتم از چیست روی راحت من	۹	گفت هردم زروی خسرو شاب
گفتم از خدمتش مرا خیر است	۱۰	گفت زو جز بخیر نیست مآب
گفتم آن میر نصر ناصر دین	۱۱	گفت آن مالک قلوب رقاب
گفتم اورا کفایت و ادب است	۱۲	گفت کافی ازو شده است آداب
گفتم آگاهی از فضایل او	۱۳	گفت بیرون شد از حدود حساب
گفتم از وی بحرب کیست رسول	۱۴	گفت نزدیک تیر و دور شهاب
گفتم او در زمانه بایست است	۱۵	گفت بایست تر زعمر شباب
گفتم اندر جهان چو او دیدی	۱۶	گفت نی و نخوانده ام ز کتاب
گفتم اندر کفش چه دیدی تو	۱۷	گفت دریا بجای او چو سراب
گفتم او لفظ سایلان شنود	۱۸	گفت پاسخ دهد برون زحساب
گفتم آزرده را بنزدش چیست	۱۹	گفت جاه و جلالت و ایجاب
گفتم از تیر او چه دانی باز	۲۰	گفت هستای صاعقه است و شهاب
گفتم آن تیغ چیست و دشمن چه	۲۱	گفت این آتش است و آن سیماب
گفتم از حکم او برون جائیست	۲۲	گفت اگر هست ضایع است و خراب

گفتم اعداء او دروغ زنند	۲۳	گفت همچون مسیلمه کذاب
گفتم آفاق را بدو ندهم	۲۴	گفت خود کس خطا دهد بصواب
گفتم از جود او عنایت کیست	۲۵	گفت بر جامه باف و بر ضراب
گفتم آن کز همه شریف تر است	۲۶	گفت داوستش ایزد وهاب
گفتم او ملک را کجا دارد	۲۷	گفت زیر نگین وزیر رکاب
گفتم از مدح او نیاسایم	۲۸	گفت زینسان کنند اولو الالباب
گفتم اورا چه خواهم از ایزد	۲۹	گفت عمر دراز و دولت شاب

و از مقالات استاد برین قدر کفایت کنی چه دیوان استاد عنصری قریب سه هزار بیت است مجموع آن اشعار مصنوع و معارف و توحید و مثنوی و مقطعات * و مولد استاد عنصری ولایت بلخست و مسکن دارالملک غزنین و وفات استاد عنصری در شهور سنه ۴۳۱ احدی و ثلاثین و اربعمائة در زمان دولت سلطان مسعود بن محمود *

اما سلطان مسعود پسر مهین سلطان محمود است و سلطان محمد بن محمود برادر کهتر ـ و بعد از سلطان محمود این دو برادر را منازعت افتاد و سلطان محمود وصیت کرده بود که خراسان و عراق و جرجان و مضافات سلطان مسعود را باشد ـ و غزنین و کابل و هند محمد را ـ و سلطان مسعود از برادر التماس کرد که تا اورا در خطبه شریک سازد محمد ابا کرد

و سلطان مسعود بخصومت او لشکر بزابل کشید و محمد مسعود را اسیر کرد و
بقتل رسانید۔ و درثانی الحال مودود بن مسعود بر عم خروج کرد وبقصاص
پدر عم و فرزندانرا بکشت۔ و صبح اقبال آل سبکتگین بشام ادبار مبدل
شد و دران خصومت آل سلجوق خروج کردند و خراسان و عراق را مسخر
ساختند و سلطان مسعود پادشاه مردانه بارای و تدبیر بوده ع تا دوست کرا
خواهد و میلش بکه باشد۔

ذکر عسجدی نورالله مرقده

اصلاً ہروبیست قصائد متین و ملایم میگوید و از جملہ شاگردان استاد عنصری است
و ہمواره در رکاب سلطان محمود بودی و دیوان عسجدی متعارف نیست اما
سخن او در مجموعها و رسایل فضلا مسطور و مذکور است۔ رباعی

از شرب مدام لاف مشرب توبه	وز عشق بتان سیم غبغب توبه
دل در ہوس گناه و بر لبها توبه	زین توبۂ نادرست یارب توبه

ذکر ابوالفخر مسعود بن سعد سلمان نورالله قبره

جرجانی است و دیوان او در عراق وعجم وطبرستان و دارالمرز شهرتے
عظیم دارد و در زمان دولت امیر عنصر المعالی منوچهر بن قابوس
بوده و مردے اہل فضل بوده اشعار عربی بسیار دارد و در آخر عمر ترک مداحی

سلاطین و امراء نموده و قصاید توحید و معارف دارد مشتمل بر زهدیات و ترک دنیا۔ فضلا و اکابر اشعار اورا معتقد اند چنانکه فلکی شروانی در منقبت خود میگوید و ذکر سخن مسعودی کند اینست۔ بیت

گر این طرز سخن در شاعری مسعود را بودے	بجان صد آفرین کردی روان سعد سلمانش

و این قطعه مسعود را است۔

چون بدیدم بدیدهٔ تحقیق	۱	که جهان منزل فنا است کنون
راد مردان نیک محضر را	۲	روے در برقع فنا است کنون
آسمان چون حریف نا منصف	۳	پردهٔ عشوهٔ و دغا است کنون
طبع بیمار من ز بستر آز	۴	شکر یزدان درست خواست کنون
وز عقاقیر خانهٔ توبه	۵	نوش داروی صدق خواست کنون
وین زبان جهان خدیو سراے	۶	باوج حضرت خدا است کنون
لهجهٔ لذ نواے خوشش نغمه	۷	بلبل باغ مصطفے است اکنون
عزتی بجامهٔ قصب بر من	۸	چون فزون شد خرد بکاست کنون
سر آسوده و تن آزاد	۹	بیچ گر پشم و پنبه راست کنون
مدحت خدمت توشه کردم	۱۰	نوبت خدمت دعا است کنون

امیر شمس المعالی قابوس بن وشمگیر

والی جرجان و دارالمرز و طبرستان و گیلان بود۔ باد شاه دانا و عالم د

عادل و فاضل بوده۔ حکما و علما را موقر داشتی۔ و اشعار عربی و فارسی بسیار گفته است و حکیم ثنائی راست درین باب که این بیت دلالت بر قابوس می کند۔

فقه خوان لیک درجهنم جاه　　　ہمچو قابوس باش و چون شمگین

میان او و فخرالدوله دیلمی خصومت افتاد اورا از جرجان اخراج کرد و قابوس نیشاپور آمد و التجابه امیر علی سیمجور آورد که والی خراسان بود از قبل نوح بن منصور سامانی و مدت هفت سال در نیشاپور بسر برده علما و زهاد و صلحا را انعام داد و در مدت غربت قاعدهٔ که در دارالملک خود داشت ذرهٔ تجاوز نکرد۔ و امام ابوسهل صعلوکی که دران حین اقضی القضاة خراسان و بر سر آمد آن روزگار بوده در مدایح ابوقابوس قصائد و تصانیف دارد۔ چون فخرالدوله وفات یافت باز قابوس قصد جرجان و مملکت موروث خود کرد و بدست آورد و دران حین بردست خاصان خود و سعی منوچهر فرزندش در قلعه حناشک که از اعمال بسطام است شهید شد۔ و سبب قتل امیر قابوس آن بوده که او مردے بغایت متکبر و بدخو بوده و بسیار اکابر بردست او هلاک شدند و اورا در ریختن خون حرصی تمام بود۔ عاقبت ارکان دولت از وے نفور شدند و منوچهر را بران آوردند تا اورا گرفته محبوس ساخت و در اثنائے حبس بر هلاک او رضا داد۔

حکایت کنند که در وقتی که منوچهر قابوس راگرفت به عبداللّٰه حماره سپرد تا اورا در قلعهٔ ماران جرجان محبوس سازد و در راه قلعه امیر قابوس از عبداللّٰه سوال کرد که آخر شمایان راچه برین داشت که بر آزار من جرات کردید۔ عبداللّٰه گفت ای امیر تو مردم را بسیار میکشتی ازین جهة تراحبس کردیم امیر قابوس گفت خلاف اینست من مردم اکثر میکشتم بدین بلا گرفتار شدم اگر مردم بسیار کشتی اول ترا میکشتم تا امروز بدین خواری بدست تو گرفتار نمیشدم۔ و شیخ الرئیس ابو علی سینا معاصر امیر ابو قابوس بوده است و او را حجة الحق گفته اند اصلاً بخاریست و پدر او عبداللّٰه سینا دانشمند و حکیم بود و شیخ ابو علی در دوازده سالگی با دانشمندان بخارا مناظره کرده و ایشان را ملزم ساخته در خوارزم هفت سال درس گفته و ازانجا بجرجان و عراق عجم افتاده وزیر عماد الدوله دیلمی شد و در خطهٔ اصفهان بمرد برحمت اسهال و این قطعه درحق او گفته شد۔

حجة الحق ابو علی سینا ۔۔۔ در شجع آمد از عدم بوجود

در شصا کسب کرد جمله علوم ۔۔۔ در تکز کرد این جهان پدرود

ذکر سحبان العجم فردوسی رح

اکابر و افاضل متفق اند که شاعری درین مدت روزگار اسلام مثل فردوسی از کتم عدم پای بمعمورهٔ وجود ننهاده۔ و الحق داد سخنوری و

فصاحت داده و شاهد عدل بر صدق این دعوی کتاب شاهنامه است که درین پانصد سال گذشته از شاعران و فصیحان روزگار هیچ آفریدهٔ را یارای جواب شاهنامه نبوده - واین حالت از شاعران هیچ کس را مسلم نیست و این معنی هدایت خدائیست - در حق فردوسی گفته اند بیت

سکهٔ کاندر سخن فردوسی طوسی نشاند — کافرم گر هیچکس از جملهٔ فرسی نشاند
اول از بالای کرسی بر زمین آمد سخن — او دگر دستش گرفت و بر سر کرسی نشاند

و عزیزی دیگر راست بیت

در شعر سه تن پیمبر انند — هر چند که لانبی بعدی
اوصاف و قصیده و غزل را — فردوسی و انوری و سعدی

انصاف اینست که مثل قصائد انوری قصائد خاقانی را توان گرفت بانکه کم و زیاد و مثل غزلیات شیخ بزرگوار سعدی غزلیات خواجه خسرو خواهد بود بلکه زیباتر اما مثل اوصاف و سخن گزاری فردوسی کدام فاضل شعر گوید و کرا باشد و میتواند بود که شخصی این سخن را مسلم ندارد و گوید شیخ نظامی در باب ید بیضاست و درین سخن مضائقه نیست شیخ نظامی بزرگ بوده و سخن او بلند و متین و پر معانیست اما از راه انصاف تامل در هر دو شیوه نکو بکن و ممیز بوده حکم براستی گو بیارند

اما اسم فردوسی حسن بن الحق بن شرفشاه است و در بعضے سخن

ابن شرف شاه تخلص میکند۔ و از دهاقین طوس بوده و گویند از قریۂ رزان است من اعمال طوس و بعضے گویند سوری بن معتز که اورا عمید خراسانی میگفته اند و در روستاق طوس کاریزی و چهار باغی داشته فردوس نام و پدر فردوسی باغبان آن مزرعه بوده وجه تخلص فردوسی آنست والعهدة علی الراوی ٭ ابتداے حال فردوسی آنست که عامل طوس بدو جور و بیدادی میکرده و بشکایت عامل از طوس به غزنین رفته و مدتے بدرگاه سلطان محمود تردد میکرد و مهم او متمشّی نمی شد و بخرج الیوم درماند۔ عاقبت شاعری پیشه ساخته قطعه و قصاید میگفت از عام و خاص وجه معاش بدو میرسید۔ و در سراو آرزوی صحبت استاد عنصری می بود و از غایت جاه عنصری اورا این آرزو میسّر نمیشد تا روزے بحیله خود را در مجلس عنصری گنجانید۔ و دران مجلس عسجدی و فرخی که هر دو شاگرد عنصری اند حاضر بودند۔ استاد عنصری فردوسی را چون مرد روستائی شکل دید از روی ظرافت گفت ای برادر در مجلس شعرا جز شاعری نمی گنجد۔ فردوسی گفت بنده را درین فن اندک مایۂ شعوری هست۔ استاد عنصری گفت چون عارض تو ماه نباشد روشن۔ عسجدی گفت۔ مانند رخت گل نبود در گلشن فرخی گفت۔ مژگانت همی کند گذار از جوشن۔ فردوسی گفت۔ مانند سنان گیو در جنگ پشن ٭ همگنان از حسن کلام او تعجب کردند و استاد عنصری

فردوسی را گفت زیبا گفتی مگر ترا در تاریخ سلاطین و قوفے ہست. گفت بلی تاریخ ملوک عجم ہمراه دارم. عنصری اورا در ابیات و اشعار مشکله امتحان کرد فردوسی را در شیوه شاعری و سخنوری قادر یافت گفت ای برادر معذور دار که فضل ترا نشناختم و اورا مصاحب خود ساخت. و سلطان عنصری را فرموده بود که تاریخ ملوک عجم را بقید نظم در آور و عنصری از کثرت اشتغال بہانہا میکرد. و میتواند بود که طبعش بر نظم شاہنامه قادر نبوده باشد و ہیچ کس را در آن روزگار نیافته که اہل این کار بوده باشد. القصه فردوسی را پرسید که توانی نظم شاہنامه گفتن. فردوسی گفت بلی انشاء الله. استاد عنصری ازین معنی خرم شد. و فی الحال بعرض رسانید که جوانی خراسانی آمده بسیار خوش طبع و بر سخنوری قادر است گمان بنده آنست که از عہدهٔ نظم تاریخ عجم بیرون تواند آمد. سلطان گفت اورا بگو که در مدح من چند بیت بگوید. عنصری فردوسی را بمدح سلطان اشارت کرد. فردوسی چند بیت در مدح سلطان بگفت بدیہه و این بیت ازانجمله است.

چو کودک لب از شیر مادر بشست ز گہواره محمود گوید نخست

سلطان را بغایت این بیت خوش آمد و فردوسی را فرمود تا بر نظم شاہنامه قیام نماید. گویند که اورا در سرا بوستان خاص فرمود تا حجرهٔ

مسکن دادند و مشاهره و وجه معاش مقرر کردند و مدت چهار سال در خطهٔ غزنین بنظم شاهنامه مشغول بود و بعد ازان اجازت حاصل کرد که بوطن رود و بنظم شاهنامه مشغول باشد و مدت چهار سال دیگر بطوس ساکن و باز به غزنین رجوع کرد چهار دانگ شاهنامه را بنظم آورده بود بعرض سلطان رسانید و مقبول نظر کیمیا خاصیت سلطانی شد۔ و باز برطریق اوّل بکار مشغول شد و سلطان گاه گاه اورا نوازش و تفقدے فرمودی و مربی او شمس الکفاة خواجه احمد بن حسن المیمندی بود و ہیچ او گفتی و التفات با یاز که از جمله خاصان سلطان بود نمیکرد۔ ایاز ازینمعنی تافته شد و از روی سعادات در مجلس خاص بعرض رسانید که فردوسی رافضی است۔ و سلطان محمود در دین و مذہب بغایت صلب بوده و در نظر او ہیچ طائفه دشمن تر از رفضه نبوده اند۔ خاطر سلطان ازین سبب بر فردوسی متغیر شد۔ روزسے اورا طلب فرموده از روی عتاب به او گفت که تو قرمطی بودهٔ بفرمائیم تا ترا در زیر پاسے فیلان ہلاک کنند تا جمیع قرامطه را عبرت باشد۔ فردوسی فی الحال در پاسے سلطان اوفتاد که من قرمطی نیستم بلکه از اہل سنت وجماعتم و بر من افترا کرده اند سلطان فرمود که مجتہدان بزرگ شیعه از طوس بوده اند امّا من ترا بخشیدم بشرط آنکه ازین مذہب رجوع نمائی۔ بعد ازان از سلطان

هراسان شد و در حق او نیز بدگمان گشت بهرکیفیت که بود نظم کتاب
شاهنامه باتمام رسانید و اورا طمع آن بود که سلطان درحق او احسان
بزرگ بجاے آورد مثل ندیمی مجلس خاص و اقطاع - چون خاطر سلطان
بدو گران شده بود صلهٔ کتاب شاهنامه شصت هزار درم نقره انعام فرمود
که بیتے را درم نقرۂ باشد و فردوسی بغایت این انعام را درحق خود حقیر
دانست اما بستد و ببازار شد و بحمام در آمد و بیست هزار درم اجرت حمامی
بداد و بیست هزار درم فقاعی خرید و بیست هزار درم بمستحقان قسمت نمود۔
و خود را در شهر غزنین مخفی ساخت و بعد ازان بحیله کتاب شاهنامه را ازکتابدار
سلطان بدست آورد و چند بیت در مذمت سلطان بدانجا الحاق کرد بیت

چو سی سال بردم بشه نامه رنج | که تا شاه بخشد مرا تاج و گنج
اگر شاه را شاه بودی پدر | بسر بر نهادی مرا تاج زر
چو اندر تبارش بزرگی نبود | نیارست نام بزرگان شنود

و باقی این ابیات شهرتے عظیم دارد نوشتن تمام احتیاج نبود۔ فردوسی
مدت چهار ماه در غزنین متواری بود و بعد ازان مخفی بهراة آمد۔ و درخانه
ابوالمعالی صحاف چند گاه بسر برد۔ و آخر رسولان تفحص فردوسی میرسید ند
و در شهرها منادی میکردند فردوسی خود را بمشقت تمام بطوس رسانید
و درانجا نیز نتوانست بودن اہل و عیال و اقربا را وداع کرد و عازم رستمدار شد

و دران حین اسپہبد جرجانی از قبل منوچہر بن قابوس حاکم رستمدار بود. بدو پناه آورد و اسپہبد اور مراعاتی کرد۔ از فردوسی ابیات ہجو سلطان را بیک صد و شصت مثقال طلا بخرید کہ از شاہنامہ محو سازد و او اجابت کرده دیگر بار بطوس رجوع نمود۔ پیرے برو مستولی شده بود و در وطن مالوف متواری می بود ٭ وقتے سلطان در سفر ہند نامہ بملک دہلی می نوشت رو بخواجہ احمد بن حسن میمندی کرد کہ اگر جواب نہ بر وفق مراد ما آید تدبیر چیست خواجہ این بیت از شاہنامہ خواند۔

اگر جز بکام من آید جواب ٭ من و گرز و میدان و افراسیاب

سلطان را رقتے پیدا شد گفت در حق فردوسی جفا و کم عنایتی کردم ایا احوال او چیست۔ خواجہ محل و تقریب یافتہ بعرض رسانید کہ فردوسی پیر و عاجز و مستمند شده و در طوس متواری بوده۔ سلطان از غایت عنایت و شفقت فرمود تا دوازده شتر نیل بار کرده جہت انعام فردوسی بطوس فرستاد۔ رسیدن شتران نیل بدروازۂ رود بار طوس ہمان بود و بیرون رفتن جنازۂ فردوسی بدروازۂ رزان ہمان ٭ بعد ازان آن جہات تسلیم خواہرش کردند قبول نکرد و از غایت زہد گفت۔ ع مرا بمال سلاطین احتیاجی نیست ٭ و وفات فردوسی در شہور سنہ ۴۱۱ احدی عشر و اربعمائۃ بود و قبر او در شہر طوس است بجنب مزار عباسیہ والیوم

مرقد شریف او متعین است و زوار را بدان مرقد التجا است * چنین گویند که شیخ ابوالقاسم گرگانی بر فردوسی نماز نکرد که او مدح مجوس گفته آن شب در خواب دید که فردوسی را در بهشت عدن در جات عالی است ازو سوال کرد که این درجه بچه یافتی گفت بدان یک بیت که در توحید گفتم این است ـ بیت

جهان را بلندی و پستی توئی ندانم چهٔ هرچه هستی توئی

امّا اسپهبد پسر خال امیر شمس المعالی قابوس است و رباط عشق که در جنب در بند شقانست و بر سر راهیست واقع است که از خراسان بجرجان و استراباد میروند از بناے اوست * دیوار آن چون عهد خوبان ستمگار درهم شکسته بود و سقف آن چون محنت عاشقان برهم نشسته ـ امروز ازان جز رسوم و طللی باقی نبود ـ معمار لطف امیر کبیر عالم عادل موید مفضل نظام الحق والدین علی شیر خلد الله تعالیٰ ایام دولته بعمارت آن رباط مسافر پناه اشارت فرمود و باندک مایهٔ روزگارے دیوار آن چون سد سکندر محکم و سقف آن چون طاق فلک معظم شد امروز درین اقلیم مثل آن عمارتے نشان نمیدهند پناه مسافران و شکوه مجاوران این دیار است * حقتعالی ذات ملک صفات این امیر خیر را استدام بدارد ـ

الهی تا جهان را آب و رنگ است	فلک را دور گیتی را درنگ است
ممتع دارش از عمر و جوانی	زهر چیزش فزون ده زندگانی

ذکر ملک الشعرا فرخی علیه الرحمة

استاد فرخی ترمذیست و شاگرد استاد عنصریست۔ ذہنے سلیم و طبعے مستقیم داشته۔ استاد رشید و طواط میگوید که فرخی عجم را همچنان است که متنبی عرب را و هر دو فاضل سخن را سهل ممتنع میگویند۔ و فرخی مادح امیر مظفر بن امیر نصر بن ناصر الدین است که در روزگار سلطان محمود بن سبکتگین والی بلخ بود و در صفت داغگاه امیر ابوالمظفر او را است۔

تا پرند نیلگون بر روی پوشد مرغزار	۱	پرنیان هفت رنگ اندر سر آرد کوهسار
خاک را چون ناف آهو مشک زاید بیقیاس	۲	بید را چون پر طوطی برگ روید بیشمار
دوش وقت نیمشب بوی بهار آورد باد	۳	حبذا باد شمال و فرخا بوی بهار
باد گوئی مشک سوده دارد اندر آستین	۴	باغ گوئی لعبتان جلوه دارد بر کنار
نسترن لؤلؤ بیضا دارد اندر مرسله	۵	ارغوان لعل بدخشی دارد اندر گوشوار
تا بر آید جامهای سرخ گل بر شاخ گل	۶	پنجهای دست مردم سر فرو کرد از چنار
باغ بوقلمون لباس و شاخ بوقلمون نماے	۷	آب مروارید رنگ و ابر مروارید بار
راست پنداری که خلعتهاے رنگین یافتند	۸	باغهای پر نگار از داغگاه شهریار

مصراع اول		مصراع دوم
داغگاه شهریار اکنون چنان خرم شود	۹	کاندرو از خرمی خرم بماند روزگار
سبزه اندر سبزه بینی چون سپر اندر سپر	۱۰	خیمه اندر خیمه بینی چون حصار اندر حصار
هرکجا خیمه است خفته عاشقی با دوست مست	۱۱	هرکجا سبزه است شادان یاری از دیدار یار
سبزه‌ها با بانگ چنگ و مطربان نغزگوی	۱۲	خیمه‌ها با بانگ نوش و ساقیان میگسار
عاشقان بوس و کنار و نیکوان ناز و عتاب	۱۳	مطربان رود و سرود و خفتگان خواب و خمار
پرده در پرده سرای خسرو فیروزبخت	۱۴	از پی داغ آتشی افروخته خورشیدوار
برکشیده آتشی چون مطرد دیبای زرد	۱۵	گرم چون طبع جوان و زرد چون زر عیار
داغها چون شاخهای بسدین یاقوت رنگ	۱۶	هر یکی چون ناردانه گشته اندر زیر نار
کودکان خواب نادیده مصاف اندر مصاف	۱۷	مرکبان داغ ناکرده قطار اندر قطار
خسرو فرخ سیر بر بارهٔ دریا گذار	۱۸	با کمند اندر میان دشت چون اسفندیار
همچو زلف نیکوان خوب گیسو تاب خورد	۱۹	همچو عهد دوستان سال خورده استوار
میر عادل بوالمظفر شاه با پیوستگان	۲۰	شهریار و شهرگیر و پادشاه و شهریار
هرچه را اندر کمند تاب خورده او فگند	۲۱	گشت نامش بر سرین و شانه و روی نگار
هرچه زین سو داغ کرد از سوی دیگر هدیه داد	۲۲	شاعران را با لگام و زایران را با فسار

خرد ساله

شست تازی

واستاد فرخی را در بلاغت و فصاحت بینظیر شمرده اند و کتاب ترجمان البلاغة در صنایع شعر از جملهٔ مؤلفات اوست و سخن او را فضلا باستشهاد می آورند و دیوان فرخی در ماوراء النهر شهرتی دارد و حالا در خراسان مجهول و متروکست۔

ذکر امیر معزی رحمۃ اللہ علیہ

از اکابر و فضلا است و مدتے تحصیل علوم کردہ و مرتبۂ دانشمندی حاصل نمودہ و در علم شعر سر آمد روز نو بود۔ اصلش از ولایت نساست ابتداے حال سپاہی بودہ و در خدمت سلطان ملکشاہ از خراسان باصفہان افتاد و اورا مرتبۂ امارت دست داد۔ نظامی عروضی سمرقندی کہ مولف کتاب چہار مقالہ است میگوید کہ بسے با فضلا و اکابر صحبت داشتم در مروت و عقل و راے و ظرافت طبع مثل امیر معزی ندیدم۔ اول شہرت امیر معزی و تعین ملک الشعرائی اورا در درگاہ سلطان ملکشاہ آن بودہ کہ شب عید سلطان و ارکان دولت جہتہ رویۃ ہلال عید بر بام قصر بر آمدند و بہ اشکال تمام شکل ہلالی مرئی نمیشد تا اکابر و اعیان جملہ از دیدن ماہ عاجز شدند ناگاہ چشم سلطان بر ماہ افتاد و باشارت انگشت مبارک بتمام اکابر نمود از غایت بہجت و سرور بہ امیر معزی مثال داد کہ درین محل شعری بعرض رساند شاہ بریں صورت استاد بدیہہ این رباعی انشا کرد ماہ نورا بچہار تشبیہہ مطلق بیان کرد۔

ای ماہ کمان شہریاری گوئی یا ابروی آن طرفہ نگاری گوئی
نعلی زدہ از زر عیاری گوئی در گوش سپہر گوشواری گوئی

سلطان این را پسند فرمود و مرتبهٔ امیر معزی روی در ترقی نهاد
تا بدان جا که سلطان رسالهٔ روم بدان فرمود گویند چهار قطار شتر قماش
به اصفهان آورد. و دیوان امیر معزی مشهور و متداولست و خاقانی
معتقد اوست و منکر رشید وطواط. امیر معزی قصیدهٔ ذوقافیتین را نیکو گفته و
شعرا بیشتر شعر آن قصیده را تتبع کرده اند و مطلع آن قصیده اینست۔

ای تازه تر از برگ گل و تازه برتر پرورده ترا زخازن فردوس برتر

امیر معزی از امیر عنصری محکم تر گفته است۔

تا باد خزان حله برون کرد ز گلزار ابر آمد و پیچید قصب بر سر کهسار

اما سلطان جلال الدین ملکشاه و لیعهد امیر شجاع الپ ارسلانست
و خلاصه دودمان سلجوقی بود. روزگار در دولت او چون عروسی بود آراسته
و خلایق رفاهیتی که در عهد او دیده بودند از زمان آدم الی یومنا در هیچ
عهد نشان نداده اند که در حرمین شریفین خطبه بنام ملکشاه خوانده اند و از
عنایت الهی در حق سلطان ملکشاه یکی آن بود که وزیری همچون خواجه دنیا
و آخرت نظام الملک بدو ارزانی داشت که بعلم و عدل و خیرات مثل او وزیری
نشان نداده اند. و سلطان در آخر دولت و عمر خود بر خواجه متغیر شد و ترکان
خاتون که حرم بزرگ سلطان بود بتربیت ابوغنایم تاج الملک فارسی
مشغول شده از سلطان برای او وزارت بستد و یکسال و چهار ماه تاج الملک

به استحقاق وزارت کرد. و خواجه مصادرها میداد و تحمل میکرد تا وقت یورش بغداد در حدود نهاوند ملاحده خواجه را بدرجهٔ شهادت رسانیدند و در وفات این قطعه بسلطان فرستاد۔

پچھتا اقبال گرد

چهل سال بالطاف تو ایشاه جوانبخت	۱	زنگ ستم از چهرهٔ آفاق ستردم
طغرای نکونامی و منشور سعادت	۲	پیش ملک العرش بتوقیع تو بردم
چون شد ز قضا مدت عمرم نود و سه	۳	در حد نهاوند ز یک زخم بمردم
بگذاشتم آن خدمت دیرینه بفرزند	۴	اورا بخدا و بخداوند سپردم

و عزل خواجه نظام الملک بر سلطان ملک شاه مبارک نیامد و ناگاه در اثنای آن حال در حوالی بغداد بجوار حق پیوست بعد از شهادت خواجه بچهل روز امیر معزی حسب الحال این رباعی انشا کرد۔

بشناخت ملک سعادت افسرخویش	در منقبت وزیر خدمت گرخویش
بگماشت بلای تاج بر لشکر خویش	تا در سر تاج کرد تاج سر خویش

و هم گوید در حال این قطعه را قطعه

رفت در یک مه بفردوس برین دستور پیر	شاه برنا و پی او رفت در ماهی دگر
ای دریغا آنچنان شاهی وزیری اینچنین را	قهر یزدانی ببین و عجز سلطانی نگر

وکان ذلک فی شهور سنه ۴۸۲ اثنی و ثمانین و اربعمائة

عمر ۴۳ برس سلطنت ۲۰ برس۔

ذکر نظامی عروضی سمرقندی

مردے اہل فضل بوده و بطبع لطیف داشته از جملہ شاگردان امیر معزی است و در علم شعر ماہر بوده۔ کتاب داستان ویس و رامین بنظم آورده گویند که این داستان را شیخ بزگوار نظامی گنجوی نظم کرده قبل از خمسه۔ وکتاب چہار مقالہ از تصانیف نظامی عروضی است و آن نسخه است مفید در آداب معاشرت وحکمت عملی در آئین خدمت ملوک وغیرذلک۔ و این بیت از داستان ویس و رامین از نظم عروضی آورده میشود تا وزن ابیات آن نسخه معلوم باشد۔

ازان گویند ارش را آن کمان گیر که از آمل بمرو انداخت آن تیر

واین حقیقت حال آنست که ارش برادرزادهٔ طهمورث است اقالیم را قسمت کرده اند و آن دیواریست که حالا اثر و ظلال آن باقیست از حدود آمل تا ابیورد و مرو آنطرف جیحون تا حدود فرغانه وخجند میکشد وارش از عم التماس کرده یک تیرپرتاب در قسمت ملک عم ازو مضائقه نکرد وعم یک تیر پرتاب بدو داده وحکما تیرے مجوف کرده از سیماب و ادویه پر کرده اند تا در وقت طلوع آفتاب مقابل آفتاب انداخته وحرارت آفتاب آنرا جذب کرده از آمل بمرو رسید۔ و در بعضی تواریخ این صورت

نوشتہ اند و این از عقل دور می نماید کہ تیرے مستقل چہل مرحلہ رود اما شیخ آذری در جواہرالاسرار می آرد کہ شیخ ابو علی سینا این صورت را منکر نیست و میگوید کہ از حکمت دور نیست تاویل آنست کہ نودیہ دہی است در یک فرسنگے مرد آمل تام ہمچنان کہ دہی است در سمرقند سبزوار نام و در خوارزم دہیست بغداد نام۔

انتخاب شاهنامه

زادن آردشیر بابکان و سرگذشت او با اردوان

چو نه ماه بگذشت ازان خوب چهر	۱	یکے کودک آمد چو تابنده مهر
بماننده نامدار آردشیر	۲	فزاینده و فرخ و دلپذیر
همان آردشیرش پدر کرد نام	۳	که باشد بدیدار او شادکام
همی پروریدش ببر در بناز	۴	بر آمد برین نیز روزے دراز
مراورا کنون مردم تیزویر	۵	همی خواندش بابکان آردشیر
بیاموختندش هنر هرچه بود	۶	هنر نیز بر گوهرش بر فزود
چنان شد بفرهنگ و دیدار چهر	۷	که گفتی همی زو فروزد سپهر
پس آگاهی آمد سوے اردوان	۸	ز فرهنگ و ز دانش این جوان
که شیر ژیان ہست هنگام رزم	۹	بناهید ماند همے روز بزم
یکے نامه بنوشت پس اردوان	۱۰	سوے بابک نامور پهلوان
که اے مرد با دانش و پاک راے	۱۱	سخن گوے و پاکیزه و رهنماے
شنیدم که فرزند تو آردشیر	۱۲	سوار ایست گوینده و دلپذیر
چو نامه بخوانے هم اندر زمان	۱۳	فرستش بنزدیک ما شادمان

زبایستهاے نیایش کنم	۱۴	میان یلان سرفرازیش کنم
چو باشد بنزدیک فرزند ما	۱۵	نگوییم کو نیست پیوند ما
چو آن نامهٔ شاه بابک بخواند	۱۶	بسے خون ز مژگان برخ برفشاند
بفرمود تا پیش او شد دبیر	۱۷	همان نو رسیده جوان اردشیر
بدو گفت کاین نامهٔ اردوان	۱۸	بخوان و نگه کن بروشن روان
من اینک یکے نامه نزدیک شاه	۱۹	نویسم فرستم یکے نیکخواه
بگویم که اینک دل و دیده را	۲۰	دلاور جوان پسندیده را
فرستادم و دادمش نیز پند	۲۱	چو آید بدان بارگاه بلند
تو آن کن که از رسم شاهان سزد	۲۲	نباید که بادے برو بر وزد
در گنج بگشاد بابک چو باد	۲۳	جوان را ز هر گونه کرد شاد
ز زرین ستام و ز گوپال و تیغ	۲۴	ز فرزند چیزیش نیامد دریغ
ز دیبا و دینار و اسپ و رهے	۲۵	ز چینی و زربفت شاهنشهے
بیاورد گنجور پیش جوان	۲۶	جوان شد پرستندهٔ اردوان
بسے هدیه ها نیز با اردشیر	۲۷	فرستاد دینار و مشک و عبیر
ز پیش نیا کودک نیک پے	۲۸	بدرگاه شاه اردوان شد بری
چو آمد بنزدیکے بارگاه	۲۹	بگفتند با شاه از ان بارخواه
جوان را بمهر اردوان پیش خواند		ز بابک فراوان سخنها براند

بنزدیکئے تخت بنشاختش	۳۱	ببرزن یکے جایگه ساختش
فرستاد و هر گونه خوردنے	۳۲	ز پوشیدنی هم ز گستردنے
نبود و ثنا باران بیامد جوان	۳۳	بجاے که فرموده بُد اردوان
چو کرسی نهاد از بر تخت شید	۳۴	جهان گشت چون روی رومی سپید
پرستنده پیش خواند اردشیر	۳۵	همان هدیه هاے که بُد ناگزیر
فرستاد نزدیک شاه اردوان	۳۶	فرستادهٔ بابک پهلوان
بدید اردوان آن پسند آمدش	۳۷	جوان مرد را سودمند آمدش
پسر وار مهتر همے داشتش	۳۸	زمانے به تیمار نگذاشتش
همی خوردن و خوان و نخچیرگاه	۳۹	نبودے بجز با جوان مرد شاه
همے داشتش همچو پیوند خویش	۴۰	جدائی نداشش ز فرزند خویش
همی بُد که روزے به نخچیرگاه	۴۱	پراگنده شد لشکر و پور شاه
همی راند با اردوان اردشیر	۴۲	جوانمرد بد شاه را دلپذیر
پسر بود شاه اردوان را چهار	۴۳	ازان هر یکے چون یکے شهریار
بهامون پدید آمد از دور گور	۴۴	ازان لشکر گشن برخاست شور
همه بادپایان برانگیختند	۴۵	همی گرد با خوے برآمیختند
همی تاخت پیش اندرون اردشیر	۴۶	چو نزدیک شد در کمان راند تیر
بزد بر سرین یکے گور نر	۴۷	گذر کرد بر گور پیکان و پر

مصراع اول	شماره	مصراع دوم
بیامد هم اندر زمان اردوان	۴۸	بدید آن گشاده بر آن جوان
به تیری که این گور افگند گفت	۴۹	که با دست آن کس روان باد جفت
چنین داد پاسخ بشاه اردشیر	۵۰	که این گور را من فگندم به تیر
پسر گفت این را من افگنده ام	۵۱	همان جفت را نیز جوینده ام
چنین داد پاسخ بدو اردشیر	۵۲	که دشتی فراخ است و هم گور و تیر
یکی دیگر افگن برین هم نشان	۵۳	دروغ از گناه است با سرکشان
پر از خشم شد زان سخن اردوان	۵۴	یکی بانگ برزد به مرد جوان
بدو تند گفت این گناه من است	۵۵	که پروردن آیین و راه من است
ترا خود به بزم و به نخچیرگاه	۵۶	چرا برد باید همی با سپاه
بدان تا ز فرزند من بگذری	۵۷	بلندی گزینی و کندآوری
برو تازی اسپان ما را ببین	۵۸	همان جایگه نزد اسپان گزین
بر آن آخور اسپ سالار باش	۵۹	بهر کار با هر کسی یار باش
بیامد پر از آب چشم اردشیر	۶۰	بران آخور تازی اسپان امیر
یکی نامه بنوشت نزد نیا	۶۱	پر از غم دل و سر پر از کیمیا
که ما را چه پیش آمد از اردوان	۶۲	که درد تنش باد و رنج روان
همه یاد کرد آن کجا رفته بود	۶۳	که شاه اردوان از چه آشفته بود
چو آن نامه نزدیک بابک رسید	۶۴	نکرد آن سخن هیچ بر کس پدید

دلش گشت ازان کار پر درد و رنج	۶۵	بیاورد دینار چندی ز گنج
فرستاد نزدیک او ده هزار	۶۶	هیونی برافگند و مردی سوار
بفرمود تا پیش او شد دبیر	۶۷	یکی نامه فرمود زی اردشیر
که ای کم خرد نورسیده جوان	۶۸	چو رفتی به نخچیر با اردوان
چرا تاختی پیش فرزند وی	۶۹	پرستندهٔ تو نه پیوند وی
نه کرد او ترا دشمنی از بدی	۷۰	که خود کردهٔ تو بنابخردی
کنون کام خشنودی او بجوی	۷۱	مگردان ز فرمان او هیچ روی
ز دینار لختی فرستادمت	۷۲	بنامه درون پندها دادمت
هر آنگه که این مایه بردی بکار	۷۳	دگر خواه تا بگذرد روزگار
تکاور هیون با جهان دیده پیر	۷۴	بیامد دوان تا بر اردشیر
چو آن نامه برخواند خرسند گشت	۷۵	دلش سوی نیرنگ و اورند گشت
بنزدیک اسپان سرای گزید	۷۶	نه اندر خور خویش جای گزید
بگسترد هرگونه گسترد نی	۷۷	ز پوشیدنیها و از خوردنی
شب و روز خوردن بدی کار اوی	۷۸	می و جام و رامشگران یار اوی
یکی کاخ بود اردوان را بلند	۷۹	بکاخ اندرون بندهٔ ارجمند
که گلنار بد نام آن ماه روی	۸۰	نگاری پر از گوهر و رنگ و بوی
بر اردوان همچو دستور بود	۸۱	ابر خواسته نیز گنجور بود

براو گرامی تر از جان بدے	۸۲	بدیدار او شاد و خندان بدے

فریفته شدن کنیزک اردوان بر اردشیر و گریختن او با کنیزک سوے پارس

چنان بد که روزے برآمد به بام	۱	دلش گشت ازان خرمی شادکام
نگه کرد خندان لب اردشیر	۲	جوان در دل ماه شد جایگیر
همی بود تا روز تاریک شد	۳	همانا شب روز نزدیک شد
کمندے بدان کنگره در ببست	۴	گره زد برو چند و می سود دست
بگستاخی از باره آمد فرود	۵	همی داد نیکی دهش را درود
چو آمد خرامان بر اردشیر	۶	پر از گوهر و بوے مشک و عبیر
ز بالین دیباش سر برگرفت	۷	چو بیدار شد تنگ در بر گرفت
نگه کرد برنا بران خوبروے	۸	بدان موی و آن روی و آن رنگ و بوے
بدان ماه گفت از کجا خاستی	۹	که پر غم دلم را بیاراستی
چنین داد پاسخ که من بنده ام	۱۰	دل و جان بمهر تو آگنده ام
دلارام و گنجور شاه اردوان	۱۱	که از من بود شاد و روشن روان
کنون گر پذیری مرا بنده ام	۱۲	بگیتی به دیدار تو زنده ام
بیایم چو خواهی بنزدیک تو	۱۳	درفشان کنم روز تاریک تو

چو لختے برآمد برین روزگار	۱۴	شکست اندر آمد بآموزگار
جهان دیده بیدار پاک مرد	۱۵	سرائے کهن دیگرے را سپرد
چو آگاهی آمد سوے اردوان	۱۶	پر از غم شد و تیره گشتش روان
گرفتند هر بهترے یاد پارس	۱۷	سپهبد بهتر بسپرداد پارس
بفرمود تا کوس بیرون برند	۱۸	ز درگاه لشکر بهامون برند
جهان تیره شد بر دل اردشیر	۱۹	ازان پیر روشن دل دستگیر
دل از لشکر اردوان برگرفت	۲۰	وزان آگهی راے دیگر گرفت
که از درد او بُد دلش پر ستیز	۲۱	سپهر سو همی جست راه گریز
وزان پس چنان بُد که شاه اردوان	۲۲	ز اختر شناسان روشن روان
بیاورد چندے بدرگاه خویش	۲۳	همی باز جست اختر و راه خویش
همان نیز تا گردش روزگار	۲۴	ازین پس کرا باشد آموزگار
فرستادشان نزد گلنار شاه	۲۵	بدان تا کند اختران را نگاه
سه روز اندران کار شد روزگار	۲۶	نگه کرده شد طالع شهریار
چو گنجور بشنید آواز شان	۲۷	سخن گفتن از طالع و راز شان
به سه روز تا شب گذشته سه پاس	۲۸	کنیزک بپرداخت ز اختر شناس
پر از آرزو دل لبان پر ز باد	۲۹	همی داشت گفتار ایشان بیاد
چهارم بشد مرد روشن روان	۳۰	که بگشاید آن راز با اردوان

برفتند بازیچها در کنار	۳۱	ز کاخ کنیزک بر شهریار
بگفتند راز سپهر بلند	۳۲	همان گشت او بر چه و چون و چند
کزین پس کنون تا بس روزگار	۳۳	ز چیزی بپیچد دل شهریار
که بگریزد از مهتری کهتری	۳۴	سپهبد نژادی و کند آوری
وزان پس شود شهریاری بلند	۳۵	جهاندار و نیک اختر و سودمند
دل نامور مهتر نیک بخت	۳۶	ز گفتار ایشان همی گشت سخت
چو شد روی کشور بکردار قیر	۳۷	کنیزک بیامد بر اردشیر
چو دریا بر آشفت مرد جوان	۳۸	که یک روز ناشکیبی از اردوان
کنیزک بگفت آنکه روشن روان	۳۹	همی گفت با نامدار اردوان
سخن چون ز گلنار از آنسان شنید	۴۰	شکیبائی و خامشی برگزید
دل مرد برنا شد از گفته تیز	۴۱	وزان پس همی جست راه گریز
بدو گفت گر من بایران شوم	۴۲	ز ری سوی شهر دلیران شوم
تو با من سگالی که آئی براه	۴۳	گر ایدر بباشی به نزدیک شاه
اگر با من آئی توانگر شوی	۴۴	همان بر سر کشور افسر شوی
چنین داد پاسخ که من بنده ام	۴۵	نباشم جدا از تو تا زنده ام
همی گفت با لب پر از باد سرد	۴۶	فرو ریخت از دیدگان آب زرد
چنین گفت با ماهروی اردشیر	۴۷	که فردا بباید شدن ناگزیر

کنیزک بیامد بایوان خویش ۴۸ بکف برنهاده تن و جان خویش

چو شد روی گیتی ز خورشید زرد ۴۹ بخم اندر آمد شب لاجورد

کنیزک در گنجها باز کرد ۵۰ ز هر گوهری جستن آغاز کرد

ز یاقوت و ز گوهر شاهوار ۵۱ ز دینار چندان که بودش بکار

بیامد بجایی که بودش نشست ۵۲ بدان خانه بنهاد گوهر بدست

همی بود تا شب برآمد ز کوه ۵۳ بخفت اردوان جای شد بیگروه

از ایوان بیامد بکردار تیر ۵۴ بیاورد گوهر بر اردشیر

جهان چون رادیده جامی بدست ۵۵ نگهبان اسپان همه خفته مست

دو اسپ گرانمایه کرده گزین ۵۶ برآخور چران همچنان زیر زین

جهان جوی چون روی گلنار دید ۵۷ همان گوهر سرخ و دینار دید

هم اندر زمان پیش بنهاد جام ۵۸ بزد بر سر تازی اسپان لگام

بپوشید خفتان و خود برنشست ۵۹ یکی تیغ زهر آب داده بدست

همان ماه رخ برد گر بارگی ۶۰ نشست و برفتند یکبارگی

ز ایوان سوی پارس بنهاد روی ۶۱ همی رفت شادان دل و راه جوی

چنان بد که بی ماه رو اردوان ۶۲ نبودی شب و روز روشن روان

ز دیبا نه برداشتی دوش و یال ۶۳ مگر چهر گلنار دیدی بفال

چو آمدش هنگام برخاستن ۶۴ بدیبا سرگاهش آراستن

کنیزک بیامد به بالین اوے	۶۵	بر آشفت و پیچان شد از کین او
بدر بر سپاه ایستاده بپاے	۶۶	بیاراسته تخت و تاج و سراے
ز درگاه برخاست سالار بار	۶۷	بیامد بر نامور شهریار
بدو گفت گردن کشان بر درند	۶۸	هر آن کس کجا مهتر کشورند

آگاهی یافتن اردوان از گریختن اردشیر با کنیزک و تاختنش پس ایشان

پرستندگان را چنین گفت شاه	۱	که گلنار چون راه و آئین نگاه
ندارد نیاید ببالین من	۲	مگر باشد اندر دلش کین من
بیامد هم آنگاه مهتر دبیر	۳	که رفتست بیگاه دوش اردشیر
وز آخور ببرداست خنگ و سیاه	۴	که بد بارهٔ نامبردار شاه
هم آنگاه شد شاه را دلپذیر	۵	که گنجور او رفت با اردشیر
دل مرد جنگی برآمد زجاے	۶	ببالاے بور اندر آورد پاے
سواران جنگی فراوان ببرد	۷	تو گفتی همی باره آتش سپرد
بره بر یکے نامور دید جاے	۸	بے اندر و مردم و چارپاے
بپرسید از ایشان که شبگیر هور	۹	شنیدید هیچ کس بانگ نعل ستور
دو تن بر گذشتند پویان براه	۱۰	یکے بارهٔ خنگ و دیگر سیاه

یکی گفت کایدر بره بر گذشت	۱۱	دو تن بر دو اسپ اندر آمد بدشت
بدم سواران یکی عزم پاک	۱۲	چو اسپے ہمی بر پراگندہ خاک
بدستور گفت آن زمان اردوان	۱۳	کہ این عزم باری چرا شد روان
چنین داد پاسخ کہ این فر اوست	۱۴	بشاہی و نیک اختری پر اوست
گرین عزم دریابد اورا بتاز	۱۵	ہمہ کار گردد بما بر دراز
فرود آمد آن جایگہ اردوان	۱۶	بخورد و برآسود و آمد دوان
ہمی تاختند از پس اردشیر	۱۷	بہ پیش اندرون اردوان با وزیر
جوان با کنیزک چو باد دمان	۱۸	نپرداخت از تاختن یکزمان
گرایار باشد سپہر بلند	۱۹	بر و بر ز دشمن نیاید گزند
ازان تاختن رنجہ گشت اردشیر	۲۰	بدید از بلندی یکی آبگیر
جوانمرد و پویان بگلنار گفت	۲۱	کہ اکنون کہ با رنج گشتیم جفت
بباید برین چشمہ آمد فرود	۲۲	کہ شد بارہ و مرد بے تار و پود
بباشیم و از آب چیزے خوریم	۲۳	وز آن پس بآسودگی بگذریم
چو ہر دو رسیدند نزدیک آب	۲۴	بزردی دو رخسارہ چون آفتاب
ہمی خواست آمد فرود اردشیر	۲۵	دو مرد جوان دید بر آبگیر
جوانان باواز گفتند زود	۲۶	عنان و رکابت بباید بسود
کہ رستی ز کام و دم اژدہا	۲۷	کنون آب خوردن نیارد بہا

نباید که آیی بخوردن فرود	۲۸	تن خویش را داد باید درود
چو از پندگو آن شنید اردشیر	۲۹	بگلنار گفت این سخن یادگیر
گران شد رکاب و سبک شد عنان	۳۰	بگردن برآورد رخشان سنان
پس اندر چو باد دمان اردوان	۳۱	همی تاخت همواره تیره روان
بدانگه که بگذشت نیمی ز روز	۳۲	فلک را بپیمود گیتی فروز
یکی شارسان دید با رنگ و بوی	۳۳	بسی مردم آمد بنزدیک اوی
چنین گفت با موبد آن نامدار	۳۴	که کی برگذشتند آن دو سوار
چنین داد پاسخ بدو رهنمای	۳۵	که ای شاه نیک اختر و پاک رای
بدانگه که خورشید برگشت زرد	۳۶	بگسترد شب چادر لاجورد
برین شهر بگذشت پویان دو تن	۳۷	پر از گرد و بی آب گشته دهن
یکی غرم بود از پس یک سوار	۳۸	که چون او ندیدم بایوان نگار
چنین گفت با اردوان کدخدای	۳۹	که ز ایدر مگر بازگردی بجای
سپه سازی و ساز جنگ آوری	۴۰	که اکنون دگرگونه شد داوری
که بختش پس پشت او در نشست	۴۱	ازین تاختن باد باشد بدست
یکی نامه بنویس نزد پسر	۴۲	بنامه بگو این سخن در بدر
نشانی مگر یابد از اردشیر	۴۳	نباید که او دوشد از غرم شیر
چو بشنید زو اردوان این سخن	۴۴	بدانست کاین کار او شد کهن

بدان شارسان اندر آمد فرود	۴۵	همی داد نیکی دهش را درود

نامه نوشتن اردوان به بهمن پسر خود درباره گرفتن آردشیر

چو شب روز شد بامداد پگاه	۱	بفرمود تا باز گردد سپاه
بیامد دو رخساره هم رنگ نے	۲	چو شب تیره گشت اندر آمد بری
یکے نامه بنوشت نزد پسر	۳	که کژی بکار اندر آورد سر
چنان شد ز بالین ما آردشیر	۴	کز انسان نرفت از کمان هیچ تیر
سوے پارس آمد بجویش نهان	۵	مگو این سخن با کس اندر جهان
وزین سو بدریا رسید آردشیر	۶	بیزدان چنین گفت کای دستگیر
چو کردی مرا ایمن از بدکنش	۷	که هرگز مبیناد نیکی تنش
بر آسود و ملاح را پیش خواند	۸	ز گفتار گذشته فراوان براند
نگه کرد فرزانه ملاح پیر	۹	ببالا و چهره و بر آردشیر
بدانست کو نیست جز کی نژاد	۱۰	ز فر وز آورند او گشت شاد
بیامد بدریا هم اندر شتاب	۱۱	بهر سو برافگند زورق بر آب
ز آگاهی نامدار آردشیر	۱۲	سپاه انجمن شد بران آبگیر
هر آن کس که بد بابکی در صطخر	۱۳	با آگاهی شاه کردند فخر
دگر هر که از تخم دارا بدند	۱۴	بهر کشورے بامدارا بدند

چو آگاهی آمد ز شاه اردشیر	۱۵	ز شادی جوان شد دل مرد پیر
همی رفت هر مردم ز دریا و کوه	۱۶	بنزدیک برنا گروها گروه
ز هر شهر فرزانه و رای زن	۱۷	بنزد جهانجوی گشت انجمن
زبان برگشاد اردشیر جوان	۱۸	که ای نامداران روشن روان
کسی نیست زین نامدار انجمن	۱۹	ز فرزانه و مردم رای زن
که نشنید کاسکندر بدنشان	۲۰	چه کرد از فرومایگی در جهان
نیاکان ما را یکایک بکشت	۲۱	به بیدادی آورد گیتی بمشت
چو من باشم از تخم اسفندیار	۲۲	بمرز اندرون اردوان شهریار
سزد گر مر این را نخوانیم داد	۲۳	وزین داستان کس نگیریم داد
چو باشید با من بدین یارمند	۲۴	نمانم بکس تاج و تخت بلند
چه گوئید و این را چه پاسخ دهید	۲۵	که پاسخ به آواز فرخ نهید
هر آن کس که بود اندران انجمن	۲۶	ز شمشیر زن مرد و ز رای زن
چو آواز بشنید بر پای خاست	۲۷	همه راز دل باز گفتند راست
که هر کس که هستیم بابک نژاد	۲۸	بدیدار چهر تو گشتیم شاد
و دیگر که هستیم ساسانیان	۲۹	ببندیم کین را کمر بر میان
تن و جان ما سر بسر پیش تست	۳۰	غم و شادمانی بکم بیش تست
بد و گوهر از هر کسی برتری	۳۱	سزد بر تو شاهی و کندآوری

بفرمان تو کوه هامون کنیم	۳۲	به تیغ آب دریا همه خون کنیم
چو پاسخ بر انسان شنید اردشیر	۳۳	سرش برتر آمد ز ناهید و تیر
بر آن مهتران آفرین گسترید	۳۴	بدل در بر اندیشه کین گسترید
بنزدیک دریا یکی شارسان	۳۵	بپی افگند و شد شارسان کارسان
یکی موبدی گفت با اردشیر	۳۶	که ای شاه نیک اختری دلپذیر
سر شهریاری سهی تو کنی	۳۷	بر پارس باید که بیخ او کنی
وزان پس کنی رزم با اردوان	۳۸	که اختر جوان است و خسرو جوان
که او از ملوک طوائف بگنج	۳۹	فزون است و زو بینی آزرم و رنج
چو بر داشتی گاه او را ز جای	۴۰	ندارد کسی زان سپس با تو پای
چو بشنید گردن فراز اردشیر	۴۱	سخن های شایسته و دلپذیر
چو بر زد سر از تیغ کوه آفتاب	۴۲	بسوی صطخر آمد از پیش آب
خبر شد بر بهمن اردوان	۴۳	دلش گشت پر درد و تیره روان
نکرد ایچ بر تخت شاهی درنگ	۴۴	سپاهی بیاورد با ساز جنگ

یاری نمودن تباک با اردشیر و جنگ کردن با بهمن و فیروزی یافتن

یکی نامور بود نامش تباک	۱	ابا آلت و لشکر و رای پاک

که بر شهر جهرم بد او پادشا	۲	جهان دیده با رای و فرمان روا
مر او را خجسته پسر بود هفت	۳	چو آگه شد از پیش بهمن برفت
بیامد ز جهرم سوی اردشیر	۴	ابا لشکر و کوس و با دار و گیر
چو چشمش بروی سپهبد رسید	۵	ز اسپ اندر آمد چنان چون سزید
بیامد دوان پای او بوس داد	۶	ز ساسانیان بیشتر کرد یاد
فراوان جهانجوی بنواختش	۷	ز زود آمدن ارج بشناختش
پراندیشه شد نامجوی تباک	۸	دلش گشت از آن پیر پرترس و باک
براه اندر از پیر آژیر بود	۹	که با او سپاهی جهانگیر بود
جهان دیده بیدار دل بود پیر	۱۰	بدانست اندیشهٔ اردشیر
بیامد بیاورد استا و زند	۱۱	چنین گفت کز کردگار بلند
بریدست بی مایه جان تباک	۱۲	اگر در دلم هست جز رای پاک
چو آگاهی آمد ز شاه اردشیر	۱۳	که آورد لشکر بدین آبگیر
چنان سیر گشتم ز شاه اردوان	۱۴	که از پیر زن گشت مرد جوان
مرا نیک پی مهربان بنده دان	۱۵	شکیبا دل و رازدارنده دان
چو بشنید زو اردشیر این سخن	۱۶	یکی دیگر اندیشه افگند بن
مر او را بجای پدر داشتی	۱۷	بران نامدارانش سر داشتی
دل شاه از اندیشه آزاد گشت	۱۸	سوی آذر [illegible] و خرا و گشت

نیایش همی کرد پیش خدای	۱۹	که باشدش بر نیکوئی رهنمای
بهر کار پیروز گرداندش	۲۰	درخت بزرگی ببر داردش
وزان جایگه شد بپرده سرای	۲۱	عرض پیش او رفت با رهنمای
سوار و پیاده همی برشمرد	۲۲	نگه کرد تا کیست سالار و گرد
چه عارض برآورد پنجه هزار	۲۳	دلیران و مردان خنجرگذار
یکایک بدانست و پرسید نام	۲۴	ازان لشکرش شد شاد کام
سپه را درم داد و آباد کرد	۲۵	ز داد ار نیکی دهش یاد کرد
چو شد لشکرش چون دلاور پلنگ	۲۶	سوی بهمن اردوان شد بجنگ
چو گشتند نزدیک با یکدگر	۲۷	برفتند گردان پرخاش خر
سپاه از دو رویه کشیدند صف	۲۸	همه نیزه و تیغ و ژوپین بکف
چو شد چادر چرخ پیروزه رنگ	۲۹	سپاه تباک اندر آمد بجنگ
چو شیران جنگی برآویختند	۳۰	چو جوے روان خون همی ریختند
بدینگونه تا گشت خورشید زرد	۳۱	هوا پر ز گرد و زمین پر ز مرد
برآمد یکی باد گردی چو قیر	۳۲	بیامد ز قلب سپاه اردشیر
گریزان بشد بهمن اردوان	۳۳	تنش خسته از تیر و نیزه روان
پس اندر همی تاخت شاه اردشیر	۳۴	ابا ناله بوق و باران تیر
برین هم نشان تا بشهر صطخر	۳۵	که بهمن بد و داشت آواز و فخر

ز گیتی چو برخاست آواز شاه	۳۶	ز هر سو بپیوست بیمر سپاه
مر او را فراوان نبودند گنج	۳۷	کجا بابک آگنده بود آن برنج
درمهای آگنده را برفشاند	۳۸	سپه نیز و شد از پارس لشکر براند

لشکر کشیدن اردوان بجنگ اردشیر و کشته شدن اردوان

چو آگاهی آمد سوی اردوان	۱	دلش گشت پر بیم و تیره روان
چنین گفت کاین راز چرخ بلند	۲	همی گفت با من خداوند پند
هر آن بد که اندیشه بیرون بود	۳	ز بخشش بکوشش گذر چون بود
گمانی نبردم که از اردشیر	۴	یکی نا جوی آید و شیر گیر
در گنج بگشاد و روزی بداد	۵	سپه برگرفت و بنه برنهاد
ز گیل و ز دیلم بیامد سپاه	۶	همی گرد لشکر بر آمد بماه
وز آن روی لشکر بیاورد شاه	۷	سپاهی که بر باد بربست راه
میان دو لشکر دو پرتاب ماند	۸	بخاک اندرون مار بیخواب ماند
ز بس نالهٔ کوس با کرنای	۹	چرنگیدن زنگ و هندی درای
خروشان سپاه و درفشان درفش	۱۰	سر افشان شده تیغهای بنفش
چهل روز از ایشان همی بود جنگ	۱۱	بر آن زیر دستان جهان بود تنگ
ز بس کشته بد روی هامون چو کوه	۱۲	شده خسته از زندگانی ستوه

مصراع اول		مصراع دوم
سرانجام ابری برآمد سیاه	۱۳	نشد کوشش رزم را دستگاه
یکی باد برخاست بس هولناک	۱۴	دل جنگیان گشت زان پر ز باک
بتوفید کوه و بدرید دشت	۱۵	خروشش همی از هوا برگذشت
بترسید ازان لشکر اردوان	۱۶	شدند اندرین یک سخن همزبان
کاین بد به اردوان ایزدیست	۱۷	برین لشکر اکنون بباید گریست
بروزی کجا سخت شد کارزار	۱۸	همه بخردان خواستند زینهار
بیامد ز قلب سپاه اردشیر	۱۹	چکاچاک برخاست باران تیر
گرفتار شد اردوان در میان	۲۰	بداد از پی تاج شیرین روان
بدست یکی مرد خراد نام	۲۱	چو بگرفت و بردش گرفته لگام
به پیش بهانجوی بردش اسیر	۲۲	ز دور اردوان را بدید اردشیر
فرود آمد از اسپ شاه اردوان	۲۳	تنش خسته تیر و تیره روان
بدژخیم فرمود شاه اردشیر	۲۴	که شو دشمن پادشا را بگیر
به خنجر میانش بدو نیم کن	۲۵	دل بدسگالان پر از بیم کن
بیامد ز درگاه فرمان گزید	۲۶	شد آن نامدار از جهان ناپدید
چنین است کردار این چرخ پیر	۲۷	چه با اردوان و چه با اردشیر
گر ایدون ستاره برآرد بلند	۲۸	سپارد مر او را بخاک نژند
دو فرزند او هم گرفتار شد	۲۹	وزو تخمه آتشی خوار شد

مصراع اول	شماره	مصراع دوم
مران هر دو را پای کرده به بند	۳۰	بزندان فرستاد شاه بلند
دو مهتر بد از رزم بگریختند	۳۱	بدام بلا بر نیاویختند
برفتند گریان بهندوستان	۳۲	سزد گر کنی زین یکی داستان
همه رزمگه پر ستام و کمر	۳۳	پر از آلت لشکر و سیم و زر
بفرمود تا گرد کردند شاه	۳۴	ببخشید از آن پس همه بر سپاه
برفت از میان بزرگان تباک	۳۵	تن اردوان را ز خون کرد پاک
خروشان بشستش ز خاک نبرد	۳۶	بر آئین شاهان یکی دخمه کرد
بدیبا بپوشید خسته برش	۳۷	ز کافور کرد افسری بر سرش
بپیمود کس خاک کاخش بپی	۳۸	ز لشکر هر آن کس که شد سوی ری
وزان پس بیامد بر اردشیر	۳۹	چنین گفت کای شاه دانش پذیر
تو پیمان ده و دختر او بخواه	۴۰	که با فر و زیب است و با تاج و گاه
بدست آیدت افسر و تاج و گنج	۴۱	کجا گرد کرد اردوان آن برنج
ازو پند بشنید و گفتار راست	۴۲	هم اندر زمان دختر او بخواست
بایوان او بود تا یک دو ماه	۴۳	تونگر سپهبد تونگر سپاه
سوی پارس آمد ز ری نامجوی	۴۴	بر آسود از رنج و ز گفتگوی
یکی شارسان کرد پر کاخ و باغ	۴۵	بدو اندرون چشمه و دشت و راغ
کز اکنون گرانمایه دهقان پیر	۴۶	همی خواندش خره اردشیر

یکے چشمہ بد بیکران اندروے	۴۷	فراوان ازان چشمہ بگشاد جوی
برآوردزان چشمہ آتش کده	۴۸	برو تازه شد مهر وجشن سده
بگرداندرش باغ ومیدان وکاخ	۴۹	برآورده شد جایگاہے فراخ
چو شد شاه بادانش وفر وزور	۵۰	همی خواندش مرزبان شهرزور
بگرداندرش روستا ہا بساخت	۵۱	چو آباد گردش کسان راشناخت
بجاے یکے ژرف دریا بدید	۵۲	همی کوه با بست پیشش برید
ببردند میتین ومردان کار	۵۳	وزان کوه ببرید صد جویبار
همی راند از کوه تا شهرزور	۵۴	شد آن شارسان پرسرای وستور

رزم آردشیر با کردان وشکست یافتن او

سپاہے زاصطخر بے مر ببرد	۱	بشد ساخته تا کند رزم کرد
چو شاه آردشیر اندر آمد بتنگ	۲	پذیره شدندش کردیے مر بجنگ
یکے کار بد خوار ودشوار گشت	۳	ابا کرد کشور همه یار گشت
یکے لشکرے گرد شد پارسی	۴	فزون ترز کردان او یک بسی
بیک روز تا شب بیاویختند	۵	سپاه وجهاندار بگریختند
ز بس کشته وخسته بر دشت جنگ	۶	شد آورد گه راہمه جاے تنگ
جز آن شاه با خوارمایه سپاه	۷	بند نامداری بر آن رزم گاه

زخورشید تابان وازگرد خاک	۸	زبانها شد از تشنگی چاک چاک
هم آنگه درفشی برآورد شب	۹	که بنشاند آن جنگ و جوش و جلب
یکی آتشی دید بر سوی کوه	۱۰	بیامد جهاندار با آن گروه
سوی آتش آورد روی اردشیر	۱۱	ابا اندکی مرد برنا و پیر
چو تنگ اندر آمد شبانان بدید	۱۲	بر آن میش و بز پاسبانان بدید
فرود آمد از اسپ شاه و سپاه	۱۳	دهان شان پر از خاک آوردگاه
از ایشان یکی اردشیر آب خواست	۱۴	یکایک ببردند با آب ماست
بیاسود و لختی چرید آنچه دید	۱۵	شب تیره خفتان زبر در کشید
زخفتان شایسته بد بسترش	۱۶	ببالین نهاد آن کیی مغفرش
سپیده چو سر زد ز دریای آب	۱۷	سر شاه ایران برآمد ز خواب
بیامد ببالین او سرشبان	۱۸	که بد دور باد از تو روز و شبان
چه بد بود کین جای راه تو بود	۱۹	ز خفتان همان خوابگاه تو بود
بپرسید ازان سرشبان راه شاه	۲۰	کز ایدر کجا یابم آرامگاه
چنین داد پاسخ کز آباد جای	۲۱	نیابی مگر باشدت رهنمای
از ایدر کنون چار فرسنگ راه	۲۲	چو رفتی پدید آید آرامگاه
وزان روی پیوسته شد ده بده	۲۳	بهر ده یکی نامبردار مه
چو بشنید ازان سرشبان اردشیر	۲۴	بهر دار زد مرد راه برجسته پیر

سپهبد ز کوه اندر آمد بده ۲۵ ازان ده سبک پیش او رفت مه

سواران فرستاد برنا و پیر ۲۶ ازان جاے تا خرۂ اردشیر

سپه را چو آگاهی آمد ز شاه ۲۷ همه شاد دل برگرفتند راه

بگردان فرستاد کار آگهان ۲۸ که تا کار ایشان بجویید نهان

برفتند پویان و باز آمدند ۲۹ بر شاه ایران فراز آمدند

که ایشان همه نام جمشید و شاد ۳۰ ندارد کسے بر دل از شاه یاد

برانند کاندر صطخر اردشیر ۳۱ کهن گشت و شد بخت برناش پیر

چو بشنید شاه آن سخن شاد گشت ۳۲ گذشته سخن بر دلش باز گشت

گزین کرد ازان لشکر نامدار ۳۳ سواران شمشیر زن سه هزار

شبخون کردن اردشیر بر سر کردان و شکست دادن ایشان را

چو خورشید شد زرد لشکر براند ۱ کسے را که تا بر دسنے بد بماند

چو شب نیمه بگذشت تاریک شد ۲ جهاندار با کرد نزدیک شد

همه دشت ازایشان پراخفته دید ۳ یکایک دل لشکر آشفته دید

چو آمد سپهبد ببالین کرد ۴ عنان بارۂ تیز تگ را سپرد

برآهیخت شمشیر اندر نهاد ۵ کیارا ز خون بر سر افسر نهاد

همه دشت ازایشان سر و دست گشت ۶ بروے زمین کرد بر پشت گشت

بے اندازہ زیشان گرفتار شد	۷	ستر گی و نابخردے توار شد
ہمہ بوجہا شان بتاراج داد	۸	سپہ را ہمہ بدرہ و تاج داد
چنان شد کہ دینار بر سر بطشت	۹	اگر پیر مردے ببردی بدشت
نہ کردی بدینار او کس نگاہ	۱۰	زنیک اختر روز واز داد شاہ
زمردی نہ کردی بران شہر قہر	۱۱	گرازان بیامد بشہر صطخر
بفرمود کاسپان بہ نیزو کنید	۱۲	سلیح سواران سبے آہو کنید
تن آسودہ دارید یکسر ببزم	۱۳	کہ زود آید اندیشہ روز رزم
دلیران بخوردن نہادند سر	۱۴	چو آسودہ شد گردہ گاہ از کمر
پر اندیشہ رزم شد آردشیر	۱۵	چو این داستان بشنوی یاد گیر

انتخاب از کلیات خاقانی

دل من پیر تعلیم است و من طفل زباندانش	۱	دم تسلیم سر عشر و سر زانو دبستانش
نه هر زانو دبستانست و هر دم لوح تعلیمش	۲	نه هر دریا صدف دارست و هر نم قطره نیسانش
سر زانو دبستانست چون کشتی نوح آنرا	۳	که طوفان جوش درد اوست و جودی گرد دامانش
خود آنکس را که روزی شد دبستان از سر زانو	۴	نه تا کعبش بود جودی و نی تا ساق طوفانش
نه مرد این دبستانست هر کز جنبش دردی	۵	نه هر دم چار طوفانست در بنیاد ارکانش
دبستان از سر زانوست خاص آن فقیر مردی را	۶	که چون سگ در پس زانو نشاند شیر مردانش
کسی کز روی سگ جانی نشیند در پس زانو	۷	بزانو پیش سگساران نشستن نیست شایانش
کسی کاین خضر معنی راست دامنگیر چون موسی	۸	کف موسی و آب خضر بینی در گریبانش
همه تلقینش آیاتی که خاموشیست تاویلش	۹	همه تعلیمش اشکالی که نادانیست برهانش
هزاران لوح خاموشی الف با تا نبشت اول	۱۰	که در درس زبانست وز خاموشیست دربانش
نخست از من زبان بستد که طفل اندر نوآموزی	۱۱	چو نالیش بی‌زبان باید نه چون بربط زباندانش
چو ماندم بی‌زبان چون نای جان من دمید از لب	۱۲	که تا چون نای سوی چشم راندم دم ز فرمانش
چنان در بوته تلقین مرا بگداخت کاندر من	۱۳	نه شیطان ماند و وسواسش نه آدم ماند و عصیانش

هزمانش

بگوشِ من فرو گفت آنچه گر نسخه کنم شاید ۱۴ صحیفه صفحهٔ گردون و دوده جرم کیوانش

بنشتم ابجد تجرید و پس چون نشرهٔ طفلان ۱۵ نگاریدم بسرخ و زرد از اشک و چهره فرمانش

چو از بر کردم این ابجد که هست از نیستی مهرش ۱۶ ز یادم شد معمای که هستی بود عنوانش

چو دیدم کین دبستان راست کلی علم نادانی ۱۷ هر انچم حفظ جزوی بود شستم ز آب نسیانش

زهی تحصیل دانائی که سوی خود شدم نادان ۱۸ کز اُستاد دانا بود چون من کرد نادانش

چو طوطی کاینه بیند شناسِ خود نیفتد سپے ۱۹ ز خود دور خود شود حیران کند حیرت سخندانش

درین تعلیم شد عمر و هنوز ابجد همی خوانم ۲۰ ندانم کے رقوم آموز خواهم شد بدیوانش

هنوزم عقل چون طفلان سر بازیچه میدارد ۲۱ کز این تارنج گون حقه ببازی کرد حیرانش

نظاره میکنم و یحک درین هنگامهٔ طفلان ۲۲ که مشکین مهره آسود است و نیلی حقه گردانش

بپایان آمد این هنگامه کاینک روز آخر شد ۲۳ بود هر جا که هنگامه است شب هنگام پایانش

خرد تا ایمنست از طبع زان حرزش کنم حیرت ۲۴ چو موسی زنده در تابوت از آن دارم بزندانش

چو در راه طبع آید که مهدِ نفس موسی را ۲۵ گذر بر نیل فرعونست و ناچارست زالشیانش

بال نفس چون زنبور کافر داشتم لیکن ۲۶ بآخر یافتم چون شاه زنبوران مسلمانش

اگر سیحه است تا مرتد شود نفس از سر عادت ۲۷ هر آین سر چو پیدا شد بریدم سر به پنهانش

میان چار دیواری بخاکش کردم از خون ۲۸ سر گورش بماند و دم چو تلقین کردم ایمانش

اگر گورش کنندان باشد بجون اندوده بیرون سو ۲۹ ولیکن ز اندرون باشد بمشک آلوده رضوانش

نترسم زانکه نباش طبیعت گور رشگا شد ۳۰ کز مهتابِ شریعت را شب کردم نگهبانش

ز گور نفسِ اگر بر رست خار الحمد لله گو ۳۱ برون سو خار بدبختی درون سو بین گلستانش

هر اهمت چو خورشید است شاهنشاه زندانشا ۳۲ که چرخش زیر رانست و سر عیسی است بر رانش

بلی خود همت درویش چون خورشید می باید ۳۳ که سامانش همه شاهیست و او فارغ ز سامانش

سلیمانیست این همت بملکِ خاص درویشی ۳۴ که کوس ربّ هب لی میزنند از پیش ایوانش

دو بت بینی جهان و جان فتاده در لگدکوبش ۳۵ دو سگ یابی نیاز و آز بسته پیش دربانش

زهی خضر سکندر دل هوا تخت و خرد تاجش ۳۶ زهی سرمست عاقل جان بقا نزل و رضا خوانش

دو خازن فکر و الهامش و چار اسپ شرع و توفیقش ۳۷ دو ودّی نفس و آمالش و رسمی چرخ و کیوانش

نه چون جیپال هندا زجور تختی کرده طاغوتش ۳۸ نه چون خاقان چین از ظلم تاجی کرده طغیانش

ز بهر مطبخ تسلیم هیمه تخت جیپالش ۳۹ برای مرکب اخلاص نعل از تاج خاقانش

چو در میدان آزادی سواری آرزو کردی ۴۰ سر آمال بودی گوی و پای عقل چوگانش

دلم قصر مشبّک داشت همچو خان زنبوران ۴۱ برون ساده در و بام و درون نعمت فراوانش

نه خانِ عنکبوت آسا سراپرده زده بیرون ۴۲ درون ویرانه و بر خوان مگس بنشیند بریانش

نه چون ماهی درون سو صفر و بیرون از درم گنجش ۴۳ که بیرون چون صدف عور و درون سو از گهر کانش

بر فتم پیش شاهنشاه همت تا زمین بوسم ۴۴ اشارت کرد دولت را که بالا خوان و بنشانش

هوا همخواست تا در صفِ بالا همسری جوید ۴۵ گرفتم دست و افگندم بصف پای ماچانش

بخوان سلوتم بنشاند و خود حاجت نبود آنجا ۴۶ که اشکم خوش نمک بود و رخ زرین نمکدانش

بدستم دوستگانی داد جامِ خاص خرسندی ۴۷ که خاکِ جرعه چین خضر و جرعه آب حیوانش

کسی کین نزل و منزل دید ممکن نیست تحویلش	۴۸	کسی کین نقل و مجلس یافت حاجت نیست نقلانش
هلا چون دعوت عیسی است عیدی هر زمان دل را	۴۹	دلم قربان عید فقر و گنج گاو قربانش
مرا دل گفت گنج فقر داری در جهان منگر	۵۰	نعیم مصر دیده کس چه باید قحط کنعانش
بن دامان شبستان کن بشرط آنکه هر روزی	۵۱	بساطی سازی از رخسار و جاروبی ز مژگانش
چو بر زد اسپ عمرت را عوانان فلک سخره	۵۲	چه جوئی زین علفخانه که قحط افتاد در خانش
نیابی جو خوری را که دوران سوخت نبگارش	۵۳	نه بینی نان تنوری را که طوفان کرد ویرانش
بدیدی جو بجو گیتی ندارد جو درین خرمن	۵۴	مخر چون ترک جو گفتی بیک جو نان دهقانش
چو صرع آمیخت با عقلی نه سر ماند نه دستارش	۵۵	چو دزد افتاد در باری نخر ماند نه پالانش
فلک هم تنگ چشمی دان که بر خوان دفع مهمان را	۵۶	ز زر و روز و شب و سگ بست خوان سالار دورانش
مترسی زین سگ ابلق که درنده است پیش از تو	۵۷	بسی شیران دندان خای پی کردست دندانش
به پیچ پیچ گنبد تاگون برد و نان بینی و یک خوشه	۵۸	که یک دیگ ترا کشنیز ناید زان دو تا نانش
برین نان ریزها منگر که شب دارد برین سفره	۵۹	که از دریوزه عیسی است خشکاری در انبانش
تمام مرده کن بر حرص لیکن چون وضو سازی	۶۰	که بی آبی ست عالم را و در حیض اند سکانش
وگر گویم تیمم کن بنجاسی چون کنی کاینجا	۶۱	بخون کشتگان آلوده شد خاک بیابانش
نهاد تن پرستان را گل خندان گلخن دان	۶۲	درون سو خبث و ناپاکی برون سو در و مرجانش
سگان آز را عید است چون سیر تو خان سازد	۶۳	تو شیری روزه میدار و ببین در سبع الوانش
نعیم پاک لبستاند چو گرد آلوده لب پارد	۶۴	نه شرم از آب دست آید نه ننگ از آبدستانش

مصراع دوم		مصراع اول
ز چندین خوردن خون رزان و خون حیوانش	۶۵	دریغا کاش دانستی که در گلخن چه افزاید
سگ از بیرون در گردد تو هم کاسه مگردانش	۶۶	بگو با میر کاندر پوست سگ داری و حیفه هم
تو کم ز افعی شدی در پوست چون ماندی بجا مانش	۶۷	کشف در پوست میر و لیک افعی پوست بگذارد
بکش یا بند کن یا کار فرما یا برون رانش	۶۸	سلیمانی مکن دعوی نخست این دیو انسی را
حواس کارکن در حبس تن مگذار و برهانش	۶۹	چو جان کافر ماییت بباغ قدس خواهد شد
بمانده خاصگان در بند و او فارغ در ایوانش	۷۰	که خویش نبود چو شاهنشه ز غربت وانگه آید
که دل زین هر دو مستغنی است برتر زین و آن بوانش	۷۱	سفر بیرون ازین عالم کن و بالای آن عالم
ازین دو کفه بیرون نیست هر کو هست وزانش	۷۲	دو عالم چیست دو کفه است میزان مشیت را
که ناهید است و نی کیوان که باشد خانه میزانش	۷۳	زنی باشد نه مردی کز دو عالم خانه سازد
و گر تاج زرت بخشند سر اندر دزد و مستانش	۷۴	ز خاک پای مردان کن چو تخت حاسبان تاجت
که درویش آنکه درویشی و سلطانیست یکسانش	۷۵	نه درویش است هر کش تاج سلطانی کند شیفته
که خاک پای درویشی نماید تاج سلطانش	۷۶	دگر صف خاص تر بینی در و درویش سلطان دل
کز ازنون والقلم طغرا است در منشور فرقانش	۷۷	نه خود سلطان درویشان خاص است احمد مرسل
بعریانان دهد زربفت و خود بینید عریانش	۷۸	چو درویشی بدر دیشان نظر به کن که قرص خور
چو درویش خزان گردد پدید آید زر افشانش	۷۹	سخا هنگام درویشی فزون تر کن که شاخ رز
که یک بدهی و آنگه ده جزا خواهی ز یزدانش	۸۰	سخا بهر جزا کردن ربا خواریست در همت
که معذور است مار ار نیست چون نحل از عسل شانش	۸۱	ز بد گر نیکویی ناید تو عذرش ز آفرینش ده

اگر چه نحل وقتی نوش دارد نیش هم دارد	۸۲	تو آن منگر که او حی ربک آمد وحی در شانش
بیالا گر توانی دست ازین آلایش دنیا	۸۳	که دنیا سنگ استنجاست و آلود دست شیطانش
همه کس عاشق دنیا و ما فارغ ز عشقش ایرا	۸۴	غم معشوق سنگدل هست بر عشاق سگ جانش
بدین اقبال یک هفته که بفزاید مشو غره	۸۵	که خود ماه دو هفته است آنکه افزونیش نقصانش
بچالاکی به بید انجیر منگر در مه نیسان	۸۶	بدان افتادگی بنگر که بینی ماه آبانش
ز هیچ اقبال سببی ادبار خواهی او ندارد هم	۸۷	که اقبال به نوبت هست با ادبار سرطانش
بقای نیست هیچ اقبال را چند آزمودستی	۸۸	خود اینک لا البقا مقلوب اقبالست برخوانش
بترس از تیرباران ضعیفان در کمین شب	۸۹	که هر کز ضعف نالان تر قوی تر زخم پیکانش
حذر کن ز آه مظلومی که بیدار است خونباران	۹۰	تو شب خفته بیا بینی که سیل آید ز بارانش
ز تعجیل قضای بد پناهی ساز کاندر پی	۹۱	سجاک افگنده داری که لرزد عرش ز افغانش
چو پیشرت داری اندر چه تخسپ افراسیاب آسا	۹۲	که رستم در کمین است و نهنگی زیر خفتانش
تو همچون کرم قز هستی و خفته و آنگش آزردی	۹۳	چو کرمی کان بشب تابد ببین بیدار و نالانش
سگی کردی کنون العفو میگو گر پشیمانی	۹۴	که سگ هم عفو میگوید مگر دل شد پشیمانش
اگر پیری که مردن چیست بینی خنده آنت	۹۵	که طفل اینک که میر آید همی بینند گریانش
ترا از گوسپندی چرخ دنیا می نهد دنبه	۹۶	تو بر گاو زمین برده اساس قصر و بنیانش
رقمهای کلاندر خرقه مرموز است از بخیه	۹۷	رموز لوح محفوظ است اگر خوانی باتقانش
زمین دایه است و تو طفلی تو شیر حرص خورده او خون است	۹۸	همه خون تو زان شیر که خوردستی ز پستانش

مصراع اول	شماره	مصراع دوم
مجوز باده کان خونیست کز شخص جوانمردان	۹۹	زمین خورده ست و بیرون داده از خاک رزستانش
زمین از شخص جباران چو نفس ظالم رعنا	۱۰۰	درون سو هست گورستان برون سو هست بستانش
خراسان گر حرم بودی همین کعبه ملکشاهش	۱۰۱	سمرقند ار فلک بودی همین اختر قدرخانش
قدرخان مرد چون وقتی نمی‌دید خود سمرقندش	۱۰۲	ملکشه رفت چون روزی نگیرد خود خراسانش
ملکشه آب و آتش بود و رفت آن آب و مرد آتش	۱۰۳	کنون خاکستر و خاکیست مانده در صفاهانش
به بر سنجر شبیخون برد اول گورخان آخر	۱۰۴	شبیخون زد اجل تا گورخانه شد شبستانش
زهی دولت کز امکان هدایت یافت خاقانی	۱۰۵	کنون صد فلسفی فلسی نیرزد پیش امکانش
تو ای خاقانیا طفلی کر استاد تو دین بهتر	۱۰۶	چه جای زند و استا هست با زردشت و نیرانش
هدایت ز اهل دین آموز و قول فلسفی مشنو	۱۰۷	که طوطی کان ز هند آید نجوید کس ز خرزانش
فرائض ورز و سنت جو اصول آموز و مذهب دان	۱۱۸	المجسطی چیست اشکالش قلیدس کیست افرانش
نمازت را نمازی کن بهفت آب نیاز آری	۱۰۹	نمازی کا چنین نبود جنب خوانند اخوانش
نمازی نیست گر صد هفت دریا اندرون آرد	۱۱۰	کسی کاندر پرستش هست هفت اندام کسلانش
فقیهی به ز افلاطون که انگشتش چشم درد آید	۱۱۱	یکی کحال کابل به ز صد عطار کرمانش
نمازی کز سه علم آرد فلاطون سر زند یزدان	۱۱۲	که یکدم چار رکعت کرد حاصل شد دو چندانش
دو کون امروز کانیست کحال شریعت را	۱۱۳	که خود کحل الجواهر یافتند انصار و اعوانش
به بندار کحل دین خواهی کمر چون دسته هاون	۱۱۴	به پیش آنکه اوروا خند هاون کوب دکانش
همه گیتی است بانگ هاون اما نشنود خواجه	۱۱۵	که سیماب ضلالت ریخت اندر گوش خذلانش

حرانش

فلک ہم ہاون کحلی ست کردہ سرنگون گوئی	۱۱۶	کہ منع کحل سائی راانگون کردند بن جانش

ایضاً فی نعت النبی صلی اللہ علیہ وسلم

ہر صبح سر ز گلشن سودا برآورم	۱	وز صور آہ بر فلک آوا برآورم
چون طیلسان چرخ مطرّا شود بصبح	۲	من زخ بآب دیدہ مطرا برآورم
بر کوہ چون لعاب گوزن او فتد بصبح	۳	ہوئی گوزن وار بصحرا برآورم
از اشکِ خون پیادہ واژدم کنم سوار	۴	غوغا بہفت قلعۂ مینا برآورم
خود بے نیاز م از حشر اشک و فوج آہ	۵	کان آتشم کہ یک تنہ غوغا برآورم
اسفندیار این دژ روئین منم بشرط	۶	ہر ہفتہ ہفت خوان اتشش بتنہا برآورم
بس اشک شکرین کہ فرو بارم از نیاز	۷	بس آہ عنبرین کہ بعمدا برآورم
لب را حنوط زاہ معنبر کنم چنانک	۸	رخ را وضو باشکِ مصفا برآورم
قندیلِ دیر چرخ فرو میرد آنزمان	۹	کان سرد باد زاتشش سودا برآورم
دلہای گرم تپ زدہ را شربتی کنم	۱۰	زان خوشدمی کہ صبحدم آسا برآورم
ہر دم مرا بعیسے تازہ است حاملہ	۱۱	زان ہر دمی چو مریم عذرا برآورم
زین روی چون کرامت مریم بباغ عمر	۱۲	از نخلِ خشک خوشۂ خرما برآورم
تر دامنان کہ سر بگریبان فرو برند	۱۳	سحر آورند و من ید بیضا برآورم
دل در مغاک ظلمت خاکی فسردہ شد	۱۴	رفتش بتاب خانۂ بالا برآورم

رسته خورم بجو آنچه زرین آسمان	۱۵	و آوازهٔ صلای مسیحا برآورم
نی نی من از خراس فلک درگذشته ام	۱۶	سر زان سوی فلک به تماشا برآورم
چون در تنور شرق پزد نان گرم چرخ	۱۷	آواز روزه بر همه اعضا برآورم
آبستنم که چون رسدم بوی نان گرم	۱۸	از سینه باد سرد تمنا برآورم
آب سیه ز نان سفید فلک به است	۱۹	زین نان دهان به آب ثریا برآورم
آبای سلوی بندهٔ مرا خصم چون خلیل	۲۰	بانگ ابا ز نعمت آبا برآورم
از خاصگان مراست دمی بر سپهر عشق	۲۱	هر جا که محرمیست دم آنجا برآورم
در کوی حیرتی که همه عین آگهیست	۲۲	نادان نمایم و دم دانا برآورم
چون نای اگر گرفته دهان دارم جهان	۲۳	این دم ز راه چشم همانا برآورم
در ساق عرش چنگ به بند دبده رسن	۲۴	هم سر به ساق عرش معلا برآورم
با روزگار ساخته رنگم به بوی آنک	۲۵	امروز کار دولت فردا برآورم
جام بلور در خم روئین بدستم است	۲۶	دست از دهان خم بمدارا برآورم
تا چند بهر صیقلی زنگ چهره‌ها	۲۷	خود را به رنگ آینه رعنا برآورم
تا کی چو لوح نشرهٔ اطفال خویشتن	۲۸	در زر و سیم حلهٔ زیبا برآورم
تا کی برغم کعبه نشینان عروس وار	۲۹	چون کعبه سر ز شقهٔ دیبا برآورم
اولی تر آنکه چون حجرالاسود از پلاس	۳۰	خود را لباس عنبر سارا برآورم
دلق هزار میخ شب آن منست و من	۳۱	چون روز سر ز صدرهٔ خارا برآورم

خارا چو مار بر کشم و پس بیک عصا	۳۲	ده چشمه چون کلیم ز خارا برآورم
ور زرد و سرخ شام و شفق بوده ام کنون	۳۳	تن را بعودی شب یلدا برآورم
چون شب عمر از صادق و کاذب گریز نیست	۳۴	تا آفتابی از دل دریا برآورم
پرده گک آفتاب وفا زین پس ابروار	۳۵	پوشم سیاه و بانگ عزا برآورم
چند از نعیم سبعهٔ الوان چو کافران	۳۶	کز جحیم سبعه ز امعا برآورم
شوییم دهان حرص بهفتاد آب و خاک	۳۷	واتش ز باد خانهٔ احشا برآورم
قرص جوین و خوش نمکی از سرشک چشم	۳۸	بهر آنکه دم بمیدهٔ دارا برآورم
هم شوربای اشک و نه سکبای چهربا	۳۹	کین شوربا بقیمت سکبا برآورم
سولو مثال دم چو برآرد بلال صبح	۴۰	من نیز سر ز جوف حنا برآورم
چون عیش تلخ من ز قناعت نبود خوش	۴۱	زان حنظل شکر شده حلوا برآورم
چون طبع من بفرهی عیش آرزو کند	۴۲	من قیمت آینه و سقا برآورم
چه عقل را بدست ابا سنگر و کنم	۴۳	چه آن ره بسر سیر زکریا برآورم
قلب زر با نقد صفا چون برون دهم	۴۴	نسناس چون بزیور حورا برآورم
چون آینه نفاق نیارم که هر نفس	۴۵	از سینه زنگ کینه بسیما برآورم
آن به که دم گذشته وحدت طلب کنم	۴۶	زان زر زم که نام بعنقا برآورم
شهبازم ار چه بسته دو پایم بگاه صید	۴۷	گرد از هزار بلبل گویا برآورم
سر زان فرو برم که برآرم دمار نفس	۴۸	نفسی ز اژدهاست هیچ نگو تا برآورم

صهبا گشاده ابی در زنبته آتشی است	۴۹	من آب و آتش از رز و صهبا برآورم
بلبل شده‌ام که عاشق یاقوت و زر بوم	۵۰	بر شاخ گل حدیث تقاضا برآورم
دانم علوم دین شه بدان تا به چنگ زرق	۵۱	کام از سگان جیفهٔ دنیا برآورم
ابراهیم که در پی احرامیان روم	۵۲	حج از پی ربودن کالا برآورم
با این نفس چنان همه هشیار نیستم	۵۳	مستم نهان و عربده پیدا برآورم
اصحاب کهف دارم بیدار و خفته ذات	۵۴	لیکن که سر ز خواب مفاجا برآورم
تن مرده است نفس چو خرگوش هر نفس	۵۵	نامش بشیر مژده مسیحا برآورم
صفرا همه ترش نشاند من ز خواب	۵۶	چون طفل ترش خیزم و صفرا برآورم
بنیاد عمر بر یخ و من بر اساس عمر	۵۷	روزی هزار قصر بنا برآورم
مردان درین چه عذر نهندم که طفل وار	۵۸	از نی کنم ستور و بهرا برآورم
در ظاهرم جنابت و در باطنست حیض	۵۹	آن به که غسل هر دو به یکجا برآورم
دریای توبه کو که مگر شامگاه عمر	۶۰	چون آفتاب غسل بدریا برآورم
خاقانیا هنوز نه خاصهٔ خدای	۶۱	با خاصگان مگو که محاذا برآورم
چون در عیار نقد من آلودگی بسی است	۶۲	با صاحب محک چه محاکا برآورم
امسال گر ز کعبه مرا باز داشت شاه	۶۳	زین حسرت آتشی ز سویدا برآورم
گر بخت باز بر در کعبه رساندم	۶۴	کاحرام حج و عمره تنها برآورم
یکساله شرح حق بر در کعبه کنم قضا	۶۵	تکبیر آن فریضه به بطحا برآورم

عراق وار درفت آتش به بوقبیس ۶۶ زاهیکه چون شرارهٔ مجمر برآورم

از دست آنکه داور فریادرس نماند ۶۷ فریاد در مقام مصلا برآورم

زمزم فشانم از مژه در زیر ناودان ۶۸ طوفان خون ز صخرهٔ صما برآورم

دریای سینه موج زند زآب آتشین ۶۹ تا پیش کعبه لولو لالا برآورم

بر آستان کعبه مصفا کنم ضمیر ۷۰ زو نعت مصطفای مزکا برآورم

دیباچهٔ سراچهٔ کل خواجهٔ رسل ۷۱ کز خدمتش مراد مهنا برآورم

سلطان شرع خادم لاابالی اوبلال ۷۲ من سر بپای بوسی لالا برآورم

دربارگاه عدانسب معراج هر زمان ۷۳ معراج دل بجنبت ماوا برآورم

بالقرب تاب قوسین بر خاک درگهش ۷۴ آوازهٔ دنی فتدلی برآورم

گرد حشر بخاک سراندیب ادا کنم ۷۵ کوثر زخاک آدم و حوا برآورم

سگ باشم آن زمان که بر سم پارخشش ۷۶ آواز یا مغیث اغثنا برآورم

زان عهدها که دارم از آلودگان عصر ۷۷ غلغل دران حظیرهٔ علیا برآورم

دارا و داور اوست جهان رامن از جهان ۷۸ فریاد پیش داور و دارا برآورم

ز اصحاب خویش چون سگ کهف اندران کهم ۷۹ آه از شکستگی سر و پا برآورم

دندانم از تنگ خواست شکسته اند ۸۰ وقت ثنای خواجه ثنایا برآورم

سوگند خورد مادر طبعم که وز ثناش ۸۱ از یک شکم دوگانه چو جوزا برآورم

اسکندر طبع من بجلی ثنای اوست ۸۲ زان خال [illegible] سما برآورم

امروز گر ثناشنش هراست کوثری	۸۳	رشحه ز کوثر سخن بثریا برآورم
فردا من از شفاعت او کار آن سرای	۸۴	در حضرت خدای تعالی برآورم

این قصیده در زندان در شکایت شدائد و نعت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم گفته

صبحدم چون کله بندد آه دودآسای من	۱	چون شفق در خون نشیند چشم شب‌پیمای من
مجلس غم ساخته است و من چو بید سوخته	۲	تا بمن راوق کند مژگان می‌پالای من
زنگ بازیچه است کار گنبد نارنج رنگ	۳	چند چشم گز بر وچشم نگذرد صفرای من
تیرباران سحر دارم سپر چون نفکند	۴	این کهن گرگ خشن بارانی از غوغای من
این خماهن گون که چون ریم آهنم پالود و بست	۵	شد سکاهن پوش از دود دل دروای من
روی خاک آلود من چون کاه بر دیوار حبس	۶	از نم گل کند اشک زمین اندای من
مار دیدی در گیا پیچان کنون در غار غم	۷	مار بین پیچیده در ساق گیاآسای من
اژدها بین حلقه گشته خفته زیر دامنم	۸	زان نجنبم ترسم آگه گردد اژدرهای من
تا شد این دو طفل هندو اندر مهد چشم	۹	زیر دامن بو چشم اژدرهای جانفزای من
دست آهنگر مرا در مار ضحاکی کشید	۱۰	گنج افریدون چه سود اندر دل دانای من
آتشین آب از جوی خونین برانم تا بکعب	۱۱	کاسیا سنگی است بر پای زمین‌پیمای من
جیب من پر صدرهٔ خارا غنایی تنگ از اشک	۱۲	کوه خارا از عطف دامن خارای من
چون کنار شمع بینی ساق من وندانه‌دار	۱۳	ساق من خاید گوی بخت دندان‌های من

۱۴ قطب‌وارم بر سر یک نقطه دارد چار میخ ٭ این دو مریخ ذنب فعل زحل سیمای من

۱۵ تا که لرزان ساق من بر آهنین کرسی نشست ٭ می بلرزد ساق عرش از آه صوراوای من

۱۶ بوسه خواهم داد و یک بند پندآموز را ٭ لاجرم زین بند چنبروار شد بالای من

۱۷ در سیه کامی چو شب روی سپید آرم چو صبح ٭ پس سپید آید سیه خانه شب ماوای من

۱۸ پشت بر دیوار زندان روی بر بام فلک ٭ چون فلک شد پر شکوفه نرگس یکتای من

۱۹ محنت من روی در روی آمده چون جوز مغز ٭ فندق آسا بسته روزن سقف محنت‌جای من

۲۰ غصه هر روز دیارب یارب هر نیم شب ٭ تا چه خواهد کرد یارب یارب شبهای من

۲۱ هست چون صبح آشکارا کین صبوحی چند را ٭ بیم صبح رستخیز است از شب یلدای من

۲۲ منجنیق صد حصار است آه من غافل چرااست ٭ شمع سان بی منجنیق از صدمت یکتای من

۲۳ روزه کردم نذر چون مریم که هم مریم صفاست ٭ خاطر روح القدس پیوند عیسی زای من

۲۴ نیست بر من روزه در بیماری دل زان مرا ٭ روزه باطل میکند اشک دهان آلای من

۲۵ اشک چشمم در دهان افتد گه افطار از انکه ٭ جز بآب گرم پستی نگذرد درنای من

۲۶ پای من گوئی بدرد کژروی ماخوذ بود ٭ پای را این درد سر بود از سر سودای من

۲۷ زانکه داغ آهنی آخر دوای درد پاست ٭ ز آتش آه من آهن داغ شد بر پای من

۲۸ نی که یک آه مرا هم صد موکل بر سرست ٭ گریه چون جستی مشک زآه پهلوسای من

۲۹ روی دیلم دیده‌ام از غم موی زردین شد مرا ٭ تا بچو موی دیلم اندر هم شکست اعضای من

۳۰ چون ربابم کاسه خشک است و خزینه خالی است ٭ پس طنابم در گلو افکنده اند اعدای من

اعضای

ای صفاء الله خواجگان کز سر صفرای جاه ٣١ خوانده اند امروز ایاد الله بر خضرای من

چون زر از پروای عزت چون گل از پروای عشق ٣٢ نیست شان پروانه و از بیخودی پروای من

نیست از زر و گل بدست الا که خار پای عقل ٣٣ نیست خاری کی شود عقل سخن پیرای من

زر و حرف افتاد با هم هر دو را پیوند نی ٣٤ پس کجا پیوند سازد با دل یکتای من

سامری سیرم نه موسی سیرتم تا زنده ام ٣٥ در دم گوساله لالای ید بیضای من

در تموزم برگ بیدی نی ولی از روی قدر ٣٦ باد وزن شد شاخ طوبی از پی گرمای من

برگ خرمایم که از من بادزن سازند خلق ٣٧ باد سرو ام ور نیست باد ریزه اجزای من

نافه شکلم گر ببندم کنی در صد حصار ٣٨ سوی جان پرواز جوید طیب جان افزای من

نافه را کهبت رنگی سرزنشها کرد و گفت ٣٩ نیک بد رنگی نداری صورت رعنای من

زیبای

نافه گفتش باده کم گو کایت معنی مراست ٤٠ اینک اینک حجت گویا دم ادای من

آینه رنگی که پیدای تو از پنهان بهست ٤١ کیمیا فعلم که پنهانم به از پیدای من

کعبه وارم مقتدای سبزپوشان فلک ٤٢ کز وطای عیسی آمد شقه دیبای من

دیده معرج باشتم و ممزوج کوثر خاطرم ٤٣ در معرج غلطم و معراج رضوان رای من

چون گل رعناست شخصم گر بکشتن بر زند ٤٤ در شهیدی شاهدی دارد گل برنای من

رعنا

چند بیچاره که در پیغوله غاری شده ٤٥ ای پی جولان گرفته دوری از صحرای من

آبشوم در یتیم دریا نشینم چون صدف ٤٦ حس نه ام تا بر سر آیم کف بود همتای من

جان الف تنهایم عقل باشتم پیش را از نزل وهم ٤٧ طبع عامل کیست تا گردد عمل فرمای من

ن استقصات

علوی و روحانی و غیبی و قدسی زاده ام	۴۸	کی بود در بند استقصات استقصای من
دایه من عقل و ذقنه شرع و مهد انصاف بود	۴۹	آخشیجان امهات و علویان آبای من
چون دو پستان طبیعت را لصبر آلوده عقل	۵۰	در دبستان حلم لقیت شد دل والای من
ور دگر سو چون خلیل الله در وگر زاده ام	۵۱	بود خواهر گیسه عیسی مادر ترسای من
چشمه صلب پدر چون شد بکار ریز رحم	۵۲	زان مبارک چشمه زاد این گوهر رعنای من
پرده فقرم مشیمه دست نطقم قابله	۵۳	خاک شروان مولد و دار الادب منشای من
زابتدا سر ماک و باباک بنازیدم چو طفل	۵۴	زانکه هم ماماک ریقیم بود هم بابای من
نیستی مستم نخورده پخته و خام تنا	۵۵	گر شما خامان نه اکنون هست استغنای من
حیض بر جور و جنابت بر ملائک بسته ام	۵۶	گر ز خون دختران رز بود صهبای من
ور خورم می هم مرا شاید که از دهقان خلد	۵۷	دی رسید از دست امروز اجری فردای من
در بهشتم میخورم طلاق حلال ابراک روح	۵۸	خاک بیشد تا پذیرد جرعه حمرای من
بوسه بر سنگ سیاه و مصحف روشن دهم	۵۹	گرچه چون کوثر همه تن لب شود اجزای من
مالک ملک سخن خاقانیم کز گنج نطق	۶۰	دخل صد خاقان سزد یک نکته عذرای من
دست من جوزا و کلکم حوت و معنی سنبله	۶۱	سنبله زاید ز حوت از جنبش جوزای من
گرچه از زن سیرتان کارم چو خلقی مشکل است	۶۲	حامل است از جان مردان خاطر عذرای من
گر به هفت اقلیم گوید کس بمثل این دو بیت	۶۳	کافرم در القمامه مسجد اقصای من
شاعر ابتر اگرچه غاودون خواند در قرآن خدای	۶۴	هم از ایشان بود ظاهر وجه استهزای من

از مصاف بولهب فعلان نپیچانم عنان	۶۴	چون رکاب مصطفی شد مقصد و ملجای من
قاسم رحمت ابوالقاسم رسول الله که هست	۶۵	در ولای او فدیه عقل و جان مولای من

در نعت گوید

سنت عشاق چیست برگ عدم ساختن	۱	گوهر دل را ز نفت مجمر غم ساختن
بدرقه چون عشق گشت از پس لب تاختن	۲	تفرقه چون جمع گشت با کم و کم ساختن
گرچه نوای جهان خارج پرده رود	۳	چون تو درین مجلسی با همه دم ساختن
پیش سر سروران آب ده دست باش	۴	تات مسلم بود پشت بخم ساختن
نزد فسرده دلان قاعده کم کن چو آب	۵	با دل آتش فشان چهره دژم ساختن
ورنتوان در خط دهر وفا یافتن	۶	درنتوان بر سطح آب نقش قلم ساختن
عمر شد و لاف عیش سرد بود با پیچ صبح	۷	از پی یک لحظه عمر حیدر و علم ساختن
تا کی در چشم عقل خار مغیلان زدن	۸	تا کی در راه نفس باغ ارم ساختن
رخش بهرام زر بردن در پیش دیو	۹	پس خر افگنده سم مرکب جم ساختن
دل ز امل دور کن زانکه نه نیکو بود	۱۰	مصحف و افسانه را [illegible] ساختن
بر در شهوت مدار عقل که ناخوش بود	۱۱	بر سر زند مغان بسم قسم ساختن
چند رصدگاه دیو بر در دل داشتن	۱۲	چند قدم گاه پیل بیت حرم ساختن
بر سر خوان جهان چند چو بربط مقیم	۱۳	سینه و دل را ز آز جمله شکم ساختن

تا کپ روزه

چند چو مار از سه شاخ باد و زبان زیستن	۱۴	چند چو ماهی بشکل گنج درم ساختن
زر چه بود جز صنم بیس نه پسندد خدا	۱۵	دل که نظرگاه اوست جای صنم ساختن
بهین که در دل شکست زلزلهٔ نفخ صور	۱۶	گوش خرد شرط نیست چند ز اصم ساختن
زین دم مجمر نمای مگذر خاقانیا	۱۷	گر ز سر این دم توان زاد عدم ساختن
گرچه ز روی قضا بر تو ستمها رود	۱۸	جز به رضا روی نیست دفع ستم ساختن
یوسف ولیا توئی کایت لست از سخن	۱۹	پیش گرسنه دلان خوان کرم ساختن
چون به تمامی ترا کرد قضا شهر بند	۲۰	نام تمامی توان حصه عجم ساختن
غم ز جهان عبره کرد عبرت تو این بس است	۲۱	نتوان با مرگ عمر برگ نعم ساختن
چون تو طریق نجات از در غم یافتی	۲۲	شرط بود قبله گاه موقع غم ساختن
چون پدر مصطفی نایب حسان توئی	۲۳	فرض بود نعت او حرز امم ساختن

مرقند

انتخاب قصائد انوری

اے قاعدۂ تازہ ز دست تو کرم را	۱	اے مرتبۂ نو ز بنان تو قلم را
از سحرِ بنان تو و اعجاز کف تست	۲	گر کار گذارست قلم را و کرم را
دینِ عرب و ملکِ عجم از تو تمام اند	۳	یارب چہ کمالے تو عرب را و عجم را
آن صدر جہانی تو کہ در شارع تعظیم	۴	ہمراہ دوم گشت حدوثِ تو قدم را
از بہر وجود تو کہ سرمایۂ اشیاست	۵	نشگفت کہ در خانہ نشانند عدم را
تقدیم تو جائیست کز آن پس روی او	۶	افلاک عنان باز نتابند قدم را
اجرام فلک یک بیک اندر قلم آیند	۷	گر عرض دہد عارضِ جاہ تو حشم را
بر جاے عطارد بنشاند قلمِ تو	۸	گر در سرِ منقار کشد حبر اصم را
اے در حرمِ جاہ تو امنی کہ بیابد	۹	از بوے او خواب خوش آہوی حرم را
با دایۂ عفو و سخطت الف گرفتند	۱۰	چون ناف بریدند شفا را و الم را
تا خاک کف پاے ترا نقش نبستند	۱۱	اسباب تپ لرزہ ندادند سقم را
انصاف بدہ تا در انصاف تو باز است	۱۲	غمخوار ترا از گرگ شبان نیست غنم را
سوہان فلک تا گلِ عدل تو شگفتست	۱۳	تیزی نتواند کہ دہد خار ستم را
بر تر نکشد قدر ترا دست وزارت	۱۴	افزون نکند سعی قسم ساحت یم را
گر شاد نشان خواجہ بود خواجگی نیست	۱۵	روزست در و شک نبود ہیچ حکم را

مصراع اول	شماره	مصراع دوم
از حاصل گیتی چو توی را چه تمتع	۱۶	وز خاتم خضرا چه شرف خنصر جم را
زین پیش بآوازهٔ هر طائفه مردم	۱۷	آوازهٔ اعزاز قوی بود نعم را
امروز ز اقبال تو آن صیت ندارد	۱۸	بیچاره نعم چو تو ستدی سفینه نعم را
دودی که سر از مطبخ جود تو بر آرد	۱۹	آماده تر از ابر بود زادن نم را
آنجا که در آید به نوا بلبل بزمت	۲۰	جز جغد زیارت نکند باغ ارم را
روزی که دو صف بر اثر آتش شمشیر	۲۱	چون باد نوردد شیر علم شیر اجم را
در نعره خناق آرد در جلوه تیغ	۲۲	گر پاس تو یاری ندهد کوس و علم را
یک ناله که کلک تو کند در ره ملک	۲۳	آنجا که عدو عشوه دهد بخت دژم را
با فائده تر زانکه مه روزه همه روز	۲۴	از شست کمان ناله دهد پشت بخم را
در همت تو کس نرسد زانکه محالست	۲۵	پیمودن آن پایه مقاییس همم را
خصم ار بکمال تو تشبه نکند به	۲۶	تا می چه کند بازوی بی دست علم را
بخت تو همین بس که رهٔ گم کند اقبال	۲۷	گر نیل کشد دشمن بدبخت دژم را
بدخواه تو بر تخته این سکهٔ خاکی	۲۸	صفریست که بیشی ندهد هیچ رقم را
حساد ترا در بدن از خوف تو خون نیست	۲۹	ور هست چنان نیست که اصناف امم را
سیاره اقدار اقضا یک حرکت یافت	۳۰	شریان حسود تو و شریان لقم را
جمره است مگر خصم تو زیرا که نشاید	۳۱	در هیچ عمل منصب او بیش سه دم را
تا خاک در آمیخته بر کاین و فاسد	۳۲	پرداخته و پرکنده پشت و شکم را

ایام

مایه کرم

جلوه

بر پشت زمین باد قرارت بسعادت ۳۳ کاندر شکم چرخ توی شادی و غم را

در بارگهت شیوهٔ حجاب گرفته ۳۴ بهرام فلک نظم حواشی خدم را

در بزمگهت چهره بیوق بپرده ۳۵ تا هید فلک شعبدهٔ مثلث و بم را

خاک درت از سجدهٔ احرار معذر ۳۶ تا سجده برد ایچ شمن هیچ صنم را

این شعر بر آن وزن و قوافی و ردیفست
کامروز نشاطست فره فضل و کرم را

در مدح

چون وقت صبح چشم جهان سیر شد ز خواب ۱ بگسسته شد ز خیمهٔ مشکین شب طناب

بنمود روی صورت صبح از کنار شب ۲ چون جوی سیم بر طرف نیلگون سراب

جستم ز جای خواب و نشستم بخانه در ۳ یک سینه پر ز آتش و یک دیده پر ز آب

باشد که بینم از رخ نسرین او نشان ۴ باشد که یابم از لب نوشین او جواب

کاغذ بدست کردم و برداشتم قلم ۵ و آلوده کرده نوک قلم را بمشک ناب

اول دعا بکردم بر حسب حال خویش ۶ گفتم هزار فصل و نماندم هیچ باب

گه عذر و گه ملامت و گه ناز و گه نیاز ۷ گه صلح و گه شفاعت و گه جنگ و گه عتاب

گاهی نوشت جانفزاست چون نعمت حیات ۸ وی وصل دلربای تو چون دولت شباب

در خانهٔ فراق تنم را مکن اسیر ۹ بر آتش شکیب دلم را مکن کباب

با دست بر لب من و آلبت در دو چشم	۱۰ ق	از یاد با لفیسرم و از آب در عذاب
هر صبحدم که موج زند خون دل مرا	۱۱	سینه هزار شعله بر آرد ز تف و تاب
چرخ بلند را دهم از تف سینه تاب	۱۲	کف الخضیب را کنم از خون دل خضاب
گر هیچ گونه از دلم آگه شوی بیقین	۱۳	داری مرا مصیب درین نوحه مصاب
بودم درین حدیث که ناگاه در بزد	۱۴	دلدار ماهروی من آن رشک آفتاب
از غمزهای نرگس او بیشمار سحر	۱۵	در شاخهای سنبل او بیقیاس تاب
چون والهان ز جای بجستم و دیدمش	۱۶	بگرفتمش کنار و بر انداختم نقاب
آوردمش بجای نشاند و نشست پیش	۱۷	بر دست بوسه دادم و بر روی او گلاب
خیره چنان شدم که چنین میهمان مرا	۱۸	هرگز بعمر خویش نیاید شبی بخواب
چندان درنگ نه که کنم خدمتی بشرط	۱۹	چندان یسار نه که کنم پاره جلاب
میخواستم ز دلبر خود عذر در خلا	۲۰	وز آب دیده گشته زمین تر ز داو خلاب
القصه بعد از آنکه بپرسید مر مرا	۲۱	گفتا چه حاجت ست بگویم بود صواب
گفتم بگوی گفت من از گفتهای خود	۲۲	آورده ام چو زاده طبع تو سحر ناب
تا بی ملامت این را فردا کنی ادا	۲۳	اندر حریم مجلس دستور کامیاب
آخر نهاد پیش من آن کاغذ مدیح	۲۴	بنوشته خط چند به از لولو مذاب
کای کرده بخت رای ترا هادی الرشاد	۲۵	وی گشته بخت جود ترا مالک الرقاب
از عدل کامل تو بود ملک را نصیب	۲۶	از بخت شامل تو بود بخت را نصاب

شد نیستی چو صورت عنقا نهان از آنکه	۲۷	جود تو کرد قاعدهٔ نیستی خراب
گر یک بخار بحر کفت بر هوا رود	۲۸	تا رستخیز ژاله زرین دهد سحاب
بوسند اختران فلک مر ترا عنان	۲۹	گیرند سروران جهان مر ترا رکاب
افلاک را زمانهٔ اقبال تو ندیم	۳۰	اشراف را ستانه والای تو مآب
اندر حریم حرمت تو دیده چشم خلق	۳۲	آنسی گرفته فوج غنم مر تع ذیاب
تا بر بساط مرکز خاکی ز روی طبع	۳۳	زردی ز زعفران نشود سبزی از سداب

بادا جهان حضرت تو مرجع حیات
بگرفته حادثه ز جناب تو اجتناب

در مدح

چون رسم خورشید چو از حوت در آمد بحمل	۱	اشهب روز کند ادهم شب را ارجل
کوه را از مدد سایهٔ ابر و نم شب	۲	چرخ طرائف شود اطراف چو ماهون چو تل
سبزه چون دست بهم بر زند اندر صحرا	۳	لاله را پای بگل بر شود اندر منحل
ساعد و ساق عروسان چمن را بینی	۴	همه بربسته حلّی و همه پوشیده حلل
پیش پیکان گل و خنجر برق از پی آنک	۵	تا نسازند نگین و نگالند جدل
بر محیط فلک از هاله سپر سازد ماه	۶	بر بسیط کره از خوید زره پوشد طل
وز پی آنکه مزاجش نکند فاسد خون	۷	سرخ بید از همه اعضا بکشاید اکحل

بستان	باد با آب شمر آن کند اندر صحرا	۸	که کند بارخ آئینه سوهان صیقل
	هر کرا فصل دی از شغل نما عزلے داد	۹	شحنه نفس نباتیش در آرد بعمل
	وان کند عکس گل و لاله بگردش که بشب	۱۰	عکس آتش نکند گرد تنور و منقل
	مرغزاری شود اکنون فلک و ابر درو	۱۱	راست چون زانکه تو گوئی همه ناقه است و جمل
	میل اطفال نبات از جهت قوت و قوت	۱۲	کرده یکروے باعلی و دگر با اسفل
نیلیتی	هر نبات از دگرے بر اثر قوس قزح	۱۳	در گمے بیلی افراشته بر اوج زحل
بعلویش	بمثالے که بتحریر مثل نتوان زد	۱۴	جز بعالی در دستور جهان صدر اجل
	ناصر دولت و دین طاهر طاهر نسب آنکه	۱۵	سبب تربیت دین شد و ترتیب دول
	آنکه آرایش دهد اجرام کواکب را نور	۱۶	وانکه کلکش کند اشکال حوادث را حل
	آنکه داخل بود اندر سخنش صدق و صواب	۱۷	همچو اندر کلمات عربی نحو و علل
	آنکه خارج بود از مکر منش روے ریا	۱۸	همچو از معجزهاے نبوی زرق و حیل
	طبع نامیز دبی خصمتش الوان حدوث	۱۹	عقل نشناسد بی دفترش اکثر از اقل
	زاید از دست عنانش همی اعجال صبا	۲۰	خیزد از پای رکابش همے آرام جبل
	نطق پیش قلمش لال بود چون اجرش	۲۱	عقل پیش نظرش کج نگرد چون احول
	روز مولود موالید وجودش گفتند	۲۲	مرحبا اے ز عمل آخر و از علم اول
	ای باجناس شرف در همه اطراف سمر	۲۳	وی بانواع هنر در همه آفاق مثل
	جز در آئینه ذاتت نتوان دید نظیر	۲۴	جز در اندیشه خوابت نتوان دید بدل

نه خدائی و دهد دست تو رزق مقدر	۲۵	نه رسولی و بود نطق تو وحی منزل
هرچه در وصف تو گویم همه دانی که رواست	۲۶	چیست کان بر تو روا نیست مگر عز و جل
مدحتی کان نه ترا گویم بهتان و خطاست	۲۷	طاعتی کان نه ترا دانم عصیان و زلل
شعر نیکو نبود جز بتحمل قابل	۲۸	شرع کامل نشود جز به نبی مرسل
نتوانم که جهان دگرت گویم زانک	۲۹	این جهانیست مفصل تو جهانی مجمل
سبب از سعی تو داند نه ز اسباب وجود	۳۰	مدت از عون تو یابد نه بر افلاک دول
با مکان تو زمین هیچ بود از هفت فلاک	۳۱	با کمال تو جهان کم بود از یک خردل
هست با جود تو ایمن همه عالم ز نیاز	۳۲	هست با عدل تو خالی همه گیتی ز خلل
کهربا چون گره ابروی عدل تو بدید	۳۳	خاصیت باز فرستاد بتبن بازل
دست عدل تو گشاده است چنان بر عالم	۳۴	که فرو بست دو انگشت قضا کند دست اجل
بر تو واقف نشود عقل کل از هیچ قیاس	۳۵	وز تو ایمن نبود خصم تو از هیچ قبل
بود بی بالش تو صدر وزارت خالی	۳۶	بود بی حشمت تو کار ممالک مختل
خصم اگر دولتکی یافت بصد جهد ترا	۳۷	روزکی چند نگه داشت به تزویر و حیل
آخر الامر در آمد بسر اسپ خیلش	۳۸	تا در افتاد بیک واقعه چون خر بوحل
پس بقای نبود خصم ترا در دولت	۳۹	چه عجب زانکه گل نشمرد روح اجل
ای دعاوی سخای کف دستت باطل	۴۰	وی قوانین سخن بی سر کلکت مختل
بنده سالیست که تا در کنف دولت تو	۴۱	غم ایام نخورده است چه اکثر چه اقل

ورنه بالو فلک آن کرد ازین پیش همی	۴۲	کاتش و آب کند با شکر و موم عسل
گاه با ضربت رمحی ز سماک رامح	۴۳	گاه با نکبت عزلی ز سماک اعزل
رویش از غصهٔ ایام بر دشمن و دوست	۴۴	داشتی چون گل خود روا ز خوف و خجل
گوش کاره شود از قصهٔ او الاسمع	۴۵	هوش والا شود از غصهٔ او الاشال
الله الحمد که تا حشر نمی یاد بست	۴۶	در قطار تعبش نیز نه ناقه نه جمل
شد ز فر تو همه مغز چو تحولیت دماغ	۴۷	گرچه وی بود همه پوست چو ترکیب بصل
بخت بیدار تو بود آنکه برانگیخت چنین	۴۸	دولت خفتهٔ او را ز چنان خواب کسل
تا محل همه چیز از شرف او خیزد	۴۹	جاودان بر همه چیزیت شرف باد و محل
تا بود فاعل اول ز سموات اعلی	۵۰	تا بود قابل آخر ز طبایع اسفل
باد خصم تو کم از قابل آخر بهبا	۵۱	باد قدر تو بر از فاعل اول بمحل
صدر و بالش ز تو آراسته در هر مجلس	۵۲	دست مسند تو افراشته در هر محفل
در گسسته مقصد ارکان و بود بار حجاب	۵۳	مجلست ملجاء اعیان و در و مدح غزل
پای اقبال جهان سوی بداندیش تو لنگ	۵۴	دست آسیب فلک سوی نکوخواه تو شل

روزه پذرفته و روزت همه فرخنده چو عید

در قضا بسته بادخل ابد وجه ازل

انتخاب قصائد ظهیر فاریابی

سپیده دم چو شدم محرم سرای سرور	۱	شنیدم آیت توبوا الی الله از لب حور
بگوش هوش من آمد ندا ز حضرت قدس	۲	که ای خلاصهٔ تقدیر و زبدهٔ مقدور
جهان رباط خرابست بر گذر گه سیل	۳	گمان مبر که بیک مشت گل شود معمور
بر آستان فنا دل منه که جای دگر	۴	برای نزهت تو برکشیده اند قصور
مگر تو بیخبری کاندرین مقام ترا	۵	چه دشمنان حسودند و دوستان غیور
بکوش تا بسلامت بمأمنی برسی	۶	که راه سخت مخوفست و منزلت بس دور
ببین که چند نشیب و فراز در راه است	۷	بدین دو روزه اقامت چرا شوی مغرور
ترا مسافت دور و دراز در راه ست	۸	بدین دو روزه اقامت چرا شوی مغرور
تو در میان گروهی غریب و مهمانی	۹	چنان مکن که بیکبارگی شوند نفور
ببین که تا شکمت سیر و تنت پوشیده است	۱۰	چه مایه جانور افتاده از تو خسته و رنجور
چه بارهاست ز تو بر تن سوام و هوام	۱۱	چه داغهاست ز تو در دل وحوش و طیور
بدست جانوری خار میخورد غافل	۱۲	تو تیر میکنی از بهر حلق او ساطور
کلاغ چند ضعیفی بخون دل بستند	۱۳	تو هیچ آوری کین اطلس است و آن سقفور
ز کرم مرده کفن بر کشی و در پوشی	۱۴	میان اهل مروت که داردت معذور

بدان طمع که دهان خوش کنی زنعایت حرص ۱۵ نشسته مترصد که قی کنند زنبور

بوقت صبح شود بچو روز معلومت ۱۶ که با کر باخته عشق در شب دیجور

که مرد رزق کبوتر بیا نیابد راه ۱۷ مگر که لشکر حرص و هوا کند مقهور

بباده دست میالای کان همه خون است ۱۸ که قطره قطره چکیدست از دل انگور

حق

دل مرا چو گریبان گرفت جذبه عشق ۱۹ فشانده دامن همت زخاکدان غرور

بشد زخاطرم اندیشه می و معشوق ۲۰ برفت از سرم آواز بربط و طنبور

زهرچه گفتم و کردم کنون پشیمانم ۲۱ بجز دعا و ثنای خدایگان صدور

وزیر مشرق و مغرب نصیر دولت و دین ۲۲ که باد رایت عالیش تا ابد منصور

نه در حدیقه فکرتش وزید باد غلط ۲۳ نه بر صحیفه عزمش نشسته گرد فتور

زطول و عرض جهات کمال او صدره ۲۴ مهندسان فلک معترف شده بقصور

سورت

نشسته در دل و چشم ملوک هیبت او ۲۵ چنانکه صولت می در طبیعت مخمور

زهی دقائق لطفت خفی چو جرم سها ۲۶ ولیک گشته چو خورشید در جهان مشهور

ضمیر پاک تو در کشف مشکلات جهان ۲۷ چنانکه نغمه داود در ادای زبور

بزیر دامن افلاک خلقت آن مجمر ۲۸ که کرد جیب افق را پر از بخار بخور

بگرد خطه اسلام حفظت آن خندق ۲۹ که می نیابد شعری بر و مجال عبور

بسوی حریم جلالت ترا همان رهبر ۳۰ نمود راه که اول کلیم را سوی طور

تو روی باعلی کرده که رایت صبح ۳۱ بزیر سایه او گم شود بوقت ظهور

ترا بحبل متین رست اعتصام چه باک	۳۲	اگر گسسته شود رشتهٔ سنین و شهور
چراغ بخت توزان شمع برفروخته‌اند	۳۳	که آفتاب چو پروانه خواهد از وی نور
نهال جاه توزان حوض یافته‌ست نما	۳۴	که از ترشح او حاصل آمدست بجور
فراست تو چو افگند نور در عالم	۳۵	نماند در تتق غیب هیچ سر مستور
همای همت تو کرگسان گردون را	۳۶	ز عجز و ضعف چو تیهو شمرده بل عصفور
همیشه تا نتوان کرد حصر دور فلک	۳۷	ترا چو دور فلک باد عمر نا محصور
صلاح ملک و ملل بر عنایتت مبنی	۳۸	دوام دین و دول بر کفایتت مقصور

در مدح ملک نصرة الدین ابوبکر بن محمد در تهنیت نشستن بر مسند

سپیده دم چو زند ابر خیمه در گلزار	۱	گل از سراچهٔ خلوت رود بصفهٔ بار
ز اعتدال هوا حکم جانور گیرد	۲	اگر بنوک قلم صورتی کنند نگار
نوای خارکن از عندلیب نیست عجب	۳	که مدتی سر و کارش نبود جز با خار
چه حالتیست که مرغان همی زنند نوا	۴	چه موجبیست که گلها همی کنند نثار
هنوز سرو سهی در نیامده است برقص	۵	چرا بدست زدن خوش برآمدست چنار
عروس باغ مگر جلوه میکند امروز	۶	که باد غالیه سایست و ابر لولوبار
کلیم وار ز شاخ درخت بلبل را	۷	فروغ آتش گل کرد عاشق دیدار
هنوز نا شده سوسن ز بند عهد آزاد	۸	دراز کرده زبان چون مسیح در گفتار

ن سرود

مصراع اول	#	مصراع دوم
چمن هنوز لب از شیر ابر ناشسته	۹	چو شاهدان خط سبزش دمیده گرد عذار
نهاده نرگس رعنا بخواب مستی سر	۱۰	هنوز ناشده از چشم او نشان خمار
جهان بدین صفت از خرمی و مجلس شاه	۱۱	درو چنانکه در اثنای سال فصل بهار
نه مجلس است سپهریست کز مطالع او	۱۲	بتابد اختر عصمت بساعتی صد بار
ز بس ترنم و الحان مطربان در وی	۱۳	همیشه مغز فلک پر نوای موسیقار
کسی گمان نبرد در حریم حضرت او	۱۴	که از جفای فلک هست بر دلی آزار
زمانه نعرهٔ تحسین زند چو مدحت شاه	۱۵	بگوش او رسد از لفظ راوی اشعار
برسم خدمت و طاعت بجای سرهنگان	۱۶	ملوک صف زده بر درگهش یمین و یسار
نشسته خسرو روی زمین بطالع سعد	۱۷	فراز مسند شاهنشهی سلیمان وار
خدایگان ملوک زمانه نصرة دین	۱۸	که مهر و ماه بفرمان او کنند مدار
جهان گشای ابوبکر بن محمد آنکه	۱۹	بیک پیاده کند دفع صد هزار سوار
ز خاک مجلس او بوی خار می آید	۲۰	چنانکه نکهت عنبر ز طبلهٔ عطار
درین چنین سره وقتی کس آنچنان مجلس	۲۱	باختیار ندارد تو این سخن بگذار
زمانه تهمت بد خدمتی نهاد مرا	۲۲	که شد ز درگه فرمانده جهان بیزار
کسی که او نبود آگه از عقیدهٔ من	۲۳	گر این سخن شنود باورش فتد ناچار
مرا چو فخر بعلم است و آن علامت جهل	۲۴	کنون کجا برم این ننگ چون کشم این عار
مجال صبر کجا ماندم چو در حق من	۲۵	زمانه بر سر باطل نماید این اصرار

مصراع اول		مصراع دوم	حاشیه
طمع مدار که کفار بشکنند صلیب	۲۶	بس است اینکه نبندند مومنان زنار	
جهان پناها امروز در زمانه توئی	۲۷	که روزگار بعهد تو داد داد اقطار	بهون
فلک ز جاه تو افراشت پشت مربند	۲۸	ستم ز عدل تو آمد زروے در دیوار	بر
زمانه دست ترا دید ضامن ارزاق	۲۹	ستاره تیغ ترا یافت قاطع اعمار	
غبار مرکبت آن کیمیاے معتبر است	۳۰	اگر گشت سکهٔ خورشید از و تمام عیار	موکبت
کسیکه غرق قبولِ تو یافت در عالم	۳۱	بچشم همت وی هست ملک ری بس خوار	
قرار چون بودم در فراق حضرت تو	۳۲	هنوز کار مرا چون فلک نداده قرار	
ز صد نهال که در باغ عمر بنشاندم	۳۳	یکے هنوز ز بختم نیامدست ببار	
زمانه تا ندهد داد فضل و دانش من	۳۴	چه گونه دست بدارم ز دامنت زنهار	دامنش
چه وقت عزلت و هنگام انزوا است مرا	۳۵	نرانده دور تمتع ز گنبد دوار	
هنوز پیش رکابم نبرده بر سر دوش	۳۶	بجاے غاشیه بخت ماه غاشیه دار	
هنوز از پس پشتم حمائل جواز	۳۷	نکرده بر سر شمشیر نیکوان ایثار	نیکوان تتار
سر از بساط شهنشه چه گونه بر گیرم	۳۸	نعوذ بالله بیزارم از چنین سر و کار	
بدان خدای که ذرات آسمان و زمین	۳۹	همی کنند بپاکی ذات او اقرار	
بدان قدیم که در عهد اولیت او	۴۰	جهان نبود و نبود از جهانیان آثار	
چه آسمان و زمین را بنیا نبواخت	۴۱	یکے از ین دو بدانست کشف این اسرار	
چو آدمی و پری را بپا بهبوط افگند	۴۲	بر آمد از دل هر یک هزار ناله زار	

چنان نهفت در اطوار غیب سرّ قدر ۴۳ که ره نیافت در او وهم و فکرت اغیار

چنان نگاشت بر الواح عقل صورت علم ۴۴ که خیره گشت در او دیدهٔ اولوالابصار

چو خیط صبح و شفق نسبت بر عمود افق ۴۵ ترازوی شب و روز ایستاد چون طیار

بصانعے که بیاراست باغ فطرت را ۴۶ بحسن قامت چون سرو و روی چون گلنار

بمبدعی که در اجزاے خاک تعبیه کرد ۴۷ دل خداے شناس و زبان شکر گزار

بدان جواد که چون ابر باددستے را ۴۸ وجوه خرج دہد سالہا بیک ادرار

بدان کریم که چون باد خاکساری را ۴۹ کند مبشّر امداد لطف در اسحار

بدان غفور که در یک نفس فرو شوید ۵۰ هزار نامهٔ عصیان بآب استغفار

بدان کریم که گر حصر نعمتش طلبی ۵۱ شمار آن نتوان کرد تا بروز شمار

چو دست حکمت او بسطے کند بسجل وجود ۵۲ نه از دیار نشان ماند و نه از دیار

چو خطبهٔ لمن الملک بر جهان خواند ۵۳ برون برد ز دماغ جهانیان پندار

بدان زلازل هیبت که در شبانگه عمر ۵۴ کند ز مستیِ غفلت نفوس را هشیار

بدان منادی عزت که در سحرگه حشر ۵۵ کند ز خواب عدم کائنات را بیدار

بتحفهاے کرامت که از دریچهٔ غیب ۵۶ در افگند مهیا بدامن اخیار

بنجز بہاے عنایت که در مقابل آن ۵۷ بنیم ذره نسنجد بضاعت ابرار

بگنجنامهٔ حکمت که سرّ تاویلش ۵۸ کسے نداند بیرون ز عالم اسرار

بهر درج نبوت که آن ودیعت را ۵۹ نبود هیچ امینے چو احمد مختار

هنوز صبح رسالت نکرده بود طلوع	۶۰	که کرد عکس جبینش جهان پر از انوار
بدان سکینهٔ عصمت که کرد خرسندش	۶۱	بپرده داری یک عنکبوت بر در غار
بدان همای سعادت که رحمت ازلی	۶۲	فگند سایهٔ او بر مهاجر و انصار
بحرمت قدم صدق آن جوانمردان	۶۳	که کس نبرد بر ایشان سبق درین مضمار
بنور طلعت خسرو که آسمان گستاخ	۶۴	نظر برو نتواند گماشتن ز وقار
بچار بالش قدرش که بهر او زده اند	۶۵	دو سایبان سپید و سیاه لیل و نهار
بدان پلارک گوهر فشان که در کف شاه	۶۶	بسان شعلهٔ نارست در میان بحار
بدان سمند زمان سرعت زمین پیمای	۶۷	بدان کمند سپهر افگن و ستاره شکار
بحق این همه سوگندها که از عظمت	۶۸	بر آسمان و زمین حمل آن بود دشوار
که چشم من بجهان آن زمان شود روشن	۶۹	کز آستانهٔ شه بسترم بچهره غبار
خدایگانا اگر کشف حال من بکنی	۷۰	ز صدق هر چه نمودم یکی بود ز هزار
در ترا بهمه شرق و غرب نفر و حشم	۷۱	که خاک تودهٔ فانی ندارد این مقدار
ز خدمت تو چه شاغل بود مرا بجهان	۷۲	کدام خویش و تبار و کدام ملک و عقار
نصاب مایهٔ من دانش است و میدانی	۷۳	که این متاع ندارد جوی درین بازار
ز حضرتت سبب غیبتم همین بودست	۷۴	که بوده ام بدل آزرده و بتن بیمار
چه داغها که ز چرخم نشست بر سینه	۷۵	چه اشکها که ز چشم دو دیده بر رخسار
هنوز در غم آن مانده ام که چون افتد	۷۶	ز موج حادثه کشتی عمر من بکنار

[حاشیه: ز دیده]

اگر ز خوف و رجا در تحیرم زانست | ۷۷ | که پای بر سر گنجست و دست در دم مار

مرا شکایت بسیار و شکر اندک هست | ۷۸ | اگرچه می نزنم دم ز اندک و بسیار

میان عالم و جاهل تفاوت اینقدر هست | ۷۹ | که این گشاده عنان باشد آن گسسته مهار

قدم ز دائره بیرون نمی‌نهم آخر | ۸۰ | بسر بگرد جهان گشته گیر چون پرگار

بروز درس ثنای تو میکنم تحصیل | ۸۱ | بشب وظیفهٔ مدح تو میکنم تکرار

بسوی سدره ز من مرغ طاعتی نپرد | ۸۲ | که رقعه‌ئی نه بر او ز دعاست در منقار

دراز می‌شود این ماجرا و می‌ترسم | ۸۳ | که از ملالت خاطر کسی کند انکار

و بهر خسرو از این به دعا نمی‌دانم | ۸۴ | که باد تا ابد از جاه و عمر برخوردار

در مدح مظفر الدین قزل ارسلان

شرح غم تو لذت شادی بجان دهد | ۱ | ذکر لب تو طعم شکر در دهان دهد

طاوس جان بجلوه در آید ز خرمی | ۲ | چون طوطی لبت بحدیثی زبان دهد

شمعیست چهرهٔ تو که هر شب ز نور خویش | ۳ | پروانهٔ ضیا بمه آسمان دهد

خلقی ز پرتو تو چو پروانه سوختند | ۴ | کس نیست کز حقیقت رویت نشان دهد

زلفت بجادوئی ببرد هر کجا دلیست | ۵ | وانگه بچشم و ابرو نامهربان دهد

هندو ندیده‌ام که چو ترکان جنگ جوی | ۶ | هر چه آیدش بدست بتیر و کمان دهد

جز زلف و چهرهٔ تو ندیدم که هیچکس | ۷ | خورشید را ز ظلمت شب سایبان دهد

مقبل کسی بود که زخورشید عارضت	۸	هجران تا بسایهٔ زلفت امان دهد
گر در رخم بخندی بر من منه سپاس	۹	کین خاصیت همی رخ چون زعفران دهد
وقت است اگر لب تو بر سم مزوری	۱۰	بیمار عشق را شکر و تاروان دهد
مانیم و آب دیده که سقای کوی دوست	۱۱	صد مشک ازین متاع بیکتای نان دهد
آن بخت کو که عاشق رنجور قوتی	۱۲	با این دل ضعیف و تن ناتوان دهد
وان طاقت از کجا که صدای زدرد دل	۱۳	در بارگاه خسرو خسرو نشان دهد
فریاد من ز طارم گردون گذشته نیست	۱۴	امکان آنکه زحمت آن آستان دهد
نه کرسی فلک نهد اندیشه زیر پای	۱۵	تا بوسه بر رکاب قزل ارسلان دهد
در موقعی که چون دم روح القدس زند	۱۶	نصرت بهار رایتش او را روان دهد
تیغش زکلهٔ سر مغز دشمنان	۱۷	نسرین چرخ را چو هما استخوان دهد
بیرون زکائنات پر دهد هزار سال	۱۸	سیمرغ وهم تا زجنابش نشان دهد
در برگ ریز عمر عدو صرصر اجل	۱۹	نوروز را طبیعت فصل خزان دهد
اطراف باغ معرکه را تیغ آبدار	۲۰	از خون کشته رنگ گل ارغوان دهد
تردامنی دشمنش از روی خاصیت	۲۱	رنگ از برون چو جوشن و برگستوان دهد
راه نجات بسته شود بر عدو چنانکه	۲۲	مرگ از حذر عنان بره کهکشان دهد
هر سر گرانی که کند خصم او بسر	۲۳	بازوش وقت حمله بگرز گران دهد
ای خسروی که حفظ تو هنگام اهتمام	۲۴	گوگرد را ز صولت آتش امان دهد

هر جا که رایت از در تدبیر در شود	۲۵	تقدیر بر وساده حکمش مکان دهد
پیر است چرخ و اختر بخت تو نوجوان	۲۶	آن به که پیر نوبت خود با جوان دهد
فرهمای سلطنت آنرا بود بحق	۲۷	کش حکم تو بسایه چتر آشیان دهد
هر آهنی که بر سر چوبی کند راست	۲۸	چون رمح تو چه گونه قرار جهان دهد
اعجاز موسوی نبود هر کجا کسی	۲۹	چوبی شعیب وار بدست شبان دهد
صیتت از این جهان گذرد تا زمام ملک	۳۰	اقبال در کف چو تو صاحب قران دهد
در رزم رستمی تو و در بزم حاتمی	۳۱	گردون ترا عنان و قدح بهر آن دهد
با بحر بر زنی چو به پشتیت قدح نهد	۳۲	وز مهر کین کشی چو بدستت عنان دهد
هر کو چو تیغ با تو زبان آوری کند	۳۳	قهرت جواب او بزبان سنان دهد
در گرد بارگاه تو کیوان شب یتاق	۳۴	تا روز بوسه بر قدم پاسبان دهد
شاها خلائق از تو عزیز و توانگرند	۳۵	درویشیم سزد که بدست هوان دهد
پوشیده زهره جامه زربفت و مشتری	۳۶	محتاج خرقه ایست که از طیلسان دهد
در عهد چون تو شاهی کز فضله سحاب	۳۷	دستور چرخ را آب دریا و کان دهد
شاید که بعد خدمت سی سال در عراق	۳۸	نانم هنوز خسرو مازندران دهد
تا آسمان چو کسوت شب را رفو کند	۳۹	گاه از شهاب سوزن و گه ریسمان دهد

بادا چنانکه کسوت عمر ترا قضا

یک سر طراز مملکت جاودان دهد

در مدح مظفرالدین قزل ارسلان

تا غمزهٔ تو تیر جفا در کمان نهاد	۱	چشم تو رسم خیره کشی در جهان نهاد
بس جان نازنین که بلا را نشانه شد	۲	زان تیرها که غمزهٔ تو در کمان نهاد
صبری که در میان غمم دستگیر بود	۳	از دست محنت تو قدم بر کران نهاد
فکری که چشم عقل بدو زد ز تیرگی	۴	دست زمانه در سر زلفت عنان نهاد
و اندیشه که گم شود از لطف در ضمیر	۵	گردون بر آن ز مکرمت در میان نهاد
بر دهٔ شست دیده که تا کی وفا شود	۶	آن وعده ها که لطف تو در گوش جان نهاد
در خط شوم ز سبزی خط تو هر زمان	۷	تا لب چرا بر آن لب شکرفشان نهاد
هر سر ز نظم ز غیرت زلفت که از چه روی	۸	سر بر کنار تازه گل ارغوان نهاد
زین گونه مشکلات که در راه عشق تست	۹	دل بر وفا و عهد تو مشکل توان نهاد
دانم یقین که نشکند الا ثنای شاه	۱۰	مهری که حشوهٔ تو مرا بر زبان نهاد
منت خدای را که بنام خدایگان	۱۱	بر چرخ تیر مسند بخت جوان نهاد
دست زمانه گوهر شاهی بفال نیک	۱۲	در آستین حکم قزل ارسلان نهاد
شاه جهان مظفر دین خسرو عجم	۱۳	کز فخر پای بر سر هفت آسمان نهاد
در تنگنای بیضهٔ تاثیر عدل او	۱۴	نقاش صنع پیکر مرغ آشیان نهاد
قدرش رکاب با فلک اندر رکاب زد	۱۵	فرمانش با زمانه عنان در عنان نهاد

ای خسرو که در صفِ هیجا ترا خرد	۱۶	همتاے پیل جنگی و شیر ژیان نهاد
از انتقام عدل تو با ضعف خویش کبک	۱۷	در چشم باشه و دل باز آشیان نهاد
چشم نخفته صورت قهرت بخواب دید	۱۸	سر چون عدوت بر سر زانو ازان نهاد
بر بام هفت قلعهٔ گردون ترا ز شب	۱۹	حزم تو پاسے بر زبر پاسبان نهاد
تو بے قرینی از همه اقران بدین سبب	۲۰	نامت زمانه خسرو صاحب قران نهاد
دستت بسر مخالف دین را بباد داد	۲۱	زان بادها که در سر گرز گران نهاد
جاه تو اسپ بر سر نه سپهر تاخت	۲۲	جود تو داغ بر دل دریا و کان نهاد
طبع جهان اگرچه پر از شور و فتنه بود	۲۳	عدل تو باز عادت امن و امان نهاد
جز سرمهٔ اجل نبرد خیرگے ز دهر	۲۴	در چشم دشمن تو بنوک سنان نهاد
تیر تو سرعتیست که پیش از زه کمان	۲۵	تقدیر مژدهٔ ظفرش در دهان نهاد
آن سر که چرخ از خط تکلیف برگرفت	۲۶	در امتثال حکم تو بر آستان نهاد
تا در قبول عقل نیاید که آدمے	۲۷	دل بر بقاے مملکت جاودان نهاد
جاوید زی که نوبت ملک ترا قضا	۲۸	در وجه دفع فتنهٔ آخر زمان نهاد

انتخاب قصائد عرفی

در نعت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

اقبال کرم می‌گزد ارباب همم را	۱	همت نخورد نیشتر لا و نعم را
از غیرت دنیا الم آشوب نگردم	۲	زین باد پریشان نکنم زلف علم را
قهرم بسیاست کشد از مسند همت	۳	در چشم وجود ارزند هم جای عدم را
بی‌برگی من داغ نهد بر دل سامان	۴	بی‌مهری من زرد کند روی درم را
این جوهر ذات از شرف نسبت آبات	۵	سود است [illegible] بایراین دُرا گرچه [illegible] را
هر چند که در کشمکش جاه و مناصب	۶	گمنام نمودند بسی دودهٔ هم را
از نقش و نگار در و دیوار شکسته	۷	آثار پدید است صنادید عجم را
تا گوهر آدم نسب باز نه استد	۸	ز آبای خود ار شمرم اصحاب کرم را
اما نه بود وصف اضافی هنر ذات	۹	این فتوی همت بود ارباب همم را
این برق نجابت که جهید از گهر من	۱۰	مدح است ولی گوهر ذات اب و عم را
وصف گل و ریحان بهوا باز نگردد	۱۱	هر چند هوا عطر [illegible] قوت شمم را
المنة لله که نیازم بنسب نیست	۱۲	اینک بشهادت [illegible] لوح و [illegible] را
اقبال سکندر بجهانگیری نظمم	۱۳	برداشت بباید [illegible] و [illegible] را

مصرع اول		مصرع دوم
نوبت بمن افتاد بگوئید که دوران	۱۴	آرایشی از نو بکند مسند جم را
نی نی غلط این نغمه بموقع نسرودم	۱۵	این نغمه نشنیدست دگر صوت و نغم را
دوران که بود تا کند آرایش مسند	۱۶	مداح شهنشاه عرب را و عجم را
آرایش ایوان نبوت که ز تعظیم	۱۷	تا کرد ادا اوج شرف داد قسم را
روزیکه شمردند علیش ز محالات	۱۸	تاریخ تولد بنوشتند عدم را
آنجا که سپاه و حشمش آید به تکلم	۱۹	زآسیب گرانی بخورد گوش اصم را
تا رایت عفو و غضبش سایه فگند	۲۰	هیبت متصور نشد آرامش و رم را
تا شاهد علم و عملش چهره نیفروخت	۲۱	معلوم نشد فائده نی کیف و نه کم را
تاثیر برد سهم تو از حکم کواکب	۲۲	تغییر دهد هیبت تو طعم نعم را
انعام تو بر دوخته چشم و دهن آز	۲۳	احسان تو بشگافته هر قطرهٔ یم را
زان گریه دهد روشنی دل که بیاموخت	۲۴	روشنگری آئینهٔ انصاف تو نم را
در کوی تو تبدیل کند مردمک چشم	۲۵	اجزای وجود خود و اجزای قدم را
از بس شرف گوهر تو منشی تقدیر	۲۶	آن روز که بگذاشتی اقلیم قدم را
تا حکم نزول تو درین دار نوشته است	۲۷	صد دره بعبث باز تراشیده قلم را
گر جوهر اول بجسیم تو در آید	۲۸	تن در ندهد قامت تعظیم تو خم را
آن روز که امکان حشم حادثه آراست	۲۹	در سایهٔ انصاف تو میخواست حشم را
تاکون ترا اصل مهمات نخواندند	۳۰	نشنید قضا ترجمهٔ لفظ اهم را

تا مجمع امکان و وجوبت ننوشتند ۴۱ مورد متعین نشد اطلاق اعم را

تقدیر بیک ناقه نشانید دو محمل ۴۲ سلمای حدوث تو و لیلای قدم را

تا نام ترا افسر فهرست نکردند ۴۳ شیرازهٔ مجموعه نبستند کرم را

عرفی مشتاب این ره نعت است نه صحرا ۴۴ آهسته که ره بر دم تیغ است قدم را [هشدار]

هشدار که نتوان بیک آهنگ سرودن ۴۵ نعت شه کونین و مدیح کی و جم را

شائسته بدست آر که بینند درین شهر ۴۶ شایستگی جنس چه بسیار و چه کم را

گیرم که خرد حصر کند مایهٔ نعتش ۴۷ آن حوصله آخر ز کجا نطق و رقم را

شاها به عطایت که از آن کام که دانی ۴۸ نومید مهل عرفی محروم و دژم را

از باغ نعیمش مده انعام و میامیز ۴۹ با مطلب او مطلب اصحاب شکم را

آسایش همسائگی حق ز تو خواهد ۵۰ او هیمهٔ دوزخ نکند باغ ارم را

دانم نرسد ذره بخورشید و لیکن ۵۱ شوق طیران میکشد ارباب همم را

هر چند طبیعی بود این مس تو بفرمای ۵۲ تا جلوه دهد فیض تو اکسیر کرم را

من هم بحجابات لب خجلت نگشایم ۵۳ ای آب حیات از لب تو خضر نعم را

هرگاه که در مدح بلغزم تو ببخشای ۵۴ کز مدح ندانم من حیران شده ذم را

تحصیل ثواب و شرف نسبت نعتت ۵۵ زینگونه خجل ساخته حسان عجم را

تا مدح تو آمد ز مشیت به نوشتن ۵۶ بالا نگرستن نشد از یاد قلم را

دانش نگشاید سر عقدهٔ نعتت ۵۷ زینجاست که اندیشه نگون کرد علم را

مدح تو ز اخلاص کنم گدیه نه از علم	۴۸	از بتکده چون آورم آهوی حرم را

ایضاً در نعت

سپیده دم چو زدم آستین شمع شعور	۱	شنیدم آیت استفتحوا ز عالم نور
بدل ز شاهد بزم ازل ندا آمد	۲	که ای تمام وفا از رضای ما بس دور
زهی اطاعت حسن ادب خوی طاعت	۳	که با اجازت مائی ز وصل ما مهجور
زیاده زین نه حلالست دوری از بر ما	۴	اگر بجو صله تازی درآ ببزم حضور
طلب بیار و مترس از متاع منع کلیم	۵	بساط عذر میارا که نیستی معذور
اگر بچشمه مقصود دست عشوه ما	۶	شکست ساغر امید او بسنگ فتور
نه کوتهی ز عطا بود عشق میداند	۷	که بر کرشمه ما تنگ بود خلعت طور
تو در معامله ابطوا امتناع مخمر	۸	که نا صحیح بود بیع و سعی نا مشکور
در ملاطفت آشنا کشا و درآ	۹	که آشتی طلبست ان سعیکم مشکور
می مشاهده ارزان و راه میکده پاک	۱۰	تو در مشقت نزع از طبیعت مخمور
بیا بنوش که در نیت شهید کنم	۱۱	که نیست قابل رحمت شهادت مستور
بیا که در طلبت بر فراز صدر سریر	۱۲	بیا که بهر تو بر صفحه سرای سرور
چو عشق تو همه بینائیست شاهد وصل	۱۳	چو حسن ما همه آرایش است حجله سور
بگرد زمزمه این عطیه با دل من	۱۴	بجان اثر که با اهل فنا کند دم صور
دلم بناله درآمد که هان صبوری را	۱۵	ز حد مبر که درین راه کس مباد صبور

وصال

عنان فگنده جهاندم بزیر بام وصال	۱۶	منزه از اثر سعی گام و سیر ستور
بدست همت و طاعت دران رها کردم	۱۷	باولین قدم اسباب تعلد و جور و قصور
زدم بحبل متین جوار دست ادب	۱۸	بسعی بازو دل برشدم باوج حضور
کمال جذبه لطف آستین کشانم برد	۱۹	بجلوتی که یکی بود رنگ سایهٔ و نور
تبارک الله ازان بزم بی زوال که بود	۲۰	ز نور حسن لبالب ز دوستی معمور
بسطح انجمن افتاده فرشهای لطیف	۲۱	زگونه گونه عنایت نه اطلس و سقور
جماعتی بیقین و بیار مهد وصال	۲۲	که هر یکی ز سعادت گرفته صد منشور
ز طعن مردم دار الفنا سیاست آسوده	۲۳	چکیده از نفس جمله نغمهٔ منصور
دلیل دعوی منصور کاتبی ست مبین	۲۴	بلوح ناصیهٔ اتحاد ستان مسطور
پس از مشاهدهٔ جمع سروری دیدم	۲۵	که بود بر صف اصحاب قرب صدر صدور
جمال صدرنشینان ز نور چهرهٔ او	۲۶	چو انجم از اثر شاه اختران مستور
فرو شدم بتعجب که یا رب این که بود	۲۷	که هست صورت او زیب معنی جمهور
هنوز در دلم این معنی خجسته اثر	۲۸	ز شاه راه تحیر نکرده بود عبور
که گفت شاهد تنهانشین مسند حسن	۲۹	ز روی مهر که ای از رهِ بصیرت دور
مدام کحل که نگرفتی از مداهبت ما	۳۰	هنوز دیده معنیت هست عین قصور
بر آستانهٔ ما هست گردی از ره وی	۳۱	که ذره ذرهٔ او هست چشمه چشمهٔ نور
اجازت قدم او بیار تا بدهم	۳۲	که هست منت ازین توتیا بدیدهٔ حور

وگر صبور نه‌ای تا بگویم این آنست ۳۳ که تا بروز ازل ناظریم و او منظور

بصورت آینهٔ حسن ما بمعنی ما ۳۴ روان و صورت معنی بنات او مسرور

از آستین نرسیدی بجیب دست وجود ۳۵ اگر نه گوهر او داشتی هوای ظهور

طراز صورت و معنی محمد عربی ۳۶ که نطق با ادب نام او کند مذکور

کنونکه معرفت حاصلست زود بیار ۳۷ باستعانت آن کحل تحفهٔ مقدور

بعون لطف الهی بلمحه گفتستم ۳۸ قصیده که بود مطلعش بدین دستور

مطلع ثانی

زهی لوای نبوت ز نسبتت منصور ۳۹ مزاج عشق ز آمیزش دلت رنجور

بنور و سایه چو امر سکون و سیر کنی ۴۰ زمانه فاصله باید میان سایه و نور

بباغ طبع تو بر اوج استفادهٔ فیض ۴۱ همای عقل طلبکار سایهٔ عصفور

هدایت تو نماید بچشم صورت بین ۴۲ هر آنچه در حرم ایزدی بود مستور

ز نور ناصیه‌ات ماه گر ضیا گیرد ۴۳ بآفتاب دهد نسخهٔ سنین و شهور

از آن نفس که برون داده اند گوهر تو ۴۴ بر گنج صنع نماند بتعلق گنجور

شعاع شعلهٔ قهر تو گر فتد بسحاب ۴۵ ز ماه و برق شود سرمهٔ صبا و دبور

اگرچه هست مبرهن که در مسیر وجود ۴۶ موثرند صفات الهی نه ماثور

اجل رسیده چو نامت بجبهه بنویسد ۴۷ خجل شود ز نگه گردنش اجل ز دود

ز سر کلاه حکومت بدامن تو نهاد ۴۸ قضا که هست دو عالم بحکم او مجبور

گر این کلاه بسرهان زگوشه بشکنیش ۴۹ که در دو کون توئی آمر و منم مامور

بعهد حکم تو امر قضا چنان منسوخ	۵۰	که از نزول کلام مجید حکم زبور
اگر ز روی ضمیرت نقاب برخیزد	۵۱	برنگ سایه شود آفتاب ظلمت‌نور
شها توئی که ز کالای بضاعت کرمت	۵۲	دو کون را ز گران مایگی کند معمور
منم که کرده ام از ننگ شهرت نوعی	۵۳	نصیب فرقهٔ انسان هزار گونه قصور
ز روزگار من آثار یاس می تابد	۵۴	چو حالت سنوات از مآثر باحور
تنزل عملم گر شود نسیم ریاض	۵۵	بطبع بر اثر غوره گی رود انگور
ز حرص نعمت عصیان که زهر معنویست	۵۶	بدون صوم کند نفس زله بند سحور
بشوی روی سیاهم ز آب احسانت	۵۷	که تیرگی برد از چهرهٔ شب دیجور
بس است صاحب اعمال ناسزا بودن	۵۸	چه احتیاج که کس جاودان بود مشهور
نعوذ بالله اگر روز حشر سر نکند	۵۹	شفاعت تو عمل نامهٔ اناث و ذکور
ز شرم کثرت عصیان من برعشه فتد	۶۰	حسابگاه قیامت چو ارض نیشابور
دم سوال که از تاب انفعال شود	۶۱	نفس شکسته گلو از زمانهٔ مغرور
امید هست که مهر لب سوال شود	۶۲	عنایتت که چه عصیان ماست نامحصور
اگر به پنجهٔ خورشید دل بیفشارم	۶۳	بجای خون ز مسامش چکد شب دیجور
وفا نمیکند امید مغفرت با یاس	۶۴	نه زانکه عفو الهی کند ز دم منفور
ز طول معصیت استغفر الله اندیشم	۶۵	که گرد قصر نشیند بذیل عفو غفور
همین بس است که گر ناجیم و گر مغضوب	۶۶	که با ولای تو فردا همی شوم محشور

بعون نعمت عشق تو فارغم ز نعیم	۶۷	نه جوی شیر شناسم نه طارم انگور
ز عود مهر گلاب وفاست عنصر من	۶۸	اگر برفتن دوزخ همی شوم مامور
ببزم جنتیان انجمن طراز بهشت	۶۹	ز دود آتش دوزخ برد بخار بخور
زکوة مهر تو خاست اگر دهم لطباع	۷۰	کند بباده تبسم طبیعت کافور
محبت تو ندارد بسینه ام داغی	۷۱	که هست سونش الماس و معنی ناسور
شبی ز دولت رویای افتخار رسل	۷۲	علم بعرش زدم در میان خواب و شعور
خمیرمایه این سر قصیده آن رویاست	۷۳	که شاخ و برگ فزودش زبان من بظهور
کسی گمان نبرد کز برای زینت شعر	۷۴	بر اصل خواب فزودم که نیست این منظور
لذیذ بود حکایت دراز تر گفتم	۷۵	چنانکه حرف عصا گفت موسی اندر طور
همیشه تا جگر خونچکان گمراهان	۷۶	بود ز نشتر شرم آشیانه زنبور
خرابه دل مجروح آستان تو باد	۷۷	ز نوشدارو الطاف شاملت معمور

در نعت

صبحدم چون در دود دل جهد شیون های من	۱	آسمان صحن قیامت گردد از غوغای من
[illegible]	۲	شیونم تا بر کشید آهنگ یا یاهای من
مصر ویران کرد در رود ز وادی ایمن نهاد	۳	رود نیل شوق یعنی گریه موسای من
زان دل شوریده را بر تارک خود می نهم	۴	کاشیان مرغ مجنون شد دل شیدای من
زان ملائک چون مگس جمع شدم از هر سو که هست	۵	چشمه لذت گشا هر موی چشم پالای من

کام جان را تازه کردی ای غم لذت شعار ٦ نی غلط گفتم چه غم ای من فدای سلوای من

در خمار احتیاجم زانکه ایزد دور داشت ٧ باده کام دو کون از جام استغنای من

آسمان دریوزه گرد تا آفتابش کرد نام ٨ لعلی از آویزه گوش شب یلدای من

نیلگون گردید دوش آفتاب از تکیه ام ٩ بسکه هر گوشه کوهستانی از غمهای من

منت بازیچه عیسی نکشد بهر حیات ١٠ ارزش مردن بپرس از نفس مرگ آرای من

خورده هر دم صد شکست از روح قدس آشوب حسن ١١ شوق بی هنگام نازست ناپروای من

منکه مستی کردن از خون جگر آموختم ١٢ تنگ هوشم باد گر جز خون بود صهبای من

شاهد عصمت تلاش صحبت من کی کند ١٣ خون حیض دختر رز چون شد از لبهای من

منکه از دل تا دماغم چند خمهای شراب ١٤ کی شوم مخمور و کی خالی بود مینای من

مریمی من فیض جبریل از مزاج خود گرفت ١٥ مریمی را برد بالا دم عیسی زای من

آن بهشت معنیم کز بعد معزولی هنوز ١٦ خدمت طوبی بود ننگ چمن پیرای من

مرحبا ای باده کیفیت روح القدس ١٧ کامدی چون عشق در رفتی ز سر تا پای من

من قیامت زار عشقم دیده کو تا بنگرد ١٨ صد بهشت و دوزخ از هر گوشه صحرای من

نفخ صور آمد بجای لحن داودی هنوز ١٩ رقص معنی میکند طبع سهی بالای من

من مطیع ملک استغنا ولی رانند حکم ٢٠ دودمانهای هوس در ملک استغنای من

دامنم تر کرده طوفانی که در معنی یکیست ٢١ موجه دریا و موج حلّه خارای من

نور و ظلمت را بود یکپایه در تابندگی ٢٢ آن ز روی آفتاب و این ز یک سیمای من

بسکه در سعی لطفلی باز میگردم ملک	۲۳	در حساب دی شمارد غفلت فردای من
آیت لاتقنطوا من رحمة الله شد گره	۲۴	بر زبان جبرئیل از شرم عصیانهای من
سعی پنهان من آرایش بیت الله است	۲۵	گو شبیه دیر باشد صورت پیدای من
لوح دل نقش صمد دارد چه غم کاستاد چین	۲۶	بافت تمثال صنم بر شقهٔ دیبای من
بال طاوس از گلاب و عود رضوان پروزد	۲۷	تا بسازد مروحه در موسم گرمای من
اصل من از دودمان نوع انسانی مجوی	۲۸	حور غم رضوان در است آدم و حوای من
جوهر اول که فرزندم زیبا کی نوشت	۲۹ ق	آزمان سنجد عیار گوهر یکتای من
گلرخان در شرب آرم روی ودر گوش آیدش	۳۰	مرحبا یا امتی از مرقد مولای من
گر کشد سرمه جز خاک درش مژگان چوبان	۳۱	چنگل اندازد زاغ دیدهٔ بینای من
شقهٔ دیبای جاهش گفت محسود که ام	۳۲	آسمان گفته طراز حلهٔ خضرای من
موجهٔ دریای طبعش بانگ بر کوثر زد و گفت	۳۳	تشنه نفشین الفدای زادهٔ دریای من
گردهی اندیشهٔ قدر تو شگافد ز بیم	۳۴	حلهای علم بر دوش دل دانای من
تا نگشتی غائب چشم از دیده نسبت گرفت	۳۵	هر دمک حکم سبل در دیدهٔ بینای من
سایهٔ من گو چو من در ملک هستی آمدست	۳۶	سایهٔ تو در عدم پیغمبر همتای من
آسمان و مهر تو بر عالم قسمت محیط	۳۷	گو است بیت به تا بد پیکر جوزای من
دودمان عشق را امرش گواهی نشر داد	۳۸	جوهر من گرد روشن گوهر آبای من
تارش سعدی نشست خاک شیراز ارچه بود	۳۹	گر به تیغم گرد مولد و ماوای من

مصراع اول	شماره	مصراع دوم
این کتاب آتش جان و شراب درد دل	۴۰	کش سخن ناسست تا کی ریزد از لبهای من
من پریشان گوی و سهو اندیش و سودا هرزه دوست	۴۱	من بسودا مانم و ماند بمن سودای من

در نعت

مصراع اول	شماره	مصراع دوم
دل من باغبان عشق و حیرانی گلستانش	۱	ازل دروازهٔ باغ و ابد حد خیابانش
چنان باغی کز و گلچین بیارد گل برون دین	۲	نه آن باغی که باید خار چین از بیم دورانش
گلی کز خرمی دی را بخنداند چو فروردین	۳	نه آن گل کز وداع شاخ گریانند مستانش
گلی زین باغ گر چینی بیاور دستی از بینش	۴	که نقش لوح محفوظ است بر اوراق اغصانش
اگر سر در هوا گردد کسی یارے دران وادی	۵	که گر در چه فتد صدره باشد ماه کنعانش
نثار مهرمان بزم عشق آیا چها باشد	۶	که درد و داغ میریزند بر بیرون نشینانش
فشاندم در ازل گردی ز دامان این بینم	۷	که نامش عالم است و میکشد در دیده خاقانش
اگر طفل دلم را دایه حور آید و گر مریم	۸	بهنگام مکیدن زهر میجوشد ز پستانش
دلش ریش است روز نخیر الماسش مهر تنه	۹	ولکن در گشت عیش آباد و شاد و ش دامانش
ولی شوریده خوانندش که دریا ز از مشتاقی	۱۰	خریدار پریشانیست صد زلف پریشانش
مسلمانی کسی داند که در یکرنگی وحدت	۱۱	ز هر مو چشمهٔ خون ریزد از خوانی مسلمانش
نیاموزان معلم جوی اندر حکمت آموزی	۱۲	که لوح جوهر گل ساده یابی در دبستانش
صفا میجو یدا از قصر دست معمورهٔ جنت	۱۳	که انواع خرابیها بود معمار ایوانش
حرامست اهل معنی را چشیدن نعمت خوانے	۱۴	که نبود سینهٔ نان گرم و دلریشی نمکدانش

دماغ آن کی از بوی محبت عطسه یزاند	۱۵	که میسوزند عود عافیت در زیر دامانش
ازان نفست بطور اهل ایمان خنده ها دارد	۱۶	که پروردی بعهد کودکی در کافرستانش
وفا را یاد گیر از دوست کز ماتم سیه سازد	۱۷	لباس کعبه در مرگ شهیدان بیابانش
چراغ دل نیفروزند در بزم سیه روئی	۱۸	که شمع آفتاب از دود میرد در شبستانش
بران شاید کشودن چشمه معنی که چون بروی	۱۹	فشانی قطرهٔ ذوق افگند در قعر عمانش
ز ایمان گر دولت آسیب بیاید بدیرش بر	۲۰	که بربندند حرز کفر بر بازوی ایمانش
بدرس عشق خواندن گر کلیم و ور خلیل آید	۲۱	بدون گریه و زاری نیاید ذوق وجدانش
بروح الله نخنداند حسن آفتاب ما	۲۲	مگر بیند گریبانش مگر پابند پیانش
بر سجودی کسی ارزد که هر که میرد از لذت [غذا]	۲۳	در آن مردن بود صاحب عزا عید قربانش
وصال آفتاب ما کسی یابد که از مژگان	۲۴	سهیل و زهره در دامن افشاند ز هجرانش
نثار دل کن آن گوهر که ملک وی تواند شد	۲۵	نه آن گوهر که دست مرگ برچیند ز دامانش
چو نازش تیغ بردارد چه جای سدره و طوبی	۲۶	که گرد عرش و کرسی صرف تابوت شهیدانش
ز گنج عشق داماد گهرستان که چون دل را	۲۷	تبارک بر فشانی در شود در مغز ایمانش
صحبت درس معنی گوید افلاطون مطلب گو	۲۸	که صغری خندد و کبری فرو گرید ببرهانش
فغان از عشق میخیزد که هر دل از چراغ ما	۲۹	نگردد آرایش هر مو بداغی وای بر جانش
کدامی آرزو بر سفره چیند نعمت کامی	۳۰	که صد نوبت دمی اندیشه مانیست مهمانش
باین بیرنگی دی قیمتی آن طرفه یاقوتم	۳۱	که لعل آفتاب این آب و رنگ آورد از کانش

اگر بی قیمتم تحصیل ارزش میکنم کاخر ۳۲ رسد این قطره را روزی که خوانی در غلطانش

لب وا و دستی می نهد بر سینه نغمه ۳۳ دل تنگم همانا گرد لب میگردد افغانش

دلم آهنگ افغان دارد و لب شکر غم گوید ۳۴ لبی خواهم که بفرستم باستقبال افغانش

سلامت را بدا زیتی بر میکشد شاهی ۳۵ که فرمان میرود در کشور دلهای ویرانش

ز هر مو عالمی زنار و ناقوسش فرو ریزد ۳۶ اگر کافر دلم در رعشه آرد بوی ایمانش

کسی کز لذت طاعت بود محروم من ضامن ۳۷ که بگذارند در جنت ولی با داغ حرمانش

بسنبل میزند چوگان زلفی سیلی خجلت ۳۸ که ناف آهوی چین میتراشد گوی میدانش

پریشان دیدهٔ این گوی میدان مجازی را ۳۹ ز بام هوش سر بر کن که رنگین میدهم شانش

امام شهر یعنی هادی ما در دم مردن ۴۰ شهادت بر زبان راند مبارکباد ایمانش

بصد رعشه رقصان میبری ای ذوق صوفی را ۴۱ از این آهسته تر میران که بر هم میزنی شانش

کسی کز علم منطق دم زند بی عشق هیهات ۴۲ که بشماری بدون انتساب فصل حیوانش

بنازم مرشد گریان و بریان را که میخندد ۴۳ بطوق گردن شیطان زهی طوق گریبانش

مرید مرشد ما جبهه گلدوز میخواهد ۴۴ خر عیسی است این رنگین بیارائید پالانش

بمیدان محبت گوی خورشید اربلند آری ۴۵ کسوف جاودان یابد ز سیلیهای چوگانش

ببال عافیت تا کی بپرواز آوری دل را ۴۶ بحل کن تا ز اوج زهره سر آرم بپایانش

سماع آموز زان مجنون که در هنگامهٔ مستی ۴۷ برنگ شعله دارد جنبشی با طبع رقصانش

مس آن دریای آشوبم که از تاثیر خاصیت ۴۸ که تسکین است موج انگیز و آرام است طوفانش

عنان از عرصهٔ صورت بگردان کاندرین وادی	۴۹	ززاغ آموزد آئین روش کبک خرامانش
بباغستان معنی رو که تاثیر هوا دارد	۵۰	هما اول تذرو از بهر طاؤسان بستانش
بمژگان رخنه در کشتی کن از طوفان سبک باشد	۵۱	دران دریای بی ساحل که تسلیم ست پایانش
دل از حسن عمل بستان و بشکن در کف عصیان	۵۲	به عصمت هرکه نازد معصیت دان ترک عصیانش
مجو کوثر می لعلی طلب کز وی چو کس نوشد	۵۳	برنگ لاله از تارک بروید جام مرجانش
بنوش آن می که گر آئینه گردد کفر و ایمان را	۵۴	بچشم هم امام و برهمن گردند حیرانش
بنوش آن می که گر بر صورت شیرین برافشانی	۵۵	برون آرد ز قید بیستون هر سنگ رقصانش
بیا آن می اگر تلخ ست وگر شیرین بدست آور	۵۶	بترک دین و دل بیغش کن و بشمار ارزانش
سفال از بهر می جستم دران دیر مغان تا که	۵۷	خضر بر سنگ دلها زد سبوی آب حیوانش
اگر از حرمت اندیشی بیا تا حکم بستانیم	۵۸	ز سلطان شریعت لیک ثنائی بجا قانش
شهنشاه سریر قاب قوسین احمد مرسل	۵۹	که بر پیشانی تقدیر مرقوم ست فرمانش
شهنشاهی که فراشان بزم او بصد منت	۶۰	بفرق عرش میریزند گرد فرش ایوانش
شهنشاهی که هست از نهایت درویشی و همت	۶۱	وجود خود فراموش و غم عالم فراوانش
شهنشاهی که چون آماده شد جنازه جاهش	۶۲	فرو بستند از عرش برین محمل بکوهانش
بجنبت گر برات نعمت جاوید بنویسید	۶۳	سواد از دیده آلاید بنوک خامه رضوانش
دران حالت که ریزد نوش بر نوش از لب دانش	۶۴	پر و بال همای چو هر اول مگس رانش
ستا زهر عزت و شاترا که در ایوان سلطانی	۶۵	علی آرایش بزم ست و جبریل ست مهمانش

گلستانی همای فیض او در زیر پر دارد ۶۶ که مینازد بزاغی هدهد روح سلیمانش

بهشتی نزهت گلگشت او دارد که هر ساعت ۶۷ ز طوبی تاج میگیرد پی بازیچه ریحانش

نخوردند از محبت انبیا لذت رسان زخمی ۶۸ که جان مست او نگذاشت یک زخم نمایانش

کسی کز خوان نافرمانیش نعمت خورد دوزخ ۶۹ خلال از شعلهٔ آتش فرستد بهر دندانش

گل رحمت بود خودرو گیاه گلشن طبعش ۷۰ صف امکان بود حق ناشناس نعمت خوانش

عتاب او بود رخشیکه هرگاهش برانگیزد ۷۱ غبار مرگ خیزاند ز آب خضر جولانش

عطای او بود ابریکه در صحرای ناکامی ۷۲ گل مقصود رویاند ز خار یأس بارانش

زهی عزت که بی نعت تو لوح معصیت گردد ۷۳ هر آن نامه که بسم الله بود تا زیب عنوانش

زهی رحمت که بنمودی بخلق آئینه روئی ۷۴ که ایزد در نقاب حسن خود میداشت پنهانش

کسی کز راه اولادت بمژگان خار می چیند ۷۵ ببوسند باغبان روضهٔ طوبی گل افشانش

شها بر عرفی پژمرده رحمی کن که نشاید ۷۶ چنان پژمرده باغی ریزشی زین ابر نیسانش

دهانش چشمهٔ زهر است از لذت دری بگشا ۷۷ که شیرین کام سازد میوه های باغ احسانش

زبس کز هر سر مویش تراود چشمهٔ خونی ۷۸ بود فوارهٔ خون جگر طوق گریبانش

دل او در هوای عالم قدس است میدانم ۷۹ که چون رخت از جهان بندد توان گفتن مسلمانش

دلم بر هرزه گردیهای این گمراه میسوزد ۸۰ که هل زین بیشتر برگشتهٔ صحرای خذلانش

متاع شعر یا نظم گر بدل ماند زیان دارد ۸۱ برون میریزم از دل تا شوم فارغ ز نقصانش

حکیم در سخن اینک حدیثم فاش میگوید ۸۲ که افلاطون بود عرفی و شیراز است یونانش

دم عیسی ز نمناد انست خاقانی که برخیزد	۸۳	بامداد صبا اینک فرستادم بشیروانش
ندارد ساوه زین بخششی که نظم لامکان سیرم	۸۴	گذار قافیه هرگز نیفتاده بسلمانش
بمشرق میرود ترسم که روح انوری ناگه	۸۵	برات از تنگدستی آورد ملک خراسانش
میان انوری و عرفی ار جوید کسے نسبت	۸۶	حدیث ماه نخشب عرضه دارد ماه تابانش
وگر نشنیده است این قصه را بعد از شکر خندے	۸۷	بگو از حالت یوسف شماری گیر و اخوانش
فگندم جوشن آوازه بر دوش نام خود	۸۸	کز انشگافد بمیدان قیامت تیغ نسیانش
بباغ نظم خود مینازم آخر چون ننازد کس	۸۹	که دارد عطر گیسوی رسول الله ریحانش
بحل بادا ز من آنکس کز حسد عیبش کند لیکن	۹۰	زبان لفظ و معنی میکند شمشیر بارانش
بصد جانش خریدم کی روا باشد که بفروشم	۹۱	به تحسین تنک فهمان و احسان لئیمانش
بیک ارزن گرانش میشمارم گر تو بستانی	۹۲	دهد گر خرمن مه آسمان بشمارم ارزانش
تو دانی قیمت آبش که هم خضری و هم چشمه	۹۳	نه اسکندر که از لب میگریزد آب حیوانش
تعالی الله چه گلستان این باب دیده پرورده	۹۴	که بی تحریک میریزد گل معنی ز اغصانش
شمار از حد و صفش قاصر آمد این اشارت بس	۹۵	که عمان الجواهر نام کردند اهل عرفانش

در منقبت جناب امیر علیه السلام

منم آن سحر بیان که ز مدد طبع سلیم	۱	نبرد ناطقه نام سخنم بے تعظیم
منم آن مایهٔ فطرت که گر انصاف بود	۲	با وجودم نتوان گفت باندیشه فهیم
منم آن بحر لبالب ز معانی که بود	۳	قطرهٔ آب ز شرم سخنم در یتیم

اگر بیاد سخنم عود بر آتش مانند	۴	حشر اموات شود هر طرف از نشر شمیم
از حجاب سخنم بسکه عرق داد برون	۵	صورت شیشه برآورد زلالِ تسنیم
در حرمگاهِ دل و حجله گه طبع منست	۶	حامله مریم و جز مریم اگر هست عقیم
فوج فوج ست معانی بدلم در پرواز	۷	همچو مرغان اولی اجنحه در باغ نعیم
غنچه از نسبت سحبان بسخن عار کند	۸	گر کنم طرز سخن باد صبا را تعلیم
ور پذیرد ز دمم صورت دیوار حیات	۹	مایهٔ فطرت از و وام کند فهم حکیم
آن خردمند حکیمم که بسبابهٔ عقل	۱۰	گیرم اندر حرم جوهر کل نبض سقیم
چون ببازیچه شوم ملزم ارباب کلام	۱۱	خندهٔ جوهر فرد است دلیل تقسیم
هر نفس قافلهٔ در دلم از عالم عقل	۱۲	میرسد جنس متاعش همه عجز و تسلیم
زهر خندی کند از چشمهٔ طبعم به شربت	۱۳	در دکانِ حلاوت نگشاید تسنیم
با چنین رتبه که میگویم هیچ نیست مرا	۱۴	بسکه انصاف بود فانی و ادراک عدیم
با من از جهل معارض شده تا متفعلی	۱۵	که گرش هجو کنم این بودش مدح عظیم
که بصد قرن دگر امر بدیهی نکند	۱۶	عقل اول به براهین به پیشش تفهیم
هیچ زینگونه دلم را نه بود گرد ملال	۱۷	گرچه این واقعه بسیار عذابیست الیم
تا که از مشک سخن شاه دمم استشمام	۱۸	حالت حمله کند منکشف از لطف عمیم
دوش بر دوش نبی در شرف ذات علی	۱۹	که عدیم ست عدیلش هچو خداوند کریم
آنکه با مرتبهٔ همت او اوج حضیض	۲۰	آنکه با نازکی طبع وی اندیشه جسیم

دو دو

آید از دور چو سیلاب سیاهی بنظر	۲۱	متأثر شود از برق عتابش چو نسیم
ای که نسبت بجلال تو بهم از بی ادبیست	۲۲	که فلک نام شکوه تو برد با تعظیم
خانه زاد خردش چو هراول یا وے	۲۳	گفت کای دانش من در بر علم تو سقیم
حرفے از مصلحتے گویم و از من بپذیر	۲۴	این سخن گرچه براه ادب افتاده ذمیم
جاه را پایه بفیزاے مبادا که قضا	۲۵	زندش طعنه بهمسایگی عرش عظیم
چشم اعمیٰ شود از راے تو گر نور پذیر	۲۶	به نظر نقطهٔ موهوم نماید تقسیم
چشم اشهل بصفت دیده احول گردد	۲۷	گر حسام تو نگاهش بشگافد بدو نیم
گرم رفتار بجدیست که دود انگیزد	۲۸	گرد و مرکب خوش گام تو بر سطح نسیم
گر بجان نگرد راے تو در بینائی	۲۹	نایب مردمک دیده شود درّ یتیم
گر بعصر ابد انجام تو سنجند طول	۳۰	بمیانش نرسد سلسلهٔ عهد قدیم
آنکه از روضهٔ لطف تو شود فیض پذیر	۳۱	که بود غیرت فردوس ز بس ناز و نعیم
گر بشمشیر سیاست بدو تیزش سازند	۳۲	نشود تا ابدش سلب حیات از هر نیم
هر که را حضرت گر ز تو در آید به ضمیر	۳۳	در بدنها شود از سایه او عظم رمیم
آنکه در عالم اجسام حکیمانه اگر	۳۴	دفع اضداد عوارض کنی از لطف عمیم
گر فنگوید که بتان را بنگهه می باشد	۳۵	بیشتر از دل عاشق شنود گوش صمیم
کے دهند اهل محبت الم لطف ترا	۳۶	که ستانند عوض مائدهٔ باغ نعیم
شبهتے نیست درین واقعه کاصحاب بهشت	۳۷	من و سلوی همه افروشند بز قوم حمیم

ایکه بانسبت سیر فلک عزم تو چرخ ۳۸ بی نصیب از حرکت آمده چون حلقهٔ میم

آسمان نهین حصه ز شکوهٔ تو کند ۳۹ در میان گیرد اگر دایرهٔ را نقطهٔ جیم

طمع گوشهٔ چشم است مرا از تو و بس ۴۰ ورنه مستغنیم از مال و متاع و زر و سیم

زده ام پای بعیش دو جهان از همت ۴۱ زان ندارد بدلم دست چه امید و چه بیم

شکر لله که ازان جمع نیم گرچه زمن ۴۲ همه افعال قبیح آمده و اعمال ذمیم

که بصد حیله کنم راه اگر در بزمے ۴۳ دلم از غصه شود همچو دل پسته دونیم

کز چه مسندے کنم از سفله نهادان تاخیر ۴۴ وز چه بر صدر نشینان ننمایم تقدیم

عرفی این طول سخن چیست باهنگ دعا ۴۵ دست بردار بدرگاه خداوند کریم

تا شود منبسط از بذل درم طبع سخن ۴۶ منقبض باد دل خصم تو چون دست لئیم

در مدح میر ابوالفتح

چهره پرداز جهان رخت کشد چون بحمل ۱ شب شود نیم رخ و روز شود مستقبل

چشم شب تنگ شود دایرهٔ مردمکش ۲ دیدهٔ روز ببندد رتج برآید احول

مردم دیدهٔ آن ژاله و گرما بصفت ۳ بیضهٔ دیدهٔ این روغن و دیبا بمثل

خون سودائی شب زاید و فاسد گردد ۴ لاجرم نشتر روزش بگشاید اکحل

روز چون کرم بریشم همه خویش تند ۵ هر چه شب رد کند از معده چو زنبور عسل

بعد ازین ترجمهٔ روز شود صاحب گل ۶ بعد ازین شب نه نگین ثبت کند عبد اقل

وقت آنست کنون کز اثر عیش و نشاط ۷ می نگنجد بصراحی و صراحے به بغل

جام یاقوت و مے لعل بسیما لاید	۸	اثر نامیه چون لاله و داغش بمثل
نامیه چون چمن سبزه دهد اتمامش	۹	ناقص از کارگه آرند بصناع ازل مجمل
عرق از شبنم گل داغ شود بر رخ حور	۱۰	اخگر از فیض هوا سبزه شود در منقل
چمن آید بچمن بهر تماشاے جمال	۱۱	بلبل آید بر بلبل بتمناے غزل
گیرد از فیض هوا طبع جواهر دارو	۱۲	خصمت ار سوده الماس کند در مکحل
بسکه هر خار گلی کرده عجب نیست اگر	۱۳	یاسمین بشگفد از نشتر زنبور عسل
پیش باغ و چمن دهر کنون گر رضوان	۱۴	نسخه خلد برین باز کشاید بمثل
صورت خلد ازین باغ مفصل یابد	۱۵	سیرت این چمن از خلد ببیند مجمل
حور گیسو بمیان بسته در آید به چمن	۱۶	تا لبالب کند از سنبل و گل جیب و بغل
بسکه از سنبل و گل یافت صفا نزدیک است	۱۷	کز پی بوسه دو لب را بهم آرد جدول
شاید از عذر پرستار پذیرند بحشر	۱۸	بسکه برداشت ره قاعده و سنت عزی و هبل
انبساطیست درین فصل که بی کاوش عقل	۱۹	شاید ار باز شود عقده ما لا ینحل
لیلی از گوشه محمل بنمود ست جمال	۲۰	یا بود لاله که سر بر زده از گوشه تل
حاسد آزار شوم زین غزل تازه که باز	۲۱	موسم شادی بلبل شد و اندوه جعل
اے شب هجر تو در دیده خورشید سبل	۲۲	چشم روح القدس از شوق جمالت احول
مژه بر هم نزدم دوش که در بیت حزن	۲۳	تا صبا خم ز دل کوفت تمناے اجل
از دل و دامن آلوده دریاس مزن	۲۴	دجله عفو باینها نشود مستقل

بعذاب ابدی دل نگذارد غم دوست	۲۵	این نه مولیست کز آتش بکند ترک عسل
لذت تلخی دردِ تو اگر شرح دهم	۲۶	نوشدارو بفرستم بسلام حنظل
چند ازین آتش خس پوش برانگیزی دود	۲۷	ای بخوبیش جوهری آئینه حسنِ تو مثل
آستینی ز وفا بر مژه ام کش تا چند	۲۸	پوشم این چشم تر از حد بس خداوند اجل
میر ابوالفتح که در سینهٔ دولت مهرش	۲۹	آفتابیست که تحویل ندارد ز حمل
روی در روی رود سایه او با خورشید	۳۰	چشم بر چشم کند پایهٔ او جنب زحل
لب او خندد اگر چشم جهان گرید زار	۳۱	دست او جنبد اگر دست قضا گردد شل
با هوا داری لطفش ز سر سبز ربیع	۳۲	بهمن و دی بربایند کلاه مخمل
یکدرم وار نیابد ز زر خالص بیرون	۳۳	گر ضمیرش زر خورشید در آرد بعمل
عنفش اندر کنف عدل بجو آسیب و بود	۳۴	رازدار عدم و مصلحت اندیش اجل
در مقامیکه کند روی کنایت بعدو	۳۵	ضرب شمشیر ندارد اثر ضرب مثل
آسمان گفت ندانم که حلول از چه نکرد	۳۶	صورتش پیشتر از صورت عالم مجمل
زانکه چون روز ارادت ز جهان سر بر زد	۳۷	صبحدم دولت او زاد ز شبانگاه ازل
زین سخن جوهر فعال برآشفت و بگفت	۳۸	کای تنک بهره ز فهم صدِ علم و عمل
بیم آن بود ز خاصیت یکتایی او	۳۹	که هیولی نه پذیرد صور مستقبل
ای تجلی وجود تو جهانگیر بقا	۴۰	وی تمنای حسود تو عنان گیر اجل
صفوت ذهن تو صراف مطالب چه دلیل	۴۱	جودت لفظ تو کشاف دقائق چو مثل

فلک عدل تو هر دم بجهان آرائی	۴۲	آفتاب دگر از جودت برآرد بحمل
تا گرفته ز سخای تو جواهر دارد	۴۳	جود حاتم شده در دیدهٔ امید سبل
بهر پا تا به خدام تو چون رفت بچرخ	۴۴	گر نبود اطلس افلاک چنین مستعمل
چون دماغ فلک از صیت تو مختل گردد	۴۵	عیسی از مهر نشاید که کند دفع خلل
گر جعل در دسر از رائحهٔ گل یابد	۴۶	بلبل از بهر مداواش نیابد صندل
جمله هم سنگ گهرهای دل و طبع تو نیست	۴۷	این جواهر که فشاند کف جودت بازل
فاش گویم نکنم شرم همانست که گرد	۴۸	اشتیاق کف تو صورت تو عیش بدل
لوحش الله ز شبگیر سمند تو که هست	۴۹	دودمان کسل از شوخی او مستاصل
آن سبکسیر که چون گرم عنانش سازی	۵۰	از ازل سوی ابد و ز ابد آید به ازل
قطره‌ها کش دم رفتن چکد از پیشانی	۵۱	شبنم آساش نشیند گه رجعت بکفل
گه بخورشید دهد سرعت او در یکدم	۵۲	آید از ثور بترتیب منازل بحمل
سکنات قدم از شوخی او نامعلوم	۵۳	حرکات فلک از سرعت او مستعمل
گر سر خصم تو بندد بپایش گه نزع	۵۴	تا قیامت بگلویش نرسد چنگ اجل
دشمنان گردش او تا کرهٔ نار و هوا	۵۵	طی شود دائره بر دائره مانند بصل
داورا داوریت هست اشارت فرما	۵۶	تا بساید فلک از بهر مداحش صندل
داد یک شهر ز عرفی بستان کین مغرور	۵۷	کبر و نازش نه باندازهٔ قدر است و محل
پر غرور است که تا من ز مدحت نزدم	۵۸	این گمان داشت که در دانش نیاورد بدل

۵۹ پیچیم چون بکن ار گوید صد بیت بلند ‖ که دماغش شده از خشکی طبیعت مختل

۶۰ هر سر موییش اگر از شگافی بخرد ‖ سومناتیست که چندیست در و لات و هبل

۶۱ هر اصل و نسب خویش نویسد بیرون ‖ هرچه خواهد ز نسب نامهٔ ارباب دول

۶۲ گوهر آماسی موزونست نه دریا و نه کان ‖ حکمت آموز معقولست نه علم و نه عمل

۶۳ دعوی همت واز شرم حسان در خلوت ‖ بشکند رنگش اگر جامه نباشد مخمل

۶۴ گر بیازیچه نهد در کف اندیشه عنان ‖ می نهد غاشیه بر دوش جریر و اخطل

۶۵ چه بلا عیب تراشم که حسد کم بادا ‖ مشتو عیب زر ده هی از سیم دغل

۶۶ گرچه او بود کنون هست و دگر خواهد بود ‖ اینک آن ماضی و حال اینک و این مستقبل

۶۷ هر که با او چو عطارد نبود مرد مصاف ‖ صلح و تحسین خوش آید نه تهور نه جدل

۶۸ آنچه ابیات بلندست که از طبعش زاد ‖ انتخابیست ز دیوان سخن بخش ازل

۶۹ آنچه ذرات معانیست که بر روی جهند ‖ همه خورشید شود گر شناسند محل

۷۰ دارد از عزت اصل گهر و لذت شعر ‖ پای در تخت ثری دست در آغوش زحل

۷۱ عزت او نه شدیدیست که حشرش باشد ‖ ورنه بگریختی از سیتم مدح و غزل

۷۲ اگر او با هنر و ننگ شد از لذت شعر ‖ شعر از عزت او نیک بر آید ز ذلل

۷۳ شعر از و نیک و گر بد تو ز بالش دانی ‖ شرح این با تو غلط جز تو بر هم لات و هبل

۷۴ شد الحمد که تا قدر تو نشناخت نبود ‖ جوهر هنر کیش چون هنرش مستعمل

۷۵ ایکه در عهد تو عهد یم و سگ گر بودی ‖ همه بر خویش فشاندی که مدح و غزل

سنگ طالع کند و چون نبود سنگ گذار	۷۶	آن یک اندیشه که چشمش نتوافتاد اول
صله نپذیرد و این حسن طلب نشماری	۷۷	خود تو دانی که چها کرده بامید و امل
او که پروانهٔ قدرت نسوزد زین نار	۷۸	او که حمامهٔ عرشست نیفتد بوحل
صلهٔ برهان گدائی و ستائش گریست	۷۹	برثنا گسترت این آیه مبادا منزل
انچه دادی و دهی گرچه بمعنی صله است	۸۰	صله او دوستیش باد نه مدح و نه غزل
قصهٔ مهر و وفا با تو بسیار مگفتن	۸۱	کین حکایت چو نهایت نپذیرد اول
گویم از ناصیه اش هرچه نوشتست بخوان	۸۲	این نگویم که مفصل بشنو یا مجمل
ورنه تا برنت گهر چند طمع داشت قضا	۸۳	زان باخلاص تو شکست غرورش اول
عرفی افسانه مخوان نوبت دیگر شعرست	۸۴	گوشهٔ چشم نمودند که تنگست محل
مدح صاحب نه و حرف خود و این طول کلام	۸۵	هیچ شرم آیدت از نکتهٔ ما قل و دل
بدعا رو که اجابت نظرش بر لب تست	۸۶	گرچه محتاج دعا مانده مسعود ازل
تا ز تحویل حمل خاک زبرجد گردد	۸۷	تا نه بول از عمل حاسیه ماند مهمل
کشتهٔ مزرع بخت تو پذیرا د نمو	۸۸	تا بجد یکه چرندش بمیان جدی و حمل
بعدم خصم درون خسته چو در توبه گناه	۸۹	تو برون تاخته از علم چو از علم عمل

در تحریض مخاطب بسوی همت

عادت عشاق چیست مجلس غم داشتن	۱	حلقهٔ شیون زدن ماتم هم داشتن
بر سر عمان درد موج حلاوت زدن	۲	بر در میدان دل فوج ستم داشتن

حمدِ عم و لغت درد بر لب دل دوختن	۳	شهر دل و باغ جان وقفِ الم داشتن
نغمهٔ داؤد را از لب شیون زدن	۴	آتش نمرود را باغ ارم داشتن
با خطِ آزادگی بندگی آموختن	۵	با دل بے آرزو چشم کرم داشتن
از ابدی ذوقِ غم روے زبان تافتن	۷	وز ازلی هیچ در دسود و سلم داشتن
حسن عبادات را برقع نسیان زدن	۸	زشتی اعمال را لوح و قلم داشتن
در تهٔ دوزخ ز شوق جرعهٔ کوثر زدن	۸	بر لبِ کوثر ز شرم حسرتِ نم داشتن
آئینهٔ دیده را صیقلِ حیرت زدن	۹	زاویهٔ سینه را مخزنِ غم داشتن
هم ز غبارِ کنشت عطر کفن ساختن	۱۰	هم ز ترازوی دیر سنگ حرم داشتن
در دهن تجبتِ عیش ناوکِ لا ریختن	۱۱	در کمر درس عشق دستِ نعم داشتن
تا به تری آب چشم از پے هم ریختن	۱۲	تا بفلاک داغ دل بر سر هم داشتن
وز جگر اشتها آب هوس سوختن	۱۳	وز اثر استلا درد شکم داشتن
مستی و دیوانگی جام مسیحا شکست	۱۴	صرفه درین بزم نیست ساغر جم داشتن
دین و دل و عمر و جان جمله بسیلاب ده	۱۵	دشمنِ درویش را جنبل و حشم داشتن
خامه تراشی ستم نامه خراشی گناه	۱۶	ساده و بیز خم به لوح و قلم داشتن
شیب نگیم بطبع به ز شباب است لیک	۱۷	به ز رعونت بود قامت خم داشتن
بهر نعیم بهشت طاعتِ ایزد مکن	۱۸	بر لبِ جیحون خطاست چشم به نم داشتن
با صنم انجمن کفر ادب دان ولے	۱۹	شرط بود در میان فاصله کم داشتن

رهروی راه عشق بر تو شمارم که چیست ۲۰ گام بفرسخ زدن پاس قدم داشتن

رو بقفا کن ببین عمر تلف کرده را ۲۱ تا بتو روشن شود رو بعدم داشتن

چند بتزویر و فن پرده کشیدن بعیب ۲۲ صورت مدح آمدن معنی ذم داشتن

عدل و کرم خسرویست ورنه گدائی بود ۲۳ بهر دو ویرانه ده طبل و علم داشتن

صرفه زبانم نه بست ورنه بگفتمی ۲۴ کز دل درویش پرس ذوق ستم داشتن

دم مزن از دور چرخ زانکه نه آزادگیست ۲۵ رو متأثر شدن بس گله هم داشتن

این ده کثرت اساس بشکن و آنگه ببین ۲۶ مالک وحدت شدن ملک قدم داشتن

نسخهٔ این باغ را زیر و زبر کن بس است ۲۷ از سر گل تا بکی منت شبنم داشتن

مایه از زندگی از گهر خویش گیر ۲۸ تا بکی این عمر و ناز از اب و عم داشتن

مذهب عرفی بگیر ملت قارون بهل ۲۹ گنج هنر ساختن چه زر و درم داشتن

اوست مسیحای وقت لیک مسیحا کهنست ۳۰ دولت اثرهای اوست معجز دم داشتن

تیغ زبانش فگند بر سر هم مهر و ماه ۳۱ شهرت او را حلال ملک عجم داشتن

طی کنم این نامه را گر نکنم چون کنم ۳۲ حوصلهٔ خامه نیست تاب رقم داشتن

از قصائد قاآنی

در مدح امیر کبیر میرزا تقی خان رحمه الله گوید

نسیم خلد میوزد مگر ز جویبارها	١	که بوی مشک میدهد هوای مرغزارها
فراز خاک و خشتها دمیده سبز کشتها	٢	چه کشتها بهشتها نه ده نه صد هزارها
بچنگ بسته چنگها بنای هشته زنگها	٣	چکاوها کلنگها بتندروها هزارها
زنای خویش فاخته دو صد اصول ساخته	٤	ترانها نواخته چو زیر و بم تارها
ز خاک رسته لالها چو بیدین پیالها	٥	ببرگ لاله ژالها چو در شفق ستارها
فگنده اند همهمه کشیده اند زمزمه	٦	بشاخ سروبن همه چه کبکها چه سارها
نسیم روضهٔ ارم جهد بمغز دمبدم	٧	ز بس دمیده پیش هم بطرف جویبارها
بهارها بنفشها شقیقها شگوفها	٨	شمامها خجستها اراکها عرارها
ز هر کرانه مستها پیالها بدستها	٩	ز مغبچی پرستها نشانده می خمارها
ز ریزش سحابها بر آبها حبابها	١٠	چو جوی نقره آبها روان در آبشارها
فراز سرو بوستان نشسته اند قمریان	١١	چو مقریان نغمه خوان بر مردین منارها
فگنده اند غلغله دو صد هزار یک دله	١٢	بشاخ گل پی گله ز رنج انتظارها

درختهای باروَر چو اشتران باربر ۱۳ همی ز پشت یکدگر کشیده صف قطارها

مهارکش شمالشان سحاب بارحالشان ۱۴ اصولشان عقالشان فروعشان مهارها

درین بهار دلنشین که گشته خاک عنبرین ۱۵ ز من ربوده عقل و دین نگاری از نگارها

رفیق جو شفیق خو عقیق لب شقیق رو ۱۶ رقیق دل دقیق مو چه موز مشک تارها

بطره کرده تعبیه هزار طبله غالیه ۱۷ بغمزه بسته عاریه برنده ذوالفقارها

همی دو هفت سال او سواد دیده خال او ۱۸ شگفته از جمال او بهشتها بهارها

دو کوزه شهد بر لبش دو چهره ماه نخشبش ۱۹ نهفته زلف چون شبش بتارها تتارها

سهیل حسن چهر او دو چشم من سپهر او ۲۰ مدام مست مهر او نبیذها عقارها

چه گویمت که دوش چون بناز و غمزه شد برون ۲۱ بحجره آمد اندرون بطرز میگسارها

بکف بطی ز سرخ می که گر ازو چکد بنی ۲۲ همی ز بند بند وی برون جهد شرارها

دونده در دماغ و سر جهنده در دل و جگر ۲۳ چنانکه بر جهد شرر ز خشک ریشه خارها

مرا بعشوه گفت هی تراست هیچ میل می ۲۴ بگفتمش بیاد کی ببخش هی بیارها

خوشست کامشب الصبوح نوشیم می بیاد جم ۲۵ که گشته دولت عجم قوی چو کوهسارها

ز سعی صدر نامور معین امیر دادگر ۲۶ که زو گشوده باب و در ز حصن و از حصارها

بجای ظالمی شقی نشسته عادلی تقی ۲۷ که مومنان متقی کنند افتخارها

امیر شه امین شه یسار شه یمین شه ۲۸ که سر آفرین شه بعرش سوده بارها

یگانه صدر محترم معین امیر محتشم ۲۹ اتابک شه عجم امین شهریارها

امیر مملکت کشا امین ملک پادشا	۳۰	معین دین مصطفی ضمین رزق خوارها
قوام احتشامها عماد احتشامها	۳۱	مدار انتظامها عیار اعتبارها
مکمل قصورها مسدد ثغورها	۳۲	ممهد امورها منظم دیارها
کشنده سریرها رهاکن اسیرها	۳۳	خزانه فقیرها نظام بخشش کارها
بهر بلد بهر مکان بهر زمین بهر زمان	۳۴	کنند مدح او بجان بطب رزق گذارها
خطیبها ادیبها اریبها لبیبها	۳۵	قریبها غریبها صغارها کبارها
بعهد او نشاطها کنند وانبساطها	۳۶	بمهد در قماطها ز شوق شیرخوارها
سحاب کف محیط دل کریم جو بسیط ظل	۳۷	مخمرش ز آب و گل فخارها و فتارها
سماک شه ز آگهی بسی فزوده فرهی	۳۸	گذشت مملکت تهی ز ننگها ز عارها
معین شه امین شه یسار شه یمین شه	۳۹	که فکر دوربین شه گزیدش از کبارها
فنای جان ناکسان شرار خرمن خسان	۴۰	حیات روح مفلسان نشاط دلفگارها
بگاه خشمش آنچنان طپد زمین و آسمان	۴۱	که هوش مردم جهان زهول گیرد وارها
زهی ملک رهین تو جهان در آستین تو	۴۲	رسیده از زمین تو بهر تنی یسارها
بهفت خط و چار حد بهر دیار و هر بلد	۴۳	فزون ز حصر و حد و عد تراست جان نثارها
کبیرها دبیرها خبیرها بصیرها	۴۴	وزیرها امیرها مشیرها مشارها
دو سال هست کمترک که فکرت تو چون محک	۴۵	ز نقد جان یک بیک بسنگ زد عیارها
هم از کمال بخردی بفر و فضل ایزدی	۴۶	ز دست جمله بستدی عنان اختیارها

چنان از اقتدار تو گرفت مایه کار تو	۴۷	که گشت روزگار تو امیر روزگارها
چه مایه خصم ملک و دین که گرد ساز رزم کین	۴۸	که ساختی بهر زمین ز لاشِ شان مزارها
خلیل را نواختی بخیل را گداختی	۴۹	برای هر دو ساختی چه تختها چه دارها
درِ ستم شکسته رهِ نفاق بسته	۵۰	به آب عدل شسته ز چهر دین غبارها
سپاه تخت پادشه فزودی آنقدر سپه	۵۱	که صف کشند دو ماهه ره پیادها سوارها
کشیده گرد ملکِ دین ز سعی فکرت رزین	۵۲	ز توپهای آهنین بس آهنین حصارها
حصارکوب و صف شکن که خیزدش تف از دهن	۵۳	چو اژدهای اهرمن شرر فشان بخارها
سیاه مور در شکم کنند سرخ چهره هم	۵۴	چه چهره قاصد عدم چه مور خیل مارها
شوند مورها در او تمام مار سرخ رو	۵۵	که بر جهدش از گلو چه مارها ز غارها
ندیده هم اژدر اینچنین دل آتشین تن آهنی	۵۶	که افگند در اهل کین ز مارها دمارها
نه داد ماند و نه دین ز دیو پر شود زمین	۵۷	فتد خمار ظلم و کین بمغز ذو الخمارها
بنظم ملک و دین نگر ز بسکه ساخت زیب و فر	۵۸	که نگسلد ز یکدگر چه پودها چه تارها
الا گذشت آن زمن که بگسلند در چمن	۵۹	میان لاله و سمن خمارها فسارها
مرا بپرور آنچنان که ماند از تو جاودان	۶۰	ز شعر بنده در جهان خجسته یادگارها
بجای آب شعر من اگر برند در چمن	۶۱	ز فکر آب و رنجِ تن رهند آبیارها
همارهٔ تا بهر خزان شود ز باد مهرگان	۶۲	تهی ز رنگ و بو چنان چو پشت سوسمارها
خجسته باد حال تو هزار قرن سال تو	۶۳	بهر دل از خیال تو شگفته نوبهارها

در ستایش شاهنشاه اسلام پناه ناصر الدین شاه غازی خلد الله ملکه گوید

فرو گرفته گیتی را باغ و راغ و کوه و در	۱	ز نم ابر و دم باد و تف برق و غو تندر
شبح از نسرین هوا از سمن از گل تل از سبزه	۲	حواصل بال و شاهین چشم و هدهد تاج و طوطی پر
ز ابر و اقحوان و لاله و شاه اسپرم بینی	۳	هوا اسود زمین ابیض دمن احمر چمن اخضر
عقیق و کهربا و بسد و پیروزه را ماند	۴	شقیق و سنبلید و بوستان افروز و سیسنبر
ز صنع ایزدی محو ند و مات و هائم و حیران	۵	اگر لوشا اگر ارژنگ اگر مانی اگر آذر
کنون کز سنبل و شمشاد باغ و بوستان دارد	۶	چمن تزیین دمن تمکین زمین آئین زمان زیور
بصحن باغ و طرف راغ و زیر سرو و پای جو	۷	بزن گام و بجو کام و بخور جام و بکش ساغر
بویژه با بتی شنگول و شوخ و شنگ و بی پروا	۸	سخن پرداز و خوش آواز و افسون ساز و حیلت گر
سمن خوی و سمن بوی و سمن روی و سمن سیما	۹	پری طبع و پری زاد و پری چهر و پری پیکر
برش دیبا فرش زیبا قدش طوبی خدش جنت	۱۰	تنش روشن خطش جوشن رخش گلشن لبش شکر
ببالا کش بسیما خوش بمو دلکش بخو آتش	۱۱	بچشم آهو بقد نارو بجعد مینو بخط عنبر
چه چیزی سرو من کش هست می و موی و چهره و لب	۱۲	سیه روشن شبه تاری گل سوری می احمر
کفش رنگین دلش سنگین خطش مشکین لبش شیرین	۱۳	بخو او سروی سوسن بر رخ گلشن تن مرمر
دو هاروتش دو ماروتش دو گلبرگش دو مرجانش	۱۴	پر از خواب و پر از تاب و پر از آب و پر از شکر
مرا هست از غم و اندیشه و فکر و خیال او	۱۵	بقامت گل بپا در گل هوا در دل هوس در سر
ز عشقش چون انار و نار و مار و اژدها دارم	۱۶	بری کفته دلی تفته تنی خفته قدی چنبر

ولیکن با زاز و شادم که سال و ماه و روز و شب	۱۷	بطوع و طبع و جان و دل ثنای شه کند از بر
طراز تاج و تخت و دین و دولت ناصر الدین شه	۱۸	که جوید نام و راند کام و پاشد سیم و بخشد زر
ملک اصل و ملک نسل و ملک اسم و ملک آیین	۱۹	ملک طبع و ملک خوی و ملک روی و ملک منظر
عدو بند و ظفرمند و هنرجوی و هنرپیشه	۲۰	عطابخش و صبارخش و سماقدر و سخاگستر
قوی حال و قوی مال و قوی بال و قوی بازو	۲۱	جهان جوی و جهانگیر و جهاندار و جهانداور
شهنشاهی که هست او را لطوع و طبع و جان و دل	۲۲	قضا تابع قدر طائع ملک خادم فلک چاکر
حقایق خوان دقایق دان معارک جوی پیکار زن	۲۳	فلک پایه گرانمایه هماسایه همایون فر
ز فیض و فضل و فرط بذل و خلق خوب و خلق خوش	۲۴	دلش صافی کفش کافی دمش شافی رخش انور
برای و فکرت و طبع و ضمیرش جاودان بینی	۲۵	خرد مفتون هنر مکنون شغف مضمون شرف مضمر
زهی ای برتن و اندام و چشم و جسم بدخواهت	۲۶	عصب زنجیر و رگ شمشیر و مژگان تیر و مو نشتر
حسام فر و فال و بخت و اقبال ترا زیبد	۲۷	سپر آهن قضا قبضه شرف صیقل ظفر جوهر
در آن روزی که گوش هوش جان و دل ز هم پاشد	۲۸	غو کوس و ترنگ رخش و سر گرز و دم خنجر
ز سهم تیر و تیغ و گرز و گوپال گوان گردد	۲۹	قضا هایم قدر حیران زمان عاجز زمین مضطر
خراشد سنگ و پاشد گرد و ریزد خاک و سنبد گل	۳۰	بسم اشهب بدم ابرش بتنگ ادهم بنعل اشقر
بلا گاز و بدن آهن سنان آتش زمین کوره	۳۱	تبر پتک و سپر سندان نفس دم مرگ آهنگر
دلیران از پی جنگ و نبرد و فتنه و غوغا	۳۲	روان در صف دهان پر تف سنان در کف کمان بر بر
تو چون ببر و پلنگ و پیل و ضرغام از کمین خیزی	۳۳	بکف تیغ و ببر خفتان بتن درع و بسر مغفر

بزیرت اژدهی چالاک و چست و چابک و چیره ۳۴ شخ آشوب و زمین کوب و ره انجام و قوی پیکر

سرین و سم و ساق و سینه و کتف و میان او ۳۵ سطبر و سخت و باریک و فراخ و فربه و لاغر

دم و اندام و یال و بازو و زین و رکاب او ۳۶ شراع و زورق و بلط و ستون و عرشه و لنگر

چپش باد و سمش سندان تنش ابر و تگش طوفان ۳۷ کفش برف و خویش باران و تنش برق و غوش تندر

بیک آهنگ و جنگ و عزم و جنبش در یکی کندآوری ۳۸ دو صد دیو و دو صد گیو و دو صد نیو و دو صد صفدر

بیک ناورد و رزم و حمله و جنبش ز هم درّی ۳۹ دو صد پیل و دو صد شیر و دو صد ببر و دو صد اژدر

بدشت از سهم تیر و تیغ و گرز و برزت اندازد ۴۰ سنان قارن سپر بیژن کمان بهمن کمر نوذر

شها قاآنی از درد و غم و رنج و الم گشته ۴۱ قدش چنگ و تنش تار و دمش نای و دلش مجمر

سزد گر فیض و فضل و جود و بذلت زین سپس آرد ۴۲ نهالش بیخ و بیخش شاخ و شاخش برگ و برگش بر

نیارد حمد و مدح و شکر و توصیفت گرش باشد ۴۳ محیط آمه شجر خامه فلک نامه جهان دفتر

الا تا زاید و خیزد الا تا روید و ریزد ۴۴ نم از آب و تف از نار و گل از خاک و خس از صرصر

حسود و دشمن و بدگوی و بدخواه ترا بادا ۴۵ بسر خاک و بچشم آب و بلب باد و بدل آذر

بسال و ماه و روز و شب بود بدخواه جاهت را ۴۶ کباب بر سر خدنگ در دل حسک بالین خسک بستر

در مدح حسین خان صاحب اختیار

بهار آمد که از گلبن همی بانگ هزار آید ۱ بهر ساعت خروش مرغ زار از مرغزار آید

تو گویی ارغنون بستند بر هر شاخ و هر برگی ۲ ز بس بانگ تذرو و صلصل و دراج و سار آید

بجوشد مغز جان چون بوی گل از بوستان خیزد ۳ بپرد مرغ دل چون بانگ مرغ از شاخسار آید

خروش عندلیب و صوت سار و ناله قمری	۴	گهی از گل گهی از سرو بن گه از چنار آید
تو گویی ساحت بستان بهشت عدن را ماند	۵	ز بس غلمان و حور آنجا قطار اندر قطار آید
یکی بر کف نهد لاله که ترکیب قدح دارد	۶	یکی بر گل کند تحسین که از بوی نگار آید
یکی با دلبر ساده به صحن بوستان گردد	۷	یکی با ساغر باده بطرف جویبار آید
یکی بیند چمن را بی تأمل مرحبا گوید	۸	یکی بوید سمن را مات صنع کردگار آید
یکی بر لاله با گوید که هی هی رنگ می داری	۹	یکی از گل بوجد آید که به به بوی یار آید
یکی بر سبزه مشغول و یکی در لاله می رقصد	۱۰	یکی گاهی رود از هش یکی گه هوشیار آید
ز هر سوی نوای ارغنون و چنگ و نی خیزد	۱۱	ز هر کوی صدای بربط و تنبور و تار آید
یکی اینجا نوازد نی یکی آنجا گسارد می	۱۲	صدای های و هوی و هی ز هر سوی هزار آید
بهر جا جشنی و جوشی بهر گامی قدح نوشی	۱۳	نماند غالبا هوشی چه فصل نوبهار آید
مگر در سنبلستان ماه من ژولیده گیسو را	۱۴	که از سنبل بمغزم بوی جان بی اختیار آید
الا یا ساقیا می ده بجان من بیا پی ده	۱۵	دمادم می خورم می ده که میترسم خمار آید
سیه شد از ریا روزم بده آب ریا سوزم	۱۶	بجانت گر دو صد خرمن ریا یکجو بکار آید
نمیدانی کنار سبزه چون لذت دهد باده	۱۷	خصوص آندم که از گلزار باد مشکبار آید
بحق باده خوارانی که می نوشند با خوبان	۱۸	که بیخوبان بکامم آب کوثر ناگوار آید
شرابی تلخ خواهم با بتی شیرین که از سوزش	۱۹	خرد دیوانه گردد کوه و صحرا بی قرار آید
دلم برده است شوخی شاهدی شنگی که همچون او	۲۰	نه ماهی از ختن خیزد نه ترکی از حصار آید

چو باد آن زلف تاریکش بر خسارش بشوراند ۲۱ پی تاراج چین گویی سپاه زنگبار آید

دمی کز هم گشاید حلقهاے زلف پرچینش ۲۲ بمغزم کاروان درکاروان مشک تتار آید

بجان او که هر گه کاکل و گیسوے او بینم ۲۳ جهان گویی بچشم من پر از افعی و مار آید

چو بوسم لعل شیرینش لبم هندوستان گردد ۲۴ چو بینم روے رنگینش دو چشمم قندهار آید

نظر از بوستان بندم اگر او چهره بگشاید ۲۵ کنار از دوستان گیرم اگر او در کنار آید

کنار خویش را پر عقرب جراره می بینم ۲۶ دمی کاندر کنارم باد و زلف تابدار آید

نگاهم چون همی غلطد بروی او ز موی او ۲۷ بچشمم عالم هستی پر از دود و شرار آید

ز خال و خط و زلف و مژه و ابرو و گیسویش ۲۸ جهان تاریک در چشمم چو نبت غبار آید

چه رمز است این نمیدانم که چون بینم رخ و رنگ ۲۹ بچشمم هر دو گیتی گاه روشن گاه تار آید

رخش اهواز را ماند کزو گر دم همی خیزد ۳۰ دمی کاز زلف پرچینش بروے آبدار آید

کشد موی میانش روز و شب کوه گران گویی ۳۱ مرا ماند که با این لاغری بس بردبار آید

لب قاآنی از وصف لبش نیشکر را ماند ۳۲ کزو هردم نبات و قند و شکر بار بار آید

الا یا سرو سیمینا ببین آن باده سینا ۳۳ که گویی از که سینا تجلی آشکار آید

مرا گویی که تحسین کن چو سرتا پای من بینی ۳۴ تو سرتاپای تحسینی ترا تحسین چه کار آید

بجو قند معرس من هر گه که گویی فخر خوبانم ۳۵ تو خلاق نکویانی ترا زین فخر عار آید

نگفت خواهم صفت دانم نه تحسین وصف تو دانم ۳۶ اگر حیرانم نمیدانم چه وصفت سازگار آید

تو چون در خانه آیی خانه رشک بوستان گردد ۳۷ اگر فصل خزان در بوستان آیی بهار آید

غریبی کز تو برگردد بشهر خویش می نالد	۳۸	که پندارد بغربت از بر خویش و تبار آید
چرا باید کشیدن منت نقاش و صورتگر	۳۹	تو در هر خانه کآیی خانه پر نقش و نگار آید
نگارا صبح نوروز است و روز بوسه امروز است	۴۰	که در اسلام این سنت بهر عیدی شعار آید
بیادت هست در مستی دو سه زین پیش میگفتم	۴۱	که چون نوروز آید نوبت بوس و کنار آید
تو شکر خنده میکردی ز نیک آهسته میگفتی	۴۲	بود نوروز آن روزی که صاحب اختیار آید
حسین خان میر ملک جم که چون در بزم بنشیند	۴۳	نصیب اهل گیتی از یمین و از یسار آید
نگاه کینه گر تنها نشیند از بر توسن	۴۴	بداندیشش چنان داند که یک عالم سوار آید
نگاه خشم مژگانهای او در چشم بدخواهان	۴۵	چو تیر تهمتن در دیده اسفندیار آید
ز بیم عدل او فتنه چنان کش نیست بیداری	۴۶	بچشم فتنه بیداری خواص کوکنار آید
چو یاد از باد قهر او کنم گاه سخن سازی	۴۷	دوات و دفتر و کلکم بهر سو تار و مار آید
چو وصف تیغ دشمن سوز او از بر زبان رانم	۴۸	چو دوزخ از دهانم هر سر سوزان شرار آید
خیال خنجر بیکران او چون در ضمیر آرم	۴۹	فضای عالمم اندر نظر یکسر غبار آید
چو از دست زرافشانش نگارد خامه ام وصفی	۵۰	ورق اندر ورق دیوان شعرم زرنگار آید
ز طبع و دست او هر گه سخن رانم تو پنداری	۵۱	که ابر و بحرم اندر یمین و بر یسار آید
چو طبع روشنش را در صفا منقبت گویم	۵۲	بچشمم تاب خورشید درخشان مستعار آید
ز وصف خلق او از نامه چون در خامه بنویسم	۵۳	سراسر نقش دیوانم چو نقش قندهار آید
ز بیم رمح او در دیدگان خصم او زان پس	۵۴	بجای مژه پیکان و بجای خواب خار آید

حکیمی گفت هر کس خون خورد لاغر شود اکنون	۵۵	یقینم شد که شمشیرش ز خونخواری نزار آید
بروز رزم او در گوش اهل مشرق و مغرب	۵۶	بهر جانب که رو آرند بانگ زینهار آید
ز شوق آنکه بر هر دم کف رادش ببخشاید	۵۷	زر از کان سیم از معدن دُر از قعر بحار آید
بروز واقعه ز الماس تیغش بسکه خون جوشد	۵۸	تو گوئی سینهٔ گیتی همه یاقوت زار آید
محاسب گفت روزی گر شمرم جودش ولی ترسم	۵۹	ز خجلت بر نیارد سر اگر روز شمار آید
بکین با کف زر بخش چون بر رخش بنشیند	۶۰	بدان ماند که ابری بر فراز کوهسار آید
حصاری هست ملک آفرینش را که گر بینش	۶۱	چه بیم جیش فتنه را کاندران محکم حصار آید
فلک قدرا ملک صدرا بهار آید بهر سالی	۶۲	ببوی آنکه از خُلقت بگیتی یادگار آید
بعیدت تهنیت گویند و من گویم تو خود عیدی	۶۳	بعیدت تهنیت هر کو نماید شرمسار آید
مرا نوروز بُد روزی که دیدم چهره فیروزت	۶۴	دگر نوروزها در پیش من بی اعتبار آید
الا تا نسبت صد را اگر با چار صد سنجی	۶۵	چنان چون نسبت ده با چهل یک با چهار آید
حساب دولتت افزون از آن کاندر حساب افتد	۶۶	شمار مدتت بیرون از آن کاندر شمار آید
تو پنداری دهانت بحر عمانست قاآنی	۶۷	که از وی رشته اندر رشته در شاهوار آید

منیۃ اللبیب

قَالَ الشَّیخُ العَلَّامَۃُ مُحَمَّدٌ مُؤمِنٌ رَضِیَ اللّٰہُ تَعَالیٰ عَنہُ سَاقَنِی طُولُ السِّیَاحَۃِ فِی طَلَبِ العُلُوِّ اِلیٰ مَسَاحَۃِ الکَمَالِ ۔ وَدَلَّنِی هَادِی الشَّوقِ لِتَحصِیلِ المَعَارِفِ اِلیٰ مَدَارِسِ الخَیَالِ ۔ فَرَاَیتُ بَینَ النَّومِ وَالیَقظَۃِ کَاَنِّی حَلَلتُ فِی قَرَارٍ مَّکِینٍ ۔ وَدَخَلتُ رَوضَۃً کَاَنَّهَا جَنَّۃُ الخُلدِ الَّتِی اُعِدَّت لِلمُتَّقِینَ ۔ فَوَجَدتُّ مَحفِلاً مَّنِیعًا مَّشحُونًا بِالخَوَاصِّ وَالعَوَامِّ ۔ وَمَجلِسًا وَّسِیعًا مَّحفُوفًا بِاَصنَافِ طَوَائِفِ الاَنَامِ ۔ وَبَینَهُمَا شَیخَانِ یَتَنَاظَرَانِ ۔ وَبِعِلمِهِمَا یَتَفَاخَرَانِ ۔ اَحَدُهُمَا مُنَجِّمٌ فَارِسِیٌّ مَّاهِرٌ عِندَہٗ تَقوِیمٌ وَّاُصطُرلَابٌ ۔ وَالاٰخَرُ طَبِیبٌ یُونَانِیٌّ حَاذِقٌ بَینَ یَدَیہِ اَدوِیَۃٌ وَّکِتَابٌ کُلٌّ مِّنهُمَا یُفَضِّلُ نَفسَہٗ عَلیٰ صَاحِبِہٖ وَیَطعَنُ فِیہِ بِذِکرِ نَقَائِصِہٖ وَمَثَالِبِہٖ ۔ وَالنَّاسُ حَولَهُمَا مُجتَمِعُونَ ۔ وَاِلیٰ اَقوَالِهِمَا مُستَمِعُونَ ۔ فَاَقحَمتُ

بَيْنَ ذٰلِكَ الجَمْعِ۔ وَجَلَسْتُ قَرِيْبًا لِاسْتِرَاقِ السَّمْعِ۔ فَسَمِعْتُ هٰذَا يَصِفُ النُّجُوْمَ وَالسَّمَآءَ۔ وَذَاكَ يَذْكُرُ الدَّآءَ وَالدَّوَاءَ۔ هٰذَا يُبَيِّنُ الْقُطْبَ وَالْآفَاقَ۔ وَذَاكَ يُحَقِّقُ السَّمَّ وَالتِّرْيَاقَ۔ هٰذَا يُوْضِحُ كُرَاتِ الْفَلَكِ وَالسِّمَاكَ إِلَى السَّمَكِ۔ وَالثُّرَيَّا إِلَى الثَّرٰى۔ وَالسُّهَيْلَ إِلَى السُّهَا۔ وَذَاكَ يَشْرَحُ سُوْءَ الْمِزَاجِ۔ وَدَسْتُوْرَ الْعِلَاجِ۔ وَتَشْرِيْحَ الْاَبْدَانِ۔ وَاَنْوَاعَ الْبُحْرَانِ۔ هٰذَا يَبْحَثُ عَنِ الْآثَارِ الْعُلْوِيَّةِ وَالْحَوَادِثِ السُّفْلِيَّةِ وَالْاَوْقَاتِ السَّمَاوِيَّةِ۔ وَالْاَحْكَامِ النُّجُوْمِيَّةِ۔ وَالتَّاثِيْرَاتِ الْفَلَكِيَّةِ۔ وَاَحْوَالِ الْاَمْصَارِ وَنُزُوْلِ الْاَمْطَارِ۔ وَذَاكَ يَتَكَلَّمُ فِي الْحُمِّيَّاتِ۔ وَالْمُسْهِلَاتِ۔ وَالْاَسْبَابِ وَالْعَلَامَاتِ۔ وَالْمُفْرَدَاتِ وَالْمُرَكَّبَاتِ۔ وَالْاَطْلِيَةِ وَالضِّمَادَاتِ۔ وَالْمَعَاجِيْنِ وَالْمُفَرِّحَاتِ۔ وَاَنْوَاعِ الْاَدْوِيَةِ وَالْاَشْرِبَةِ وَالْاَغْذِيَةِ۔

فَتَنَا ظِرَا وَ تَنَا جَرَا مِنْ كُلِّ بَابٍ حَتّٰى أَغْلَظَ الْمُنَجِّمُ فِي الْخِطَابِ ـ

وَقَالَ أَيُّهَا الطَّبِيْبُ الْجَاهِلُ ـ وَالْمُكْثَارُ مِنْ غَيْرِ طَائِلٍ ـ مَا

أَقَلَّ دِرَايَتَكَ ـ وَأَجَلَّ غَوَايَتَكَ ـ وَ أَخَسَّ صِنَاعَتَكَ

وَأَخْسَرَ بِضَاعَتَكَ ـ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّكَ مِنْ دَوَاعِي الْفَوْتِ ـ

وَخَلِيْفَةُ مَلِكِ الْمَوْتِ ـ وَرَسُوْلِ قَابِضِ الْأَرْوَاحِ ـ وَمُفَرِّقِ

النُّفُوْسِ عَنِ الْأَشْبَاحِ ـ وَأَنَّكَ مُنْذِرٌ إِلَى الْمَمَاتِ ـ وَذِئْبٌ

فِي جِلْدِ الشَّاةِ ـ وَظَالِمٌ فِي زِيِّ مِسْكِيْنٍ ـ وَذَابِحٌ بِغَيْرِ

سِكِّيْنٍ ـ وَعَدُوٌّ فِي صُوْرَةِ الصَّدِيْقِ ـ وَحَشِيْشٌ يَتَشَبَّثُ

بِهِ الْغَرِيْقُ ـ قَدْ ضَاعَ عُمُرُكَ فِي مُلَاحَظَةِ الْفَضَلَاتِ

وَالْقَارُوْرَاتِ ـ وَطَالَ فِكْرُكَ فِي تَرْكِيْبِ الْمُسْهِلَاتِ

وَالْمُدِرَّاتِ ـ هَلْ أَنْتَ بِمَعْرِفَةِ الْقَارُوْرَةِ تَتَبَجَّحُ ـ

أَمْ بِقَتْلِ نَفْسٍ بِغَيْرِ حَقٍّ تَتَكَبَّرُ ـ جَهْلُكَ

مُرَكَّبٌ ـ وَحُمْقُكَ مُجَرَّبٌ ـ تَحْسَبُ كَلَامَ

ابنِ سینا فِی القانُونِ کالوحیِ المُنزّلِ وتزعمُ
قولَ ابنِ زکریّا بمنزلۃِ خبرِ النّبیّ المرسلِ
وتعدُّ جالینوسَ فِی کلّ ما اخبرَبہ صادقًا۔ وکفٰی
بِکَ ذمًّا حدیث۔ "الطّبیبُ ضامنٌ ولوکانَ حاذقًا" فتعسًا
لجالینوسِکَ وسقراطِکَ۔ وتبًّا لاسقلینوسِکَ
وبقراطِکَ۔ واُفًّا لتشخیصِکَ وتدبیرِکَ۔ وتُفًّا
لتجویزِکَ وتقریرِکَ۔ فلمّا سمعَ الطّبیبُ ھٰذاالسّبابَ
المُتھبَ غضبًا وّقالَ فِی الجوابِ۔ اِخسأ ایّھا المنجّم
الجاھلُ۔ ولتبکِ علٰی عقلِکَ الثّواکلُ۔ الم تدرِ انّکَ
اکذبُ النّاسِ۔ والخنّاسُ الّذی یوسوِسُ فی صدورِ
النّاسِ۔ وانّکَ ابینُ کذبًا مِّنَ الفجرِ الاوّلِ۔ و
اغلطُ حِسًّا مّن عینِ الاحولِ۔ واخلفُ فِی الوعدِ
مِن عرقوبٍ۔ واشھرُ بالکذبِ مِن اولادِ یعقوبَ ع

وَاَخَسُّ طَبعًا مِّنْ ضَبُعٍ وَّضَبَّةٍ - وَاَنقَصُ قَدرًا
مِنْ قِيرَاطٍ وَّحَبَّةٍ - وَكَفٰى بِكَ ذَمًّا خَيرُ كَذِبِ الْمُنَجِّمُونَ
وَرَبِّ الْكَعبَةِ - وَمَا اَشْبَهَكَ بِمُسَيلِمَةَ الْكَذَّابِ -
وَمَا اَكثَرَ غَلَطَاتَكَ فِي الْحِسَابِ - خَطَأُكَ اَكْثَرُ مِنْ
صَوَابِكَ - وَاِثْمُكَ اَجَلُّ مِنْ ثَوَابِكَ - تَتَقَرَّبُ بِاَكَاذِيبِ
الْاَحْكَامِ النُّجُومِيَّةِ رَجْمًا بِالْغَيبِ اِلَى الْاُمَرَاءِ وَالسَّلَاطِينِ -
وَقَدْ فُسِّرَ الشَّيَاطِينُ بِالْمُنَجِّمِينَ بِالرِّوَايَةِ الْمُعْتَبَرَةِ عَنْ
بَعْضِ الْفُضَلَاءِ الْاَسَاطِينِ - فِي قَوْلِهٖ تَعَالٰى - وَلَقَدْ زَيَّنَّا
السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ -
وَهَبْ اَنَّ عِلْمَ التَّنْجِيمِ مُعْجِزَةٌ بَاهِرَةٌ لِنَبِيٍّ كَرِيمٍ - اِلَّا
اَنَّهٗ لَا يُحَصِّلُ كَثِيرُهٗ - وَلَا يَنْفَعُ يَسِيرُهٗ - فَالْمَوْجُودُ
مِنْهُ غَيرُ نَافِعٍ - وَالنَّافِعُ مِنْهُ غَيرُ مَوْجُودٍ بِلَا مُدَافِعٍ -
وَصَاحِبُهٗ لَا يَنْفَكُّ عَنْ اِفْلَاسٍ وَّاِدْبَارٍ - لِمَا يَلْزَمُهٗ مِنْ

تمهّد الكذب في الاخبار۔ فتعسًا لزيجك ورصدك و
بعدًا العددك وعددك۔ واُفًّا لحسبانك وحسابك
وتفًّا لتقويمك واسطرلابك۔ فقال المنجم ويحك ما
هذا التفضيح۔ والانكار للحق الصريح۔ لقد افرطت
في الازراء والابداء۔ وحفظت شيئًا وّغابت عنك
اشياء۔ ذكرت القبائح القليلة۔ ونسيت المدائح
الجليلة

شعر

وعين الرضا عن كل عيب كليلة
ولكن عين السخط تبدي المساويا

فوحق من خلق الشمس والقمر ايتين للسنة والشهر۔
وجعل النجم علامة يهتدى بها في ظلمات البر والبحر۔
انّ علم النجوم بين العلوم۔ كالبدر اللامع بين النجوم۔
اذ به يعلم عدد السنين والحساب۔ ويستدل به على

وجود رب الارباب - كيف لا وبالتفكر العميق في حقائق
الاسرار ودقائق الآثار المستفادة من رياض الرياضي
والتدبير البليغ في بدائع الحكمة وصنائع الفطرة
التي في خلق السموات والاراضي - والفكر الدقيق في
هيئة الافلاك وصور البروج ومواقع النجوم في الغروب
والطلوع - والنظر الصحيح في نظرات الكواكب واختلاف
حركاتها في السرعة والبطوء والاستقامة والرجوع -
والتأمل الصادق في كيفية حركات الآباء العلوية
فوق الامهات السفلية - والرأي الصائب في استخراج
انواع تاثيرات الاجرام الاثيرية في الاجسام الارضية -
يعرف ان لهذه الكرات الدائرة - والافلاك السائرة
والانجم الزاهرة - والآيات الباهرة - والدراري المنورة -
والبروج المشهورة - والقبة الخضراء - والبقعة الغبراء -

وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوْعِ - وَالْمِهَادِ الْمَوْضُوْعِ - وَالْبَحْرِ الْمُحِيْطِ
وَالْبَرِّ الْبَسِيْطِ - وَالْجِبَالِ الشَّامِخَةِ - وَالْاَوْتَادِ الرَّوَاسِخِ
صَانِعًا حَكِيْمًا عَلِيْمًا قَدِيْمًا مُّدَبِّرًا كَامِلًا - مُحَوِّ كًا
عَادِلًا - رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا - وَاَنَّ جَمِيْعَ
ذٰلِكَ مُسْتَنِدٌ اِلٰى رَبِّ الْاَرْضِ وَالسَّمَآءِ عَزِيْزٍ قَدِيْرٍ
يَتَصَرَّفُ فِيْهَا كَيْفَ يَشَآءُ حَيْثُمَا تَقْتَضِيْهِ
حِكْمَتُهٗ - وَالْاَرْضُ جَمِيْعًا قَبْضَتُهٗ - شعر

فَلَيْسَ بِتَدْبِيْرِ الْكَوَاكِبِ مَا تَرٰى
وَلٰكِنَّهٗ تَدْبِيْرُ رَبِّ الْكَوَاكِبِ

فَتَبَارَكَ الَّذِيْ جَعَلَ فِي السَّمَآءِ بُرُوْجًا وَّجَعَلَ فِيْهَا
سِرَاجًا وَّقَمَرًا مُّنِيْرًا - وَاَبْدَعَ الْكَآئِنَاتِ بِاَحْسَنِ
نِظَامٍ وَّدَبَّرَهَا عَلٰى وَفْقِ مَشِيَّتِهٖ - وَقَدَّرَهَا
بِحِكْمَتِهٖ تَقْدِيْرًا - وَسُبْحَانَ مَنْ جَعَلَ الشَّمْسَ

ضِيَاءً وَّالْقَمَرَ نُوْرًا۔ وَبَسَطَ عَلٰى بِسَاطِ الْبَسِيْطِ ظِلًّا وَّحُرُوْرًا۔ رَفَعَ خَضْرَاءَ ذَاتَ بُرُوْجٍ وَّسِرَاجٍ۔ وَخَفَضَ غَبْرَاءَ ذَاتَ مُرُوْجٍ وَّفِجَاجٍ۔ وَمَدَّ بَحْرًا مَّسْجُوْرًا۔ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ فِيْ سِتَّةِ اَيَّامٍ۔ وَدَبَّرَ الْاَمْرَ يَتَنَزَّلُ بَيْنَهُنَّ بِتَرْتِيْبٍ وَّنِظَامٍ كَمَا كَانَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُوْرًا۔ وَالصَّلٰوةُ عَلٰى مَنْ دَنَا فَتَدَلّٰى اِلٰى رَبِّهِ الْاَعْلٰى۔ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ اَوْ اَدْنٰى۔ مُحَمَّدِنِ الَّذِيْ اَصْبَحَ مُؤَيَّدًا۔ بِالرُّعْبِ وَبِالصَّبَا مَنْصُوْرًا۔ وَعَلٰى اٰلِهِ الْاَتْقِيَاءِ۔ وَعِتْرَتِهِ نُجُوْمِ الْاِهْتِدَاءِ مَا دَامَ السَّمَاكُ رَامِحًا۔ وَالسَّعْدُ ذَابِحًا۔ وَالنَّسْرُ طَائِرًا۔ وَالشَّامِيَّةُ غُمُوْصًا وَّالْيَمَانِيَّةُ عُبُوْرًا۔ فَلَمَّا فَرَغَ الْمُنَجِّمُ مِنَ الْمَقَالِ۔ اِعْتَرَضَ عَلَيْهِ الطَّبِيْبُ وَقَالَ كَتَمْتَ الْحَقَّ بِمَا اَبْدَيْتَ وَ

مُوِّهَتَ القَوْلِ فِيمَا ادَّعَيْتَ - وَاَخْطَاْتَ فِي تَرْجِيحِ
عِلْمِ النُّجُومِ - وَتَفْضِيلِهِ عَلَى سَائِرِ الْعُلُومِ - فَاِنَّ
شَرَفَ كُلِّ عِلْمٍ بِشَرَفِ مَوْضُوعِهِ - وَمَا يَتَعَلَّقُ بِهِ
مِنْ اُصُولِهِ وَفُرُوعِهِ - فَكُلُّ مَا كَانَ مَوْضُوعُهُ
اَشْرَفَ وَاَعْلَى - كَانَ الْعِلْمُ الْبَاحِثُ عَنْهُ اَرْفَعَ وَاَسْنَى -
وَمَعْلُومٌ اَنَّ مَوْضُوعَ عِلْمِ الطِّبِّ هُوَ الْبَدَنُ
الْاِنْسَانِيُّ - الْمُتَعَلِّقُ بِهِ الرُّوحُ الْحَيَوَانِيُّ - الْمُرْتَبِطَةُ
بِهِ النَّفْسُ الْاِنْسَانِيَّةُ الَّتِي هِيَ اَشْرَفُ مِنَ
النُّجُومِ وَالسَّمٰوَاتِ - بَلْ مِنْ جَمِيعِ الْمَخْلُوقَاتِ
وَالْمُكَوَّنَاتِ - وَقَدْ خَلَقَ فِي الْاِنْسَانِ - وَهُوَ
الْعَالَمُ الْاَصْغَرُ - نَظَائِرَ جَمِيعِ مَا فِي الْعَالَمِ الْاَكْبَرِ فَكُلُّ
اِنْسَانٍ عَالَمٌ بِرَاْسِهِ - وَلِذٰلِكَ سُمِّيَ بِالْعَالَمِ بِانْفِرَادِهِ
وَكَمَا يُسْتَدَلُّ بِدَقَائِقِ مَا فِي الْاَكْبَرِ عَلَى وُجُودِ الصَّانِعِ

الحكيم القدير۔ كذلك يحتج ببدائع ما في الاصغر

عليه حذو التنظير بالنظير۔ وفي قوله عزوجل۔ و

في الارض آيات للموقنين ۔ وفي انفسكم افلا

تبصرون ۔ دلالة على هذا المدعى ۔ وفي قوله

سبحانه۔ سنريهم آياتنا في الآفاق وفي انفسهم

بينة على هذه الدعوى۔ وقال امير المؤمنين

وامام المتقين اسد الله الغالب علي بن ابي طالب

كرم الله وجهه شعر

دواؤك فيك وما تشعر ودائك منك وما تبصر

وتزعم انك جرم صغير وفيك انطوى العالم الاكبر

وانت الكتاب المبين الذي باحرفه يظهر المضمر

وتوضيح هذا المقال۔ وتفصيل هذا الاجمال۔ يطلب

من لطيف الخيال۔ لمؤلف هذه الاقوال۔ وبالجملة الانسان

خَلِيفَةُ الرَّحْمٰنِ - وَالنَّفْسُ كَالسُّلْطَانِ - وَالْاَعْضَاءُ كَالْبُلْدَانِ وَالْحَوَاسُّ كَالْاَعْوَانِ - وَالْقُوٰى وَالْاَذْهَانُ - كَالْعُمَّالِ وَالْخُزَّانِ - وَالْجَوَارِحُ وَالْاَرْكَانُ - كَالْخُدَّامِ وَالْغِلْمَانِ وَبَقَاءُ سَلْطَنَةِ هٰذَا الْمَلِكِ بِصَلَاحِ رَعِيَّتِهٖ - وَاسْتِقْرَارُ مُلْكِهٖ بِانْتِظَامِ اُمُوْرِ مَمْلَكَتِهٖ - وَبِالصِّحَّةِ يَنْتَظِمُ اَمْرُ عَالَمِ الْاَجْسَامِ - وَبِالْمَرَضِ يَخْتَلُّ هٰذَا النَّسَقُ وَالنِّظَامُ - وَالْعِلْمُ الْمُتَكَفِّلُ لِحُصُوْلِ هٰذَا الْغَرَضِ عِلْمُ الطِّبِّ الْبَاحِثُ عَنْ اَحْوَالِ بَدَنِ الْاِنْسَانِ - مِنْ حَيْثُ الصِّحَّةِ وَالْمَرَضِ لِحِفْظِ الصِّحَّةِ الْحَاصِلَةِ وَاسْتِرْدَادِ الزَّائِلَةِ - وَكَفٰى لَهٗ شَرَفًا حَدِيْثُ الْعِلْمِ عِلْمَانِ - عِلْمُ الْاَبْدَانِ وَعِلْمُ الْاَدْيَانِ - وَقَدَّمَ الْاَوَّلَ لِتَوَقُّفِ الثَّانِيْ عَلَيْهِ - وَنِظَامُ الْعَالَمِ الْاَصْغَرِ مَنْسُوْبٌ اِلَيْهِ - فَهُوَ عِلَّةُ صِحَّتِ الْاَبْدَانِ - وَمَادَّةُ حَيَاةِ الْاِنْسَانِ - وَمَنَاطُ سَلَامَةِ

الاجساد۔ ومدار امر المعاش والمعاد۔ فعلم الطب
علی زعمک۔ ارجح وانفع من علمک۔ فقال المنجم للطبیب۔
ھذا القول منک عجیب۔ اما تعلم ایھا الحکیم۔ ان الطب
لا یستقیم۔ الا بالتنجیم۔ وبہ فتح ابواب التعلم والتعلیم
وفوق کل ذی علم علیم۔ فلا بد للطبیب من ما لا
یعلم الا بالنجوم والتقویم مثل السعود والنحوس و
النظرات۔ والبروج والدرجات والساعات۔ لا
یعلم الا بہ۔ فرب ساعۃ ینفع فیھا الفصد والحجامۃ
وشرب الدواء۔ ولا یفید فی غیر تلک الساعۃ
الا اشتداد العلۃ والداء۔ فھا انا اتلو علیک۔ و
اذکر لدیک۔ انموذجا من الاحکام النجومیۃ۔
والمسائل الھیولیۃ۔ لتعرف فضل العلوم الریاضیۃ۔
ولا ابالی بالتطویل۔ فان ھذا الخطب جلیل۔ والبسط

فِي الْمَطْلَبِ الْمَرْغُوبِ مَقْبُولٌ۔ وَبَيَانُهَا قِصَّةٌ فِي شَرْحِهَا طُولٌ۔ فَاعْلَمْ اَنَّ لِكُلِّ عُضْوٍ مِّنَ الْاَجْسَادِ الْجِسْمَانِيَّةِ۔ وَالْاَبْدَانِ الْاِنْسَانِيَّةِ۔ نِسْبَةٌ اِلَى بُرْجٍ مِّنَ الْبُرُوْجِ الْاِثْنَى عَشَرَ۔ بِتَقْدِيْرِ الْخَالِقِ الْقُوٰى وَالْقَدَرِ۔ فَالرَّاسُ مَنْسُوْبٌ اِلَى الْحَمَلِ۔ وَالرَّقَبَةُ اِلَى الثَّوْرِ۔ وَالْكَتِفُ اِلَى الْجَوْزَآءِ۔ وَالصَّدْرُ اِلَى السَّرَطَانِ۔ وَالسُّرَّةُ اِلَى الْاَسَدِ۔ وَالْقَلْبُ اِلَى السُّنْبُلَةِ۔ وَالظَّهْرُ وَالْبَطْنُ اِلَى الْمِيْزَانِ۔ وَالْعَوْرَةُ اِلَى الْعَقْرَبِ۔ وَالْفَخِذُ اِلَى الْقَوْسِ وَالرُّكْبَةُ اِلَى الْجَدْيِ۔ وَالسَّاقُ اِلَى الدَّلْوِ۔ وَالْقَدَمُ اِلَى الْحُوْتِ۔ وَيُعَالَجُ كُلُّ عُضْوٍ فِي وَقْتٍ يَّكُوْنُ لِبُرْجٍ الَّذِيْ يُنْسَبُ اِلَيْهِ سَعَادَةٌ وَّقُوَّةٌ۔ وَاسْتِيْلَآءٌ وَّقُدْرَةٌ۔ وَيُسَمَّى الْحَمَلُ وَالْاَسَدُ وَالْقَوْسُ بِالْمُثَلَّثَةِ النَّارِيَّةِ۔ وَيُنْسَبُ اِلَيْهَا الْحَرَارَةُ وَالْيُبُوْسَةُ۔ وَالثَّوْرُ

وَالسُّنْبُلَةُ وَالْجَدْيُ بِالْمُثَلَّثَةِ الْاَرْضِيَّةِ۔ وَيُنْسَبُ اِلَيْهَا
الْبُرُوْدَةُ وَالْيُبُوْسَةُ۔ وَالْجَوْزَآءُ وَالْمِيْزَانُ وَالدَّلْوُ
بِالْمُثَلَّثَةِ الْهَوَآئِيَّةِ۔ وَيُنْسَبُ اِلَيْهَا الْحَرَارَةُ وَالرُّطُوْبَةُ
وَالسَّرَطَانُ وَالْعَقْرَبُ وَالْحُوْتُ بِالْمُثَلَّثَةِ الْمَائِيَّةِ۔ وَيُنْسَبُ
اِلَيْهِ الْبُرُوْدَةُ وَالرُّطُوْبَةُ۔ وَالْحَمَلُ وَالسَّرَطَانُ وَالْمِيْزَانُ
وَالْجَدْيُ مُنْقَلِبَاتٌ۔ وَالثَّوْرُ وَالْاَسَدُ وَالْعَقْرَبُ
وَالدَّلْوُ ثَابِتَاتٌ۔ وَالْجَوْزَآءُ وَالسُّنْبُلَةُ وَالْقَوْسُ وَالْحُوْتُ
ذَوَاتُ جَسَدَيْنِ۔ وَالشَّمْسُ فِي اللُّغَةِ مُؤَنَّثَةٌ وَّفِي
التَّنْجِيْمِ مُذَكَّرٌ۔ وَالْقَمَرُ بِالْعَكْسِ۔ وَكُلٌّ مِّنَ الْحَمَلِ وَ
الْعَقْرَبِ بَيْتٌ لِّلْمِرِّيْخِ۔ وَالثَّوْرِ وَالْمِيْزَانِ لِلزُّهْرَةِ۔
وَالْجَوْزَآءِ وَالسُّنْبُلَةِ لِلْعُطَارِدِ۔ وَالسَّرَطَانِ لِلْقَمَرِ۔
وَالْاَسَدِ لِلشَّمْسِ۔ وَالْقَوْسِ وَالْحُوْتِ لِلْمُشْتَرِيْ۔
وَالْجَدْيِ وَالدَّلْوِ لِلزُّحَلِ۔ وَالشَّمْسُ حَآرَّةٌ يَّابِسَةٌ۔

وَالْقَمَرُ بَارِدٌ رَطْبٌ - وَزُحَلُ بَارِدٌ يَابِسٌ - وَهِيَ
طَبِيعَةُ الْمَوْتِ - وَالْمُشْتَرِيْ حَارٌّ رَطْبٌ - وَهُوَ مِزَاجُ
الْحَيَاةِ - وَالْمِرِّيْخُ فِيْ غَايَةِ الْحَرَارَةِ - وَالزُّهْرَةُ فِيْ نِهَايَةِ
الرُّطُوْبَةِ - وَعُطَارِدُ مِزَاجُهُ مِزَاجُ مَا يُجَاوِرُهُ وَ
يُقَارِبُهُ - وَمَا سِوَى النَّيِّرَيْنِ مِنَ السَّبْعَةِ السَّيَّارَةِ
يُسَمّٰى بِالْخَمْسَةِ الْمُتَحَيِّرَةِ - وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَ
الْمُشْتَرِيْ وَالزُّهْرَةُ وَالرَّاسُ مَسْعُوْدَاتٌ - وَ
زُحَلُ وَّالْمِرِّيْخُ وَالذَّنَبُ مَنْحُوْسَاتٌ - وَعُطَارِدُ
مَعَ السَّعْدِ مَسْعُوْدٌ وَّمَعَ النَّحْسِ مَنْحُوْسٌ - وَالشَّمْسُ
بَيْضَاءُ - وَالْقَمَرُ كَدِرُ الْأَجْزَاءِ - وَزُحَلُ رَصَاصِيٌّ - وَ
الْمُشْتَرِيْ أَبْيَضُ يَمِيْلُ إِلَى الصُّفْرَةِ - وَعُطَارِدُ يَضْرِبُ
إِلَى الزُّرْقَةِ - وَالْمِرِّيْخُ نَارِيُّ اللَّوْنِ - وَالزُّهْرَةُ
دُرِّيُّ اللَّوْنِ - وَالْأَفْلَاكُ الْكُلِّيَّةُ تِسْعَةٌ - وَمَعَ

الافلاك الجزئية اربعة وعشرون - والفلك الاطلس
غير مكوكب - والثوابت في فلك البروج - والسيارات في
سبعة افلاك - وكل في فلك يسبحون - وقال عز من قائل
ولقد جعلنا في السماء بروجا وزيناها للنظرين - والشمس و
القمر والنجوم مسخرات بامره - الا له الخلق والامر تبارك
الله رب العالمين - ذلك محدث موجده قديم -
ومصنوع صانعه حكيم - والشمس تجري لمستقر لها ذلك
تقدير العزيز العليم - والقمر قدرناه منازل حتى عاد كالعرجون
القديم - لا الشمس ينبغي لها ان تدرك القمر ولا الليل
سابق النهار - وان في ذلك لعبرة لاولي الابصار - ايها
الطبيب - مالك من هذا العلم نصيب - تفتخر بتركيب
ادوية مسحوقة - وتباهي بتعجين خشايش مدقوقة - سكنت
عمرا في دار لم تعرف كيفية سقفها المكوكب المزين

وَنَزَلَتْ دَهْرًا فِي بَيْتٍ لَمْ تَعْلَمْ حَقِيقَةَ سَطْحِهِ الْمُنَقَّشِ الْمُلَوَّنِ

شعر

وَكَيْفَ يَنَالُ الْعِلْمَ مَنْ هُوَ أَبْلَهُ ۔ وَكَيْفَ يَرَى الْآفَاقَ مَنْ هُوَ أَكْمَهُ

ثُمَّ أَنْشَدَ الْمُنَجِّمُ هٰذِهِ الْأَشْعَارَ ۔ وَخَاطَبَ بِهَا السَّامِعِينَ وَالنُّظَّارَ ۔

شعر

يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ قُومُوا ۔ لَا تَعْذِلُونِي وَلَا تَلُومُوا

عِنْدِي مِنَ السَّابِحَاتِ عِلْمٌ ۔ سَبَحْتُ فِيهِ بَلِ الْعُلُومُ

اَلْفَلَكُ الْمُسْتَدِيرُ سَقْفٌ ۔ وَهُوَ بِأَرْجَائِهِ يَحُومُ

يُدْرِكُهُ نَاظِرٌ بَصِيرٌ ۔ وَخَاطِرٌ عَاطِرٌ سَلِيمٌ

أَمَا تَرَى الْاِخْتِلَافَ فِيهِ ۔ وَالدَّوْرُ فِي الْحَدِّ مُسْتَقِيمٌ

فَقَالَ الطَّبِيبُ أَيُّهَا الْمُهَذَارُ ۔ إِلٰى مَتٰى هٰذَا الْإِكْثَارُ ۔ أُتْرُكِ الْكَلَامَ الْمُهْمَلَ الْمُرْسَلَ ۔ وَدَعِ الْهَذَيَانَ الْمُزَخْرَفَ الْمُسَلْسَلَ ۔ هَبْ أَنَّكَ تَعْرِفُ دَقَائِقَ السَّمٰوَاتِ وَتَسْتَخْرِجُ أَحْكَامَ النُّجُومِ مِنَ الزِّيجَاتِ ۔ وَتَعْلَمُ رُسُومَ الْأَرْصَادِ

ورقوم التقاويم۔ وتضبط حوادث الايام ودقائق الاقاليم۔ فهل استفدت من هذه الحقائق والاسرار شيئا سوى النحوسة والافلاس والادبار۔ شعر

يا من يروم من الانام معيشة
لم لا تروم من النجوم السيرة
شهدت عليك اذا ابات كاذب
احوالك المختلة المتغيرة
انكرت يا اعمى البصيرة قدرة
هي للنجوم السائرات مسيرة
يا عارف الافلاك هل لك حاصل
من شمسها او خمسها المتحيرة

ضيعت عمرك فيما لا ينفعك مثقال حبة ونسيت حديث من عرف نفسه فقد عرف ربه۔ بدلك بيتك

سَكَنْتَ فِيْهِ عُمُرًا - لَمْ تَعْرِفْ سُقُفَهُ وَجُدْرَانَهُ - وَجَسَدُكَ دَارُكَ اَقَمْتَ فِيْهِ دَهْرًا - لَمْ تَعْلَمْ اَرْكَانَهُ وَلَا حِيْطَانَهُ - فَهَلَّا عَرَفْتَ آفَاقَ الْاَنْفُسِ وَمَطَالِعَ الْاَدْرَاكِ - وَضَمَمْتَ تَشْرِيْحَ الْاَبْدَانِ اِلٰى تَشْرِيْحِ الْاَفْلَاكِ - وَهَلَّا تَفَكَّرْتَ فِي نَفْسِكَ وَاٰلَاتِهَا - وَنَظَرْتَ اِلٰى عَيْنِكَ وَطَبَقَاتِهَا - وَاِلٰى سَمْعِكَ وَصِفَاتِهِ - وَاِلٰى لِسَانِكَ وَلُغَاتِهِ - تُدْرِكُ بِوَهْمٍ وَتُبْصِرُ بِشَحْمٍ - وَتَسْمَعُ بِعَظْمٍ - وَتَنْطِقُ بِلَحْمٍ - فَاِنْ كَانَتْ لَكَ فِكْرَةٌ - فَفِيْ كُلِّ عُضْوٍ مِّنْكَ عِبْرَةٌ - اَمَا تَتَفَكَّرُ فِيْ اَفْرَادِ الْاِنْسَانِ اَنَّهُمْ اَشْبَاهٌ وَّاَمْثَالٌ - كَيْفَ اتَّحَدُوْا فِي النَّوْعِ وَاخْتَلَفُوْا فِي الصُّوَرِ وَالْاَشْكَالِ - وَكَيْفَ تَغَايَرُوْا بِالْحِيَاةِ وَالْاَلْوَانِ وَالْاَصْوَاتِ - وَتَبَايَنُوْا فِي الْاَخْلَاقِ وَالْآرَاءِ وَالصِّفَاتِ

شعر

وَمِنْ صُنْعِ الْاِنْسَانِ اَنِّيْ وَجَدْتُهُمْ ... وَاِنْ كَانَ صِنْفًا بِالسَّوَاءِ صُنُوْفًا

فَرُبَّ أُلُوفٍ لَا تُمَاثِلُ وَاحِدًا
وَرُبَّ فَرِيدٍ قَدْ يَكُونُ أُلُوفًا
وَكَمْ مِنْ كَثِيرٍ لَا يَسُدُّونَ ثُلْمَةً
وَكَمْ وَاحِدٍ فِيهِمْ يُعَدُّ صُفُوفًا

أَلَا إِنَّ الْإِنْسَانَ صَفْوَةُ الْمَوْجُودَاتِ - وَخُلَاصَةُ الْمُكَوَّنَاتِ - وَعِلَّةُ خَلْقِ الْأَرْضِ وَالسَّمٰوٰتِ - وَسَبَبُ تَكْوِينِ الْبَسَائِطِ وَالْمُرَكَّبَاتِ - وَنَتِيجَةُ إِيجَادِ الْأَفْلَاكِ الْمُسْتَدِيرَةِ - وَوَاسِطَةُ إِبْدَاعِ النُّجُومِ الْمُسْتَنِيرَةِ - وَوَاقِفُ أَسْرَارِ اللَّاهُوتِ - وَعَالِمُ سَرَائِرِ الْمَلَكُوتِ - وَخَلِيفَةُ رَبِّ الْعَالَمِينَ - وَظِلُّ اللّٰهِ فِي الْأَرَضِينَ - وَمَسْجُودُ جَمِيعِ الْأَمْلَاكِ - وَمَقْصُودُ مَا فِي الْآفَاقِ وَالْأَفْلَاكِ - وَالطِّبُّ عِلْمٌ بِأَحْوَالِ بَدَنِ الْإِنْسَانِ - وَالْغَرَضُ

مِنْهُ حِفْظُ هٰذَا التَّرْكِيْبِ وَالْبُنْيَانِ - فَهُوَ أَشْرَفُ
الْعُلُوْمِ بَعْدَ عِلْمِ الْأَدْيَانِ -

فَلَمَّا انْتَهَى الْكَلَامُ إِلَى هٰذَا الْمَقَامِ - اِتَّفَقَ الْأَنَامُ -
مِنَ الْخَوَاصِّ وَالْعَوَامِّ - عَلَى تَرْجِيْحِ عِلْمِ الطِّبِّ
عَلَى عِلْمِ النُّجُوْمِ - وَتَفْضِيْلِ الطَّبِيْبِ الْمَعْهُوْدِ عَلَى
الْمُنَجِّمِ الْمَعْلُوْمِ - وَعَرَفْتَ فِيْ أَثْنَاءِ ذٰلِكَ الْقِيْلِ
وَالْقَالِ - أَنَّ الطَّبِيْبَ هُوَ مُؤَلِّفُ طَيْفِ الْخَيَالِ - ثُمَّ
قَامَ الْقَوْمُ لِلْاِفْتِرَاقِ - وَتَفَرَّقُوْا وَآخِرُ الصُّحْبَةِ
الْفِرَاقُ - وَاللّٰهُ نِعْمَ الْمَوْلٰى وَنِعْمَ النَّصِيْرُ - وَهُوَ
عَلٰى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيْرٌ - وَلْيَكُنْ هٰذَا آخِرَ
الْكَلَامِ - وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى نِعْمَةِ الْإِتْمَامِ - وَالصَّلٰوةُ
عَلٰى مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْأَنَامِ - وَعَلٰى آلِهٖ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامِ -
قُلْتُ لِلّٰهِ دَرُّهٗ مِنْ مُتَكَلِّمٍ لَمْ يَسْمَحِ الزَّمَانُ بِمِثْلِهٖ -

فَلَقَدْ اَتٰی بِمَا لَمْ تَسْمَحِ الْقَرَائِحُ بِبَعْضِہٖ فَضْلًا عَنْ کُلِّہٖ۔ کَیْفَ لَا وَعَنَادِلُ اَسْجَاعِہٖ سَاجِعَۃٌ فِیْ حَدَائِقِ لَطَائِفِہٖ۔ وَاَزْھَارُ الْمَعَانِیْ قَدْ تَضَوَّعَ نَشْرُھَا فِیْ رِیَاضِ اَلْفَاظِہِ الْاَنِیْقَۃِ وَظَرَائِفِہٖ۔ **شعر**

کَمْ بَذَّ مَنْطِقُہٗ بَلَاغَۃَ شَاعِرٍ
وَمَحَتْ فَصَاحَۃَ کَاتِبٍ سَجَعَاتُہٗ

رَانَ الْقَرِیْضُ بِفِکْرَۃٍ نَظَمَتْ لَہٗ
عِقْدَ النُّجُوْمِ تَزَھُرُھَا فِقَرَاتُہٗ

من كتاب

عجائب المخلوقات - وغرائب المصنوعات

للشيخ الامام محمد بن محمد القزويني

النظر في الكائنات

وهي الاجسام المتولدة من الامهات

فنقول الاجسام المتولدة اما ان تكون نامية او غير نامية - فان لم تكن فهي المعدنيات - وان كانت نامية فاما ان تكون لها قوة الحس والحركة او لم تكن فان لم تكن فهي النبات - وان كانت فهي الحيوانات - وزعموا ان اول ما تستحيل اليه الاركان الابخرة والعصارات - والبخار ما يصعد من لطائف مياه البحر والآجام والانهار من تسخين الشمس - والعصارات ما يتحلب في باطن الارض من

مياه الأمطار ويختلط بالأجزاء الأرضية وتغلظ۔ وتنضجها الحرارة المستبطنة في عمق الأرض فتصيرها مادة للمعادن والنبات والحيوانات وانها متصلة بعضها بالبعض بترتيب عجيب ونظام بديع تعالى صانعها عما يقول الظالمون والجاحدون علوا كبيرا۔ فأول مراتب هذه الكائنات تراب وآخرها نفس ملكية طاهرة۔ فإن المعادن متصلة أولها بالتراب أو الماء وآخرها بالنبات۔ والنبات متصل أوله بالمعادن وآخره بالحيوان۔ والحيوان متصل أوله بالنبات وآخره بالانسان۔ والنفوس الانسانية متصلة أولها بالحيوان وآخرها بالنفوس الملكية۔ والله أعلم

النظر الأول في المعدنيات

المعدنيات هي أجسام متولدة من الأبخرة

وَالْاَدْخِنَةِ تَحْتَ الْاَرْضِ اِذَا اخْتَلَطَتْ عَلٰی ضُرُوْبٍ مِّنَ الْاِخْتِلَاطَاتِ مُخْتَلِفَةٍ فِی الْکَمِّ وَالْکَیْفِ ۔ وَهِیَ اِمَّا قَوِیَّةُ التَّرْکِیْبِ اَوْ ضَعِیْفَةُ التَّرْکِیْبِ ۔ وَقَوِیَّةُ التَّرْکِیْبِ اِمَّا اَنْ تَکُوْنَ مُتَطَرِّقَةً اَوْ لَمْ تَکُنْ ۔ وَالْمُتَطَرِّقَةُ هِیَ الْاَجْسَادُ السَّبْعَةُ ۔ اَعْنِی الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَالنُّحَاسَ وَالرَّصَاصَ وَالْحَدِیْدَ وَالْاُسْرُبَ وَالْخَارَصِیْنِیَّ ۔ وَالَّتِیْ لَا تَکُوْنُ مُتَطَرِّقَةً فَقَدْ تَکُوْنُ فِیْ غَایَةِ اللِّیْنِ کَالزِّیْبَقِ ۔ وَقَدْ تَکُوْنُ فِیْ غَایَةِ الصَّلَابَةِ کَالْیَاقُوْتِ ۔ وَالَّتِیْ تَکُوْنُ فِیْ غَایَةِ الصَّلَابَةِ قَدْ تَنْحَلُّ بِالرُّطُوْبَاتِ ۔ وَهِیَ الْاَجْسَامُ الْمِلْحِیَّةُ کَالزَّاجِ وَالنُّوْشَادِرِ ۔ وَقَدْ لَا تَنْحَلُّ بِهَا وَهِیَ الْاَجْسَامُ الدُّهْنِیَّةُ کَالزَّرْنِیْخِ ۔ وَالْکِبْرِیْتِ وَالْاَجْسَادُ السَّبْعَةُ اِنَّمَا تَتَوَلَّدُ مِنِ اخْتِلَاطِ الزِّیْبَقِ بِالْکِبْرِیْتِ عَلَی اخْتِلَافٍ فِی الْکَمِّ وَالْکَیْفِ ۔ وَالزِّیْبَقُ یَتَوَلَّدُ مِنْ اَجْزَاءٍ مَّائِیَّةٍ اِخْتَلَطَتْ

بِأَجْزَاءٍ أَرْضِيَّةٍ لَطِيفَةٍ كِبْرِيتِيَّةٍ۔ وَالْكِبْرِيتُ لَطِيفٌ يَتَوَلَّدُ مِنْ أَجْزَاءٍ مَائِيَّةٍ وَأَرْضِيَّةٍ تُنْضِجُهَا حَرَارَةٌ قَوِيَّةٌ حَتّٰى صَارَ مِثْلَ الدُّهْنِ۔ وَأَمَّا الْأَجْسَادُ الصَّلِبَةُ الشَّفَّافَةُ تَتَوَلَّدُ مِنْ مِيَاهٍ عَذْبَةٍ وَقَعَتْ فِي مَعَادِنِهَا بَيْنَ الْحِجَارَةِ الصَّلْدَةِ زَمَانًا طَوِيلًا حَتّٰى غَلُظَ وَصَفَا وَأَنْضَجَتْهُ حَرَارَةُ الْمَعْدَنِ بِطُولِ وُقُوفِهَا۔ وَأَمَّا غَيْرُ الشَّفَّافَةِ۔ فَمِنِ امْتِزَاجِ الْمَاءِ بِالطِّينِ إِذَا كَانَتْ فِيهِ لُزُوجَةٌ وَأَثَّرَتْ فِيهِ حَرَارَةُ الشَّمْسِ بِمُدَّةٍ طَوِيلَةٍ وَأَمَّا الْأَجْسَامُ الَّتِي تَنْحَلُّ بِالرُّطُوبَاتِ فَمِنْ مَاءٍ مُخْتَلِطٍ بِأَجْزَاءٍ أَرْضِيَّةٍ مُحْتَرِقَةٍ يَابِسَةٍ اِخْتِلَاطًا شَدِيدًا۔ وَأَمَّا الْأَجْسَامُ الدُّهْنِيَّةُ فَمِنَ الرُّطُوبَاتِ الْمُحْتَقِنَةِ فِي بَاطِنِ الْأَرْضِ إِذَا احْتَوَتْ عَلَيْهَا حَرَارَةُ الْمَعْدِنِ مَعًا حَتّٰى تَحَلَّلَتْ وَلَطُفَتْ وَاخْتَلَطَتْ بِتُرْبَةِ الْقَاعِ

وَحَرَارَةُ الْمَعْدَنِ دَائِمًا فِي نُضْجِهَا وَطَبْخِهَا حَتّٰى تَزْدَادَ غِلَظًا وَّصَارَ مِثْلَ الدُّهْنِ ـ

اَلنَّظَرُ الثَّانِي فِي النَّبَاتِ

اَلنَّبَاتُ يَتَوَسَّطُ بَيْنَ الْمَعَادِنِ وَالْحَيَوَانِ بِمَعْنًى خَارِجٍ عَنْ نُقْصَانِ الْجَمَادِيَّةِ الصِّرْفَةِ الَّتِي لِلْمَعَادِنِ وَغَيْرِ وَاصِلٍ إِلٰى كَمَالِ الْحِسِّ وَالْحَرَكَةِ اللَّتَيْنِ اخْتَصَّ بِهِمَا الْحَيَوَانُ لٰكِنَّهٗ يُشَارِكُ الْحَيَوَانَ فِي بَعْضِ الْأُمُوْرِ لِأَنَّ الْبَارِي تَعَالٰى يَخْلُقُ لِكُلِّ شَيْءٍ مِّنَ الْاٰلَاتِ مَا يَحْتَاجُ إِلَيْهَا فِي بَقَاءِ ذَاتِهٖ وَنَوْعِهٖ ـ وَمَا زَادَ عَلٰى ذٰلِكَ يَكُوْنُ ثِقْلًا وَّ كَلًّا عَلَيْهِ لَا يَخْلُقُهٗ وَلَا حَاجَةَ لِلنَّبَاتِ إِلَى الْحِسِّ وَالْحَرَكَةِ بِخِلَافِ الْحَيَوَانِ ـ وَمِنْ عَجِيْبِ صُنْعِ اللّٰهِ الْبَارِي تَعَالٰى أَنَّ الْحَبَّ وَالنَّوٰى إِذَا حَصَلَا فِي تُرْبَةٍ نَدِيَّةٍ وَّأَصَابَهُمَا حَرُّ الشَّمْسِ انْشَقَّا وَجَذَبَا

بِقُوَّةٍ خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالیٰ فِیهِمَا الاَجْزَاءَ اللَّطِیفَةَ الاَرْضِیَّةَ مِنَ الاَرْضِ وَالْمَآئِیَّةَ مِنَ الْمَاءِ۔ ثُمَّ اِنَّ تِلْكَ الاَجْزَاءَ یَتَرَاكَمُ بَعْضُهَا عَلیٰ بَعْضٍ بِوَاسِطَةِ قُوًی خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالیٰ فِیهَا حَتّٰی یَصِیرَ الْحَبُّ نَجْمًا بِالْغًا ذَا عُرُوْقٍ وَّقُضْبَانٍ وَّاَوْرَاقٍ وَّاَزْهَارٍ وَّحَبُّ النَّوٰی شَجَرًا عَظِیمًا ذَا عِرْقٍ وَسَاقٍ وَّاَغْصَانٍ وَّاَوْرَاقٍ وَّثَمَرَةٍ۔

وَالنَّبَاتُ قِسْمَانِ شَجَرٌ وَّنَجْمٌ۔ اَلْقِسْمُ الاَوَّلُ الشَّجَرُ

اَلشَّجَرُ هُوَ كُلُّ مَا لَهٗ سَاقٌ مِّنَ النَّبَاتِ۔

وَالاَشْجَارُ الْعِظَامُ بِمَثَابَةِ الْحَیَوَانَاتِ الْعِظَامِ۔

وَالنُّجُومُ بِمَثَابَةِ الْحَیَوَانَاتِ الصِّغَارِ۔

وَالاَشْجَارُ الْعِظَامُ لاَ ثَمَرَ لَهَا كَالسَّاجِ وَالدُّلْبِ وَالْعَرْعَرِ۔ لِاَنَّ الْمَادَّةَ كُلَّهَا صُرِفَتْ اِلیٰ نَفْسِ الشَّجَرَةِ۔ وَلاَ كَذٰلِكَ الاَشْجَارُ الْمُثْمِرَةُ۔ فَاِنَّ مَادَّتَهَا صُرِفَتْ

إِلَى الشَّجَرَةِ وَالثَّمَرَةِ - وَيُشْبِهُ حَالُهَا حَالَ الذُّكُورِ وَ
الْاِنَاثِ مِنَ الْحَيَوَانِ - فَاِنَّ الذُّكُورَانَ اَعْظَمُ بَدَنًا
مِنَ الْاِنَاثِ لِاَنَّ بَعْضَ مَوَادِّ الْاِنَاثِ يُصْرَفُ اِلَى النَّسْلِ
وَمِنْ عَجِيْبِ صُنْعِ الْبَارِي تَعَالٰى خَلْقُ الْاَوْرَاقِ عَلَى
الْاَشْجَارِ زِيْنَةً لَهَا وَوِقَايَةً لِثِمَارِهَا مِنْ نِكَايَةِ الشَّمْسِ وَ
الْهَوَا - ثُمَّ اِنَّهُ تَعَالٰى خَلَقَهَا مُرْتَفِعَةً عَنِ الثِّمَارِ مُتَفَرِّقَةً
بَعْضَ التَّفَرُّقِ - لَا مُتَكَاثِفَةً عَلَيْهَا وَلَا بَعِيْدَةً عَنْهَا -
لِتَاخُذَ الثِّمَارُ مِنَ النَّسِيْمِ تَارَةً وَّمِنَ الشَّمْسِ تَارَةً
اُخْرٰى فَلَوْ تَكَاثَفَتْ عَلَيْهَا حَتّٰى مَنَعَتْهَا اِصَابَةَ النَّسِيْمِ وَشُعَاعَ
الشَّمْسِ لَبَقِيَتْ عَلٰى فِجَاجَتِهَا غَلِيْظَةَ الْجِلْدِ قَلِيْلَةَ
الْمَائِيَّةِ - وَاِذَا سَقَطَ عَنْهَا بَعْضُ الْوَرَقِ اَصَابَتْهُ
الشَّمْسُ وَحَرَّقَتْهَا - كَمَا تَرٰى فِي الرُّمَّانَةِ الَّتِي
اِحْتَرَقَ مِنْهَا اِحْدَى الْجَوَانِبِ - ثُمَّ اِذَا اَفْرَغَتِ الثَّمَرَةُ

تَنَاثَرَتِ الْأَوْرَاقُ حَتّٰى لَا تَجْذِبَ مَائِيَّةَ الشَّجَرَةِ فَتَضْعُفُ
قُوَّتُهَا۔ كَمَا تَرٰى فِي الْحَيَوَانِ۔ فَإِنَّ الْأُمَّ تَضْعُفُ مِنْ
إِرْضَاعِ أَوْلَادِهَا۔ وَأَعْجَبُ مَا فِيْهَا مَا ذَكَرَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى۔
يُسْقٰى بِمَآءٍ وَّاحِدٍ وَّنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ
وَلْنَذْكُرْ بَعْضَ مَا يَتَعَلَّقُ بِوَاحِدٍ وَّاحِدٍ مِّنَ
الْأَشْجَارِ مُرَتَّبَةً عَلٰى حُرُوْفِ الْمُعْجَمِ إِنْ شَآءَ اللّٰهُ تَعَالٰى

دُلْبٌ مِنْ أَعْظَمِ الْأَشْجَارِ وَأَعْلَاهَا وَأَبْقَاهَا۔ فَإِذَا
طَالَتْ مُدَّتُهَا تَفَتَّتَ جَوْفُهَا وَيَبْقٰى سَاقُهَا مُجَوَّفًا تَهْرَبُ
مِنْهُ الْخَنَافِسُ۔ وَبَعْضُ الطُّيُوْرِ تَجْعَلُهَا فِيْ أَوْكَارِهَا
لِدَفْعِ الْخَنَافِسِ۔ فَإِنَّهَا تَمُوْتُ مِنْهَا۔ وَإِذَا غُسِلَ وَطُبِخَ
وَضُمِّدَ بِهٖ حَبَسَ النَّوَازِلَ عَنِ الْعَيْنِ۔ قِشْرُهَا مَطْبُوْخًا
بِالْخَلِّ يَنْفَعُ مِنْ حَرْقِ النَّارِ وَوَجَعِ الْأَسْنَانِ۔ ثَمَرُهَا يُوَافِقُ لَهُ
جُرُوْحَ الشَّرِّ۔ وَهُوَ مَعَ الشَّحْمِ ضِمَادٌ جَيِّدٌ لِنَهْشِ الْهَوَامِّ

فلفل شجرة تنبت بالهند بناحية منها تسمى مليبار وهي شجرة عالية لا يزول الماء من تحتها فاذا هبت الرياح تساقطت على وجه الماء فيجمع منه ولذلك فسحة وهي شجرة حرة لا ملك لاحد فيها۔ وحملها عليها شتاء وصيفا۔ وهو عناقيد فاذا حميت الشمس عليها انطبقت على كل عنقود منها اوراق حتى لا يحترق بالشمس فاذا زالت الشمس عنها زالت الاوراق عن العناقيد لتنال النسيم۔ وذكر من رآها ان شجرتها مثل شجرة الرمان وبين الورقتين شمراخان منظومان بالفلفل۔ وشمراخه في طول الاصبع۔ قال جالينوس اول ما تطلع ثمرتها تكون دار فلفل ثم تنفصل عن حب يكون هو الفلفل۔

قرنفل شجرة تنبت في بعض جزائر الهند۔ ثمرتها

كالبا سمين - الا انها اشد سوادًا - وذكروا ان اهل تلك

الجزيرة لا يخرجونها الا مطبوخا لئلا تنبت في غيرها من البلاد

نارجيل هو الجوز الهندي - زعم اهل الحجاز ان

شجرة النارجيل هي المقل لكنها اثمرت نارجيلا لطباع

التربة والاهوية - على ثمرتها ليف يتخذ منه الحبال

تستعمل في سفن البحر - تصبر على الماء طويلا لا يتعفن

لبنها لذيذ كثير الحلاوة اذا كان رطبا -

نخل شجرة مباركة لا توجد الا ببلاد الاسلام -

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اكرموا عمتكم النخلة

وانما سماها صلى الله عليه وسلم عمتنا لانها خلقت من فضلة

طين آدم عليه وعلى نبينا الصلاة والسلام - وهي تشبه

الانسان من حيث استقامة قدها وطولها وامتياز

ذكرها من انثاها ولطلعها رائحة عجيبة ولو قطع

رَاسُهَا هَلَكَتْ وَلَهَا غِلَافٌ كَالْمَشِيمَةِ الَّتِي يَكُونُ الْوَلَدُ فِيهَا۔ وَالْجُمَّارُ الَّذِي عَلَى رَأْسِهَا لَوْ اَصَابَهُ اٰفَةٌ هَلَكَتِ النَّخْلَةُ۔ كَهَيْئَةِ مُخِّ الْاِنْسَانِ اِذَا اَصَابَهُ اٰفَةٌ۔ وَاِذَا قُطِعَ مِنْهَا غُصْنٌ لَا يَرْجِعُ بَدَلُهُ كَعُضْوِ الْاِنْسَانِ۔ وَعَلَيْهَا لِيفٌ كَشَعْرٍ يَكُونُ عَلَى الْاِنْسَانِ۔ قَالَ صَاحِبُ الْفَلَاحَةِ اِذَا لَمْ يُثْمِرْ شَيْءٌ مِنَ النَّخِيلِ يَاْخُذُ رَجُلٌ فَاْسًا وَيَقْرُبُ مِنْهَا وَيَقُولُ لِغَيْرِهٖ اِنِّي اُرِيدُ قَطْعَ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ لِاَنَّهَا لَا تُثْمِرُ۔ فَيَقُولُ الْاٰخَرُ لَا تَفْعَلْ فَاِنَّهَا تُثْمِرُ فِي هٰذِهِ السَّنَةِ فَيَقُولُ الرَّجُلُ اِنَّهَا لَا تَفْعَلُ شَيْئًا وَيَضْرِبُهَا ضَرْبَتَيْنِ اَوْ ثَلٰثَةً۔ فَيُمْسِكُهُ الْاٰخَرُ بِيَدِهٖ وَيَقُولُ لَا تَفْعَلْ فَاِنَّهَا شَجَرَةٌ حَسَنَةٌ وَاصْبِرْ عَلَيْهَا هٰذِهِ السَّنَةَ وَاِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَافْعَلْ مَا بَدَا لَكَ۔ قَالَ وَاِذَا فَعَلَ ذٰلِكَ فَاِنَّ الشَّجَرَةَ تُثْمِرُ ثَمَرًا كَثِيرًا۔ وَكَذٰلِكَ غَيْرُ النَّخْلِ مِنَ الْاَشْجَارِ اِذَا

فُعِلَ بِهٖ هٰذَا فَاِنَّهٗ يُثْمِرُ ۔ وَقَالَ اَيْضًا اِذَا قَارَبْتَ بَيْنَ ذُكْرَانِ النَّخْلِ وَاِنَاثِهَا فَاِنَّهَا تَكْثُرُ حِمْلُهَا لِاَنَّهَا تَسْتَاْنِسُ بِالْمُجَاوَرَةِ ۔ وَرُبَّمَا قُطِعَ اِلْفُهَا مِنَ الذُّكْرَانِ فَلَا تَحْمِلُ شَيْئًا لِلْفِرَاقِهٖ ۔ وَاِذَا غَرَسْتَ الذُّكْرَانَ وَسَطَ الْاِنَاثِ وَهَبَّتِ الرِّيْحُ فَخَالَطَتِ الْاِنَاثَ رَائِحَةُ طَلْعِ الذُّكْرَانِ حَمَلَتْ مِنْ تِلْكَ الرَّائِحَةِ كُلُّ اُنْثٰى حَوْلَهٗ

اَلْقِسْمُ الثَّانِيْ مِنَ النَّبَاتِ النُّجُوْمُ

اَلنَّجْمُ كُلُّ نَبَاتٍ لَيْسَ لَهٗ سَاقٌ صُلْبٌ مُّرْتَفِعٌ مِّثْلُ الزُّرُوْعِ وَالْبُقُوْلِ وَالرَّيَاحِيْنِ وَالْحَشَائِشِ الْبَرِّيَّةِ ۔ وَمِنَ الْاُمُوْرِ الْعَجِيْبَةِ الْقُوَّةُ الَّتِيْ خَلَقَهَا اللّٰهُ تَعَالٰى فِيْ نَفْسِ الْحَبِّ فَاِنَّهَا اِذَا وَقَعَتْ فِي الْاَرْضِ جَذَبَتْ بِوَاسِطَةِ تِلْكَ الْقُوَّةِ الرُّطُوْبَةَ مِنْ نَفْسِ الْاَرْضِ وَمِمَّا حَوَالَيْهَا كَمَا تَجْذِبُ شُعْلَةُ النَّارِ فِي السِّرَاجِ فَتِلْكَ

الرُّطُوبَةُ فَتَعْمَلُ فِيهَا الْقُوَى الطَّبِيعِيَّةُ بِإِرَادَةِ اللّٰهِ تَعَالٰى حَتّٰى تَبْلُغَ كَمَالَهَا كَمَا أَرَادَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى وَالنُّجُومُ فِي النَّبَاتِ كَالْحَيَوَانِ الصَّغِيرِ فِي الْحَيَوَانِ الْكَبِيرِ۔ فَكَمَا أَنَّ عِنْدَ شِدَّةِ الْبَرْدِ لَا يَبْقٰى مِنَ الْحَيَوَانَاتِ الَّتِي لَا عَظْمَ لَهَا شَيْءٌ فَكَذٰلِكَ لَا يَبْقٰى مِنَ النَّبَاتِ الَّتِي لَيْسَ لَهَا خَشَبٌ صُلْبٌ شَيْءٌ۔ وَاعْلَمْ أَنَّ عُقُولَ الْعُقَلَاءِ مُتَحَيِّرَةٌ فِي أَمْرِ الْحَشَائِشِ وَعَجَائِبِهَا۔ وَأَفْهَامَ الْأَذْكِيَاءِ قَاصِرَةٌ عَنْ ضَبْطِ خَوَاصِّهَا وَفَوَائِدِهَا۔ وَكَيْفَ لَا مَعَ مَا يُشَاهَدُ مِنِ اخْتِلَافِ صُوَرِ قُضْبَانِهَا وَاخْتِلَافِ أَشْكَالِهَا وَأَلْوَانِهَا وَعَجِيبِ صُوَرِ أَوْرَاقِهَا وَأَزْهَارِهَا۔ وَكُلُّ لَوْنٍ مِنْهَا يَنْقَسِمُ إِلٰى أَقْسَامٍ كَالْحُمْرَةِ مَثَلًا۔ فَإِنَّهَا وَرْدِيٌّ وَأُرْجُوَانِيٌّ وَسُوسَنِيٌّ وَشَقَائِقِيٌّ وَأَذَرْبُونِيٌّ وَإِلٰى غَيْرِ ذٰلِكَ مَعَ اشْتِرَاكِ كُلِّهَا فِي الْحُمْرَةِ ثُمَّ عَجَائِبُ

رَوَائِحِهَا وَمُخَالَفَةُ بَعْضِهَا بَعْضًا مَعَ اشْتِرَاكِ الْكُلِّ فِي الطِّيبِ ـ ثُمَّ عَجَائِبُ اَشْكَالِ حُبُوبِهَا ـ فَاِنَّهُ لِكُلٍّ وَاحِدٍ شَكْلٌ وَّوَرَقٌ وَّعِرْقٌ وَّزَهْرٌ وَّلَوْنٌ وَّطَعْمٌ وَّرَائِحَةٌ وَّخَاصِيَّةٌ بَلْ خَاصِيَّاتٌ لَّا يَعْرِفُهَا اِلَّا اللّٰهُ تَعَالٰى شَانُهٗ ـ وَالَّتِيْ عَرَفَهَا الْاِنْسَانُ بِالنِّسْبَةِ اِلٰى مَا لَمْ يَعْرِفْهُ كَقَطْرَةٍ مِّنْ بَحْرٍ ـ وَلْنَذْكُرْ شَيْئًا مِّنْ خَوَاصِّهَا مُرَتَّبَةً عَلٰى حُرُوْفِ الْمُعْجَمِ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ تَعَالٰى ـ

بِيْش نَبَاتٌ يَنْبُتُ بِاَرْضِ الْهِنْدِ نِصْفُ دِرْهَمٍ مِّنْهُ سَمٌّ قَاتِلٌ ـ وَعَلَامَتُهٗ اَنَّهٗ يَعْرِضُ لِمَنْ سُقِيَ مِنْهُ جُحُوْظُ الْعَيْنِ وَوَرَمُ الشَّفَتَيْنِ وَاللِّسَانِ وَالدُّوَارُ وَالْغَشْيُ ـ وَالسَّمَانِيْ يَعْتَلِفُ مِنْهُ وَلَا يَضُرُّهٗ شَيْئًا ـ وَكَذٰلِكَ فَارَةُ الْبِيْشِ ـ وَهُوَ حَيَوَانٌ يَّسْكُنُ فِيْ اَصْلِهٖ وَيَاْكُلُ مِنْهُ ـ قَالَ ابْنُ سِيْنَآءَ اِنَّهٗ يُذْهِبُ الْبَرَصَ طِلَاءً وَّشُرْبًا وَّيَنْفَعُ

مِنَ الجُذَامِ۔ وَهُوَ سَمٌّ قَاتِلٌ يُقْتَلُ مِنْهُ نِصْفُ دِرْهَمٍ وَتِرْيَاقُهُ فَارَةُ الْبِيشِ۔

دِفْلَى مِنْهُ بَرِّيٌّ وَّنَهْرِيٌّ۔ فَالبَرِّيُّ وَرَقُهُ كَوَرَقِ بَقْلَةِ الْحَمْقَاءِ۔ بَلْ اَدَقُّ۔ وَقُضْبَانُهُ طِوَالٌ مُنْبَسِطَةٌ عَلَى الْاَرْضِ۔ يَنْبُتُ فِي الْخَرَابَاتِ۔ وَالنَّهْرِيُّ عَلَى شُطُوطِ الْاَنْهَارِ۔ وَتَنْهَضُ قُضْبَانُهُ عَلَى الْاَرْضِ۔ وَشَوْكُهُ خَفِيٌّ وَوَرَقُهُ كَوَرَقِ الْخِلَافِ۔ وَاَعْلَى سَاقِهِ اَغْلَظُ مِنْ اَسْفَلِهِ وَتُفَّاحُهُ كَالْوَرْدِ الْاَحْمَرِ۔ وَثَمَرَتُهُ صُلْبَةٌ مَحْشُوَّةٌ شَيْئًا كَالصُّوفِ

قَالَ ابْنُ سِينَاءَ وَرَقُهُ تَهْرُبُ مِنْهُ الْبَرَاغِيثُ وَاَكْلُهُ يَقْتُلُ اَكْلُهُ مِنْ جَمِيعِ بَنِي آدَمَ وَسَائِرِ الْحَيَوَانَاتِ۔

قَالَ بَلِينَاسُ الْحَكِيمُ عَلِمَ بَعْضُ الْمُلُوكِ بِعَدُوٍّ قَصَدَهُ فِي عَسْكَرٍ لَاطَاقَةَ لَهُ بِهٖ فَاَخَذَ مِنَ الشَّعِيرِ وَطَبَخَهُ بِالدِّفْلَى وَتَرَكَهُ حَتّٰى جَفَّ وَاَخَذَ الشَّعِيرَ مَعَهُ وَخَرَجَ اِلٰى وَجْهِهٖ

الْعَدُوِّ۔ فَلَمَّا قَرُبَ مِنَ الْعَدُوِّ تَنَحَّى عَنْهُ وَتَرَكَ الْاَثْقَالَ وَالْمِيْرَةَ وَالشَّعِيْرَ۔ فَوَرَدَ عَسْكَرُ الْعَدُوِّ وَاَطْلَقُوْا دَوَابَّهُمْ فِي الشَّعِيْرِ فَهَلَكَتْ كُلُّهَا۔ فَكَرَّ عَلَيْهِمْ وَاَسَرَهُمْ۔

قِثَّاء قَالَ صَاحِبُ الْفَلَاحَةِ اِذَا اَرَدْتَّ اَنْ تَكُوْنَ الْقِثَّاءُ عَلٰى صُوْرَةِ شَيْءٍ مِّنَ الْحَيَوَانَاتِ فَخُذْ قَالِبًا لِلصُّوْرَةِ الَّتِيْ اَرَدْتَّ وَاجْعَلْهَا فِيْهِ وَهِيَ صَغِيْرَةٌ وَّاسْتَوْثِقْ مِنْهَا رَبْطًا بِحَيْثُ لَا يَدْخُلُ الْقَالِبَ رِيْحٌ وَّلَا غُبَارٌ۔ فَاِنَّهَا اِذَا عَظُمَتْ فِيْهَا كَانَتْ عَلٰى صُوْرَةِ الْقَالِبِ الَّذِيْ جَعَلْتَهَا فِيْهِ۔

اَلنَّظَرُ الثَّالِثُ فِي الْحَيَوَانِ

اَمَّا الْحَيَوَانُ فَفِي الْمَرْتَبَةِ الثَّالِثَةِ مِنَ الْكَائِنَاتِ وَ اَبْعَدُ
الْمُوَلَّدَاتِ عَنِ الْاُمَّهَاتِ - لِاَنَّ الْمَرْتَبَةَ الْاُولٰى لِلْمَعَادِنِ وَهِيَ
بَاقِيَةٌ عَلَى الْجَمَادِيَّةِ لِقُرْبِهَا مِنَ الْبَسَائِطِ - وَ الْمَرْتَبَةُ الثَّانِيَةُ
لِلنَّبَاتِ فَاِنَّهَا مُتَوَسِّطَةٌ بَيْنَ الْمَعَادِنِ وَ الْحَيَوَانِ لِحُصُوْلِ
النَّشْوِ وَ النُّمُوِّ وَ الْمَرْتَبَةُ الثَّالِثَةُ لِلْحَيَوَانِ - وَ اِنَّهُ قَدْ جَمَعَ
بَيْنَ النَّشْوِ وَ النُّمُوِّ وَ الْحِسِّ وَ الْحَرَكَةِ - وَ هٰذِهٖ قُوًى مَوْجُوْدَةٌ
فِي جَمِيْعِ اَفْرَادِ الْحَيَوَانِ حَتّٰى فِي الذُّبَابِ وَ الْبَعُوْضِ - وَ اَمَّا
الْحِسُّ فَلِاَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى لَمَّا قَضٰى لِكُلِّ حَيَوَانٍ اَمَدًا مَعْلُوْمًا -
وَ اَبَدَانُ الْحَيَوَانِ مُعْتَرِضَةٌ لِلْاٰفَاتِ الْمُفْسِدَةِ لَهَا وَ الْمُهْلِكَةِ
اِيَّاهَا - فَاقْتَضَتِ الْحِكْمَةُ الْاِلٰهِيَّةُ لَهَا الْقُوَّةَ الْحَسَّاسِيَّةَ
لِيَشْعُرَ بِوَاسِطَتِهَا بِالْمُنَافِيْ فَيَدْفَعُهُ عَنْ نَفْسِهٖ اِذَا اَحَسَّ
بِاَلَمِهٖ - فَلَوْلَا هٰذِهِ الْقُوَّةُ لَمَا اَحَسَّ الْحَيَوَانُ بِالْجُوْعِ

إِلَى أَنْ مَاتَ بَغْتَةً فُجَاءَةً - مِنْ عَدَمِ الْغِذَاءِ - وَلَكَانَ
إِذَا نَامَ فَأَصَابَتْ يَدَهُ أَوْ رِجْلَهُ نَارٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ يُحِسُّ بِهِ
حَتَّى يَنْتَبِهَ مِنْ نَوْمِهِ فَإِذَا هُوَ بِلَا يَدٍ أَوْ رِجْلٍ - وَأَمَّا
الْحَرَكَةُ فَلِأَنَّ الْحَيَوَانَ لَمَّا كَانَ مُحْتَاجًا إِلَى الْغِذَاءِ وَ
لَمْ يَكُنْ غِذَاؤُهُ بِجَنْبِهِ فِي جَمِيعِ الْأَوْقَاتِ اقْتَضَتْ
الْحِكْمَةُ الْإِلٰهِيَّةُ لَهُ آلَاتِ الْحَرَكَةِ لِيَتَحَرَّكَ بِهَا إِلَى
الْغِذَاءِ - وَلَوْلَا هٰذِهِ الْقُوَّةُ وَاحْتَاجَ الْحَيَوَانُ إِلَى
الْغِذَاءِ وَلَمْ يَقْدِرْ عَلَى الْمَشْيِ إِلَيْهِ فَمَاتَ جُوعًا كَشَجَرَةٍ
لَا تَجِدُ الْمَاءَ حَتَّى تَجِفَّ - وَلَكَانَ إِذَا أَصَابَهُ آفَةٌ مِنْ حَرْقٍ
أَوْ غَرْقٍ بَقِيَ عَلَى مَكَانِهِ حَتَّى أَدْرَكَهُ الْحَرْقُ أَوِ الْغَرْقُ وَ
لَمَّا كَانَتِ الْحَيَوَانَاتُ بَعْضُهَا عَدُوًّا لِلْبَعْضِ اقْتَضَتِ الْحِكْمَةُ
الْإِلٰهِيَّةُ لِكُلِّ حَيَوَانٍ آلَةً يَحْفَظُ بِهَا نَفْسَهُ مِنْ عَدُوِّهِ - فَمِنْهَا
مَا يَدْفَعُ الْعَدُوَّ بِالْقُوَّةِ وَالْمُقَاوَمَةِ كَالْفِيلِ وَالْجَامُوسِ وَالْأَسَدِ

وَغَيْرِهَا۔ وَمِنْهَا مَا يَسْلَمُ مِنْ عَدُوِّهِ بِالْفِرَارِ فَأُعْطِيَ آلَةَ الْفِرَارِ كَالظِّبَاءِ وَالْأَرَانِبِ وَالطُّيُوْرِ وَغَيْرِهَا۔ وَمِنْهَا مَا يَحْفَظُ نَفْسَهُ بِحِصْنٍ كَالْفَارِ وَالْحَيَّةِ وَالْهَوَامِّ۔ وَمُقْتَضَى الْحِكْمَةِ الْإِلٰهِيَّةِ أَنْ خَلَقَ لِكُلِّ حَيَوَانٍ مِّنَ الْأَعْضَاءِ مَا يَتَوَقَّفُ عَلَيْهِ بَقَاءُ ذَاتِهِ وَنَوْعِهِ۔ لَا زَائِدًا وَّلَا نَاقِصًا۔ فَلِذٰلِكَ اخْتَلَفَتْ أَشْكَالُهَا وَأَعْضَاؤُهَا۔ وَتَنَوَّعَتْ أَنْوَاعًا كَثِيْرَةً رُوِيَ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى خَلَقَ فِي الْأَرْضِ أَلْفَ أُمَّةٍ سِتَّ مِائَةٍ فِي الْبَحْرِ وَأَرْبَعَ مِائَةٍ فِي الْبَرِّ۔

وَلْنَذْكُرِ الْآنَ بَعْضَ أَنْوَاعِ الْحَيَوَانِ وَعَجَائِبِهَا وَخَوَاصِّهَا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى۔

اَلنَّوْعُ الْأَوَّلُ الْإِنْسَانُ

اِعْلَمْ أَنَّ الْإِنْسَانَ مَجْمُوْعٌ مُرَكَّبٌ مِّنَ النَّفْسِ وَالْبَدَنِ

فَاِنَّهُ اَشْرَفُ الْحَيَوَانَاتِ وَخُلَاصَةُ الْمَخْلُوقَاتِ رَكَّبَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى
فِيْ اَحْسَنِ صُوْرَةٍ رُوْحًا وَّبَدَنًا۔ وَخَصَّصَهُ بِالنُّطْقِ وَ
الْعَقْلِ سِرًّا وَّعَلَنًا۔ وَزَيَّنَ ظَاهِرَهُ بِالْحَوَاسِّ وَالْخُطُوْطِ الْاُوْلٰى۔
وَبَاطِنَهُ بِالْقُوٰى مَاهُوَ اَشْرَفُ وَاَقْوٰى۔ وَهَيَّاَ لِلنَّفْسِ
النَّاطِقَةِ الدِّمَاغَ۔ وَاَسْكَنَهُ اَعْلٰى مَحَلٍّ وَّاَوْفَقَ رُتْبَةً۔
وَزَيَّنَهُ بِالْفِكْرِ وَالذِّكْرِ وَالْحِفْظِ۔ وَسَلَّطَ عَلَيْهِ الْجَوَاهِرَ
الْعَقْلِيَّةَ لِتَكُوْنَ النَّفْسُ اَمِيْرًا وَّالْعَقْلُ وَزِيْرَهُ وَالْقُوٰى
جُنُوْدَهُ وَالْحِسُّ الْمُشْتَرَكُ بَرِيْدَهُ وَالْاَعْضَاءُ خَدَمَهُ وَ
الْبَدَنُ مَحَلَّ مَمْلَكَتِهِ وَالْحَوَاسُّ يُسَافِرُوْنَ فِيْ جَمِيْعِ
الْاَوْقَاتِ فِيْ عَالَمِهِمْ۔ وَيَلْتَقِطُوْنَ الْاَخْبَارَ الْمُوَافِقَةَ وَ
يَعْرِضُوْنَهَا عَلَى الْحِسِّ الْمُشْتَرَكِ الَّذِيْ هُوَ وَاسِطَةٌ
بَيْنَ النَّفْسِ وَالْحَوَاسِّ عَلٰى بَابِ الْمَدِيْنَةِ۔ وَهُوَ يَعْرِضُهَا
عَلَى الْقُوَّةِ الْعَقْلِيَّةِ تَخْتَارُ مَا يُوَافِقُ فَمِنْ هٰذَا

الْوَجْهِ قَالُوا الْإِنْسَانُ عَالَمٌ صَغِيرٌ۔ وَمِنْ حَيْثُ أَنَّهُ يَتَغَذّٰى وَيَنْمُو قَالُوا نَبَاتٌ۔ وَمِنْ حَيْثُ أَنَّهُ يَحِسُّ وَيَتَحَرَّكُ قَالُوا حَيْوَانٌ۔ وَمِنْ حَيْثُ أَنَّهُ يَعْلَمُ حَقَايِقَ الْأَشْيَاءِ قَالُوا مَلَكٌ۔ فَصَارَ مَجْمُوعًا لِهٰذِهِ الْمَعَانِي۔ فَإِذَا صَرَفَ هِمَّتَهُ إِلَى جِهَةٍ مِّنْ هٰذِهِ الْجِهَاتِ يَلْتَحِقُ بِهَا۔ وَإِنْ كَانَ قَدْ صَرَفَ هِمَّتَهُ إِلَى الْجِهَةِ الطَّبِيعِيَّةِ فَيَكُونُ رَضِيًّا مِّنْ دُنْيَاهُ بِالتَّغَذِّي وَتَنْقِيَةِ الْفُضُولِ۔ وَإِنْ كَانَ إِلَى الْحَيْوَانِيَّةِ فَيَكُونُ إِمَّا غَضُوبًا كَسَبُعٍ أَوْ شَبِقًا كَتَيْسٍ أَوْ أَكُولًا كَثَوْرٍ أَوْ شَرِهًا كَخِنْزِيرٍ أَوْ ضَرِعًا كَكَلْبٍ أَوْ حَقُودًا كَجَمَلٍ أَوْ مُتَكَبِّرًا كَنَمِرٍ أَوْ ذَا رَوَغَانٍ كَثَعْلَبٍ أَوْ يَجْمَعُ هٰذَا كُلَّهُ فَيَكُونُ شَيْطَانًا مَّرِيدًا۔ وَإِنْ كَانَ صَرَفَ إِلَى الْجِهَةِ الْمَلَكِيَّةِ فَيَكُونُ مُتَوَجِّهًا إِلَى الْعَالَمِ الْأَعْلٰى۔ وَلَا يَرْضٰى بِالْمَنْزِلِ الْأَسْفَلِ وَالْمَوْضِعِ الْأَدْنٰى۔ فَيَكُونُ الْمُرَادُ مِنْ قَوْلِهٖ

تَعَالٰی وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰی كَثِيْرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيْلًا۔

اَلنَّظَرُ فِی الْقُوٰی

اَلْقُوٰی صِنْفٌ مِّنَ الْمَلٰئِكَةِ خَلَقَهَا اللّٰهُ تَعَالٰی لِتَدْبِيْرِ الْاَبْدَانِ وَقِوَامِ مَنَافِعِ اَعْضَائِهَا مِنَ الْاَفْعَالِ وَالْاِدْرَاكَاتِ۔ فَتَشْبَهُ اَفْعَالُهَا فِيْهَا اَفْعَالَ اَصْنَاعِ الْبِلَادِ وَسُكَّانِهَا۔ فَاِنَّ حَالَ الْبَدَنِ مَعَ الرُّوْحِ وَهٰذِهِ الْقُوٰی تَشْبَهُ مَدِيْنَةً عَامِرَةً بِالْاَنْهَا مَانُوْسَةً بِسُكَّانِهَا مَفْتُوْحَةَ الْاَسْوَاقِ مَسْلُوْكَةَ الطُّرُقَاتِ مُشْتَغِلَةَ الْاَصْنَاعِ۔ وَحَالُهُ عِنْدَ النَّوْمِ وَهُدُوِّ الْحَوَاسِّ وَسُكُوْنِ الْحَرَكَاتِ يَشْبَهُ حَالَ الْمَدِيْنَةِ بِاللَّيْلِ اِذَا غَلَقَتْ اَبْوَابُهَا وَتَعَطَّلَتْ اَصْنَاعُهَا وَنَامَ اَهْلُهَا۔ وَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ اِنَّ الْبَدَنَ كَبَيْتٍ مُّنَقَّشٍ بِنُقُوْشٍ غَرِيْبَةٍ وَّصُوَرٍ عَجِيْبَةٍ وَاَلْوَانٍ مُّخْتَلِفَةٍ۔ وَالْقُوٰی تِلْكَ النُّقُوْشُ وَ

الصُّوَرُ۔ وَالنَّفْسُ كَالسِّرَاجِ الَّذِي يُدَارُ فِي أَطْرَافِ الْبَيْتِ وَ بِسَبَبِ وُصُولِ ضَوْئِهِ إِلَى أَجْزَاءِ الْبَيْتِ يُرَى فِي سَقْفِهِ وَحِيطَانِهِ وَفَرْشِهِ عَجَائِبُ تَبْهَرُ فِيهَا۔ بَلْ فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِّنْ زَوَايَاهَا مِثْلُ الْحِسِّ وَالْعَقْلِ وَالْفَهْمِ وَالْقُوَى الظَّاهِرَةِ وَالْبَاطِنَةِ وَالْجَمَالِ وَغَيْرِهَا۔ فَإِذَا فَارَقَ النَّفْسُ الْبَدَنَ بَطَلَتْ هٰذِهِ الْمَعَانِي كُلُّهَا۔ كَمَا أَنَّ الْبَيْتَ عِنْدَ انْطِفَاءِ السِّرَاجِ لَا يُرَى فِيهِ لِتِلْكَ الصُّوَرِ وَالنُّقُوشِ أَثَرٌ۔

وَعَجَائِبُ الْقُوَى خَارِجَةٌ عَنِ الْفَهْمِ لٰكِنْ أَحْبَبْتُ أَنْ أَذْكُرَ بَعْضَ مَا أَدْرَكَهُ أَذْكِيَاءُ النُّفُوسِ مِنَ الْحُكَمَاءِ مِنَ الْعَجَائِبِ الْمُودَعَةِ فِي الْأَنْوَاعِ الْأَرْبَعَةِ مِنَ الْقُوَى

اَلْقُوَى الظَّاهِرَةُ

وَهِيَ الْحَوَاسُّ الْخَمْسُ الْأُولَى حَاسَّةُ اللَّمْسِ۔ وَهِيَ قُوَّةٌ مُنْبَثَّةٌ فِي جَمِيعِ جِلْدِ الْبَدَنِ تُدْرِكُ بِمَا تُلَاقِيهِ وَيُؤَثِّرُ

فِيْهِ۔ فَاِنَّهَا اَوَّلُ حَاسَّةٍ خُلِقَتْ لِلْحَيَوَانِ حَتّٰى اِذَا مَسَّتْهُ نَارٌ اَوْ حَدِيْدٌ حَارٌّ يُحِسُّ بِهِ فَيَهْرَبُ مِنْهُ۔ وَلَا يُتَصَوَّرُ حَيَوَانٌ اِلَّا وَلَهُ هٰذَا الْحِسُّ حَتَّى الدُّوْدَةِ الَّتِيْ فِي الطِّيْنِ فَاِنَّهَا اِذَا غُرِزَ فِيْهَا اِبْرَةٌ اِنْقَبَضَتْ۔

اَلثَّانِيَةُ الشَّمُّ۔ وَهِيَ قُوَّةٌ فِيْ مُقَدَّمِ الدِّمَاغِ تُدْرِكُ الرَّوَائِحَ الَّتِيْ يُؤَدِّيْهَا الْهَوَاءُ الْمُتَكَيِّفُ بِتِلْكَ الْكَيْفِيَّةِ۔

اَلثَّالِثَةُ الْبَصَرُ۔ وَهِيَ قُوَّةٌ مُرَتَّبَةٌ فِيْ عَصَبَةٍ مُجَوَّفَةٍ فِي الْعَيْنِ تُدْرِكُ بِحُصُوْلِ الْاَشْيَاءِ ذَوَاتِ الصُّوَرِ وَالْاَلْوَانِ۔ فَاِنَّ الضَّوْءَ اِذَا سَرٰى فِي الْاَجْسَامِ الشَّفَّافَةِ وَحَمَلَ مَعَهُ اَلْوَانَ الْاَجْسَامِ۔ وَاتَّصَلَ بِحَدَقَةِ الْحَيَوَانِ وَسَرٰى فِيْهَا كَمَا يَسْرِيْ فِي الْاَجْسَامِ الشَّفَّافَةِ اِنْصَبَغَتِ الْحَدَقَةُ بِتِلْكَ الْاَلْوَانِ كَمَا يَنْصَبِغُ الْهَوَاءُ بِالضِّيَاءِ فَعِنْدَ ذٰلِكَ يُحِسُّ بِالْقُوَّةِ الْبَاصِرَةِ۔

الرَّابِعَةُ السَّمْعُ - وَهِيَ قُوَّةٌ مُرَتَّبَةٌ فِي عَصَبٍ دَاخِلِ الصِّمَاخِ تُدْرِكُ الصَّوْتَ الَّذِي يُؤَدِّي إِلَيْهِ الْهَوَآءُ بِالتَّمَوُّجِ - وَحَالُهُ يَتَشَبَّهُ بِتَمَوُّجِ الْمَآءِ - فَإِنَّ الْهَوَآءَ أَشَدُّ لَطَافَةً مِّنَ الْمَآءِ فَإِذَا وَقَعَ شَيْءٌ فِي الْمَآءِ تَحْدُثُ مِنْ وُقُوعِهِ دَوَائِرُ - فَكُلَّمَا اتَّسَعَ ذٰلِكَ الشَّكْلُ ضَعُفَتْ حَرَكَتُهُ وَتَمَوُّجُهُ إِلَى أَنْ يَضْمَحِلَّ فَكَذٰلِكَ يَحْصُلُ مِنْ قَرْعِ الصَّوْتِ الْهَوَآءُ تَمَوُّجٌ فَأَيُّ سَامِعٍ حَصَلَ فِي ذٰلِكَ الْمَوْجِ دَخَلَ أُذُنَهُ فَتُحِسُّ بِهِ الْقُوَّةُ السَّامِعَةُ -

الْخَامِسَةُ الذَّوْقُ - وَهِيَ قُوَّةٌ مُنْبَثَّةٌ فِي جِرْمِ اللِّسَانِ يُدْرِكُ بِهَا مَا يُمَاسُّهُ مِنَ الْمَطْعُومِ بِوَاسِطَةِ الرُّطُوبَةِ الْعَذْبِيَّةِ الَّتِي تَحْتَ اللِّسَانِ - فَإِنَّ تِلْكَ الرُّطُوبَةَ تُخَالِطُ الْجِسْمَ الَّذِي فِيهِ كَيْفِيَّةُ الطَّعْمِ - فَتَتَكَيَّفُ بِتِلْكَ الْكَيْفِيَّةِ فَيَحْصُلُ الْإِحْسَاسُ بِالطَّعْمِ

بسم الله الرحمن الرحيم

القصيدة اللامية للشيخ العلامة إسمعيل بن أبي بكر المقري الزبيدي

رضي الله تعالى عنه

زيادة القول تحكي النقص في العمل

ومنطق المرء قد يهديه للزلل

إن اللسان صغير جرمه وله

جرم كبير كما قد قيل في المثل

فَكَمْ تَنَدَّمْتَ عَلَىٰ مَا كُنْتَ قُلْتَ بِهِ

وَمَا نَدِمْتَ عَلَىٰ مَا لَمْ تَكُنْ تَقُلِ

وَأَضْيَقُ الْأَمْرِ أَمْرٌ لَمْ تَجِدْ مَعَهُ

فَتًى يُعِينُكَ أَوْ يَهْدِيكَ لِلسُّبُلِ

إِنَّ الْمُشَاوِرَ إِمَّا صَائِبٌ غَرَضًا

أَوْ مُخْطِئٌ لَيْسَ مَنْسُوبًا إِلَى الْخَطَلِ

لَا تَحْقِرِ الْقَوْلَ يَأْتِيكَ الْحَقِيرُ بِهِ

فَالنَّحْلُ وَهُوَ ذُبَابٌ طَائِرُ الْعَسَلِ

وَلَا يَغُرَّنْكَ وُدٌّ مِنْ أَخِي أَمَلٍ

حَتَّىٰ تُجَرِّبَهُ فِي غَيْبَةِ الْأَمَلِ

إِذَا الْعَدُوُّ أَصَابَتْهُ الْإِخَا عِلَلٌ

عَادَتْ عَدَاوَتُهُ عِنْدَ انْقِضَا الْعِلَلِ

لَا تَجْزَعَنَّ لِخَطْبٍ مَا بِهِ حِيَلٌ

تُغنِي وإلّا فدَعْ تعجزْ عنِ الحِيَلِ

لا شيءَ أولى بِصبرِ المرءِ من قدرٍ
لا بدَّ منه وخطبٍ غيرِ منتقلِ

لا تجزعنَّ على ما نِلتَ حيثُ مضى
ولا على فوتِ أمرٍ حيثُ لم تَنلِ

فليسَ تُغني الفتى في الأمرِ عُدَّتُه
إذا تقضّتْ عليهِ عِدّةُ الأجلِ

وقدرُ شكرِ الفتى للهِ نعمتَه
كقدرِ صبرِ الفتى للحادثِ الجَللِ

وإنّ أخوفَ شيءٍ ما خشيتُ بِه
ذهابُ حريّةٍ أو مرتضى عملِ

لا تفرحنَّ بسقطاتِ الرجالِ ولا
تهزءْ بغيرِك واحذرْ صولةَ الدُّولِ

إِنْ تَأْمَنِ الدَّهْرَ أَنْ يُعْلِكَ الْعَدُوُّ فَلَا

تَسْتَأْمِنِ الدَّهْرَ أَنْ يُلْقِيكَ فِي سَفَلِ

أَحَقُّ شَيْءٍ بِرَدٍّ مَا تُخَالِفُهُ

شَهَادَةُ الدَّهْرِ فَاحْكُمْ صَنْعَةَ الْجَدَلِ

وَقِيمَةُ الْمَرْءِ مَا قَدْ كَانَ يُحْسِنُهُ

فَاطْلُبْ لِنَفْسِكَ مَا تَعْلُو بِهِ وَصِلِ

أُطْلُبْ تَنَلْ لَذَّةَ الْإِدْرَاكِ مُلْتَمِسًا

أَوْ رَاحَةَ الْيَأْسِ لَا تَرْكَنْ إِلَى الْوَكَلِ

وَكُلُّ دَاءٍ دَوَاهُ مُمْكِنٌ أَبَدًا

إِلَّا إِذَا امْتَزَجَ الْإِقْتَارُ بِالْكَسَلِ

وَالْمَالُ صُنْهُ وَوَرِّثْهُ الْعَدُوَّ وَلَا

تَحْتَاجُ حَيًّا إِلَى الْإِخْوَانِ فِي الْأُكُلِ

وَخَيْرُ مَالِ الْفَتَى مَالٌ يَصُونُ بِهِ

عِرْضًا وَّيُنْفِقُهُ فِيْ صَالِحِ الْعَمَلِ

وَأَفْضَلُ الْبِرِّ مَا لَا مَنَّ يَتْبَعُهُ

وَلَا تَقَدَّمَهُ شَيْءٌ مِّنَ الْمَطَلِ

وَإِنَّمَا الْجُوْدُ بَذْلٌ لَّمْ تُكَافِ بِهِ

صُنْعًا وَّلَمْ تَنْتَظِرْ فِيْهِ جَزَا رَجُلِ

إِنَّ الصَّنَائِعَ أَطْوَاقٌ إِذَا شُكِرَتْ

وَإِنْ كُفِرْنَ فَأَغْلَالٌ لِّمُنْتَحِلِ

ذُو اللُّؤْمِ يَحْصَرُ مَهْمَا جِئْتَ تَسْأَلُهُ

شَيْئًا وَّيَحْصُرُ نُطْقُ الْمَرْءِ إِنْ يَّسَلِ

وَإِنَّ فَوْتَ الَّذِيْ تَهْوٰى لَأَهْوَنُ مِنْ

إِدْرَاكِهِ بِلَئِيْمٍ غَيْرِ مُحْتَفِلِ

وَإِنَّ عِنْدِي الْخَطَا فِي الْجُوْدِ أَحْسَنُ مِنْ

إِصَابَةٍ حَصَلَتْ فِي الْمَنْعِ وَالْبُخْلِ

خَيْرٌ مِّنَ الْخَيْرِ مُسْدِيهِ إِلَيْكَ كَمَا

شَرٌّ مِّنَ الشَّرِّ أَهْلُ الشَّرِّ وَالدَّخَلِ

ظَوَاهِرُ الْعَتْبِ لِلْإِخْوَانِ أَحْسَنُ مِنْ

بَوَاطِنِ الْحِقْدِ فِي التَّسْدِيدِ لِلْخَلَلِ

دَارِ الْجَهُولَ وَسَامِحْهُ تُكَلِّمُهُ وَلَا

تَرْكَبْهُ بِسِوَى السَّمْحِ وَاحْذَرْ سَقْطَةَ الْعَجَلِ

لَا تَشْرَبَنَّ نَقِيعَ السُّمِّ مُتَّكِلًا

عَلَى عَقَاقِيرَ قَدْ جُرِّبْنَ بِالْعَمَلِ

وَالْقَ الْأَحِبَّةَ وَالْإِخْوَانَ إِنْ قَطَعُوا

حَبْلَ الْوِدَادِ بِحَبْلٍ مِّنْكَ مُتَّصِلِ

فَأَعْجَزُ النَّاسِ حُرٌّ ضَاعَ مِنْ يَدِهِ

صَدِيقُ وُدٍّ فَلَمْ يَرْدُدْهُ بِالْحِيَلِ

اِسْتَصْفِ خِلَّكَ وَاسْتَنْبِلْهُ أَحْسَنَ مِنْ

تُبْدِيلِ مُخْتَلٍّ وَّكَيْفَ الْأَمْنُ بِالْبَدَلِ

وَاحْمِلْ ثَلٰثَ خِصَالٍ مِّنْ مَّظَالِمِهِ

تَحْفَظْهُ فِيهَا وَدَعْ مَا شِئْتَهُ وَقُلِ

ظُلْمُ الدَّلَالِ وَظُلْمُ الْغَيْظِ فَاعْفُهُمَا

وَظُلْمُ جَفْوَتِهِ فَاقْسُطْ وَلَا تَمِلِ

فَكُنْ مَّعَ الْخَلْقِ مَا كَانُوا لِخَالِقِهِمْ

وَاحْذَرْ مُعَاشَرَةَ الْأَوْغَادِ وَالسِّفَلِ

وَاخْشَ الْأَذٰى عِنْدَ إِكْرَامِ اللَّئِيمِ كَمَا

تَخْشَى الْأَذٰى إِنْ أَهَنْتَ الْحُرَّ فِي حَفَلِ

وَالْغَدْرُ فِي النَّاسِ طَبْعٌ لَّا تَثِقْ بِهِمْ

وَإِنْ أَبَيْتَ فَخُذْ فِي الْأَمْنِ وَالْوَجَلِ

مِنْ تَيَقُّظِهِ بِالْفَتٰى إِظْهَارُ غَفْلَتِهِ

مَعَ التَّحَرُّزِ مِنْ غَدْرٍ وَّمِنْ حِيَلِ

سَلِ التَّجَارِبَ وَانْظُرْ فِي مَرَآئِهَا
فَلِلْعَوَاقِبِ فِيهَا أَشْرَفُ الْمَثَلِ

وَخَيْرُ مَا جَرَّبَتْهُ النَّفْسُ مَا اتَّعَظَتْ
عَنِ الْوُقُوعِ بِهِ فِي الْعَجْزِ وَالْوَكَلِ

فَاصْبِرْ لِوَاحِدَةٍ تَأْمَنْ تَوَابِعَهَا
فَرُبَّمَا كَانَتِ الصُّغْرَى مِنَ الْأُوَلِ

فَلَا يَغُرَّنْكَ مَرْقًى فِي سُهُولَتِهِ
فَرُبَّمَا ضِقْتَ ذَرْعًا مِنْهُ فِي النُّزُلِ

وَلِلْأُمُورِ وَلِلْأَعْمَالِ عَاقِبَةٌ
فَاخْشَ الْعَجْزَ ابْغَتَةً وَاحْذَرْ عَنْ مَهَلِ

ذُو الْعَقْلِ يَتْرُكُ مَا يَهْوَى لِخَشْيَتِهِ
مِنَ الْعِلَاجِ بِمَكْرُوهٍ مِنَ الْخَلَلِ

مِنَ الْمُرُوَّةِ تَرْكُ الْمَرْءِ شَهْوَتَهُ

فانظر لأيهما آثرت واحتفل

استحي من ذم من إن يدن توسعه

مدحا ومن مدح من إن غاب تو تذل

شر الورى بمساوي الناس مشتغل

مثل الذباب يراعي موضع العلل

لو كنت كالقدح في التقويم معتدلا

لقالت الناس هذا غير معتدل

لا يظلم الحر إلا من يطاوله

ويظلم النذل أدنى منه في النذل

يا ظالما جار في من لا نصير له

إلا المهيمن لا تغتر بالمهل

غدا تموت ويقضي الله بيننا

بحكمه الحق لا زيغ ولا ميل

وَإِنَّ أَوْلَى الوَرَى بِالعَفْوِ أَقْدَرُهُمْ
عَلَى العُقُوبَةِ إِنْ يَظْفَرْ بِذِي زَلَلِ

حِلْمُ الفَتَى عَنْ سَفِيهِ القَوْمِ يُكْثِرُ مِنْ
أَنْصَارِهِ وَيُوَقِّيهِ مِنَ الخَبَلِ

وَالحِلْمُ طَبْعٌ فَمَا كَسْبٌ يَجُودُ بِهِ
لِقَوْلِهِ خُلِقَ الإِنْسَانُ مِنْ عَجَلِ

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

اَلْقَصِيْدَةُ اللَّامِيَّةُ لِلْفَاضِلِ الْاَدِيْبِ صَلَاحِ الدِّيْنِ الصَّفْدِى

اَلْجَدُّ فِى الْجِدِّ وَالْحِرْمَانُ فِى الْكَسَلِ

فَانْصَبْ تُصِبْ عَنْ قَرِيْبٍ غَايَةَ الْاَمَلِ

وَشِمْ بُرُوْقَ الْمَعَالِى فِى مَخَائِلِهَا

بِنَاظِرِ الْقَلْبِ تُكْفٰى مُؤْنَةَ الْعَمَلِ

وَاصْبِرْ عَلٰى كُلِّ مَا يَاْتِى الزَّمَانُ بِهٖ

صَبْرَ الْحُسَامِ بِكَفِّ الدَّارِعِ الْبَطَلِ

لَا تَمْسَيَنَّ عَلٰى مَا فَاتَ ذَا حَزَنٍ

وَلَا تَظَلَّ بِمَا اُوْتِيْتَ فِىْ جَذَلِ

فَالدَّهْرُ يُقْصِرُ مِنْ هَذَا وَذَا أَمَلًا

وَرُبَّمَا حَلَّ بَعْضُ الأَمْرِ فِي الوَجَلِ

وَجَانِبِ الحِرْصَ وَالأَطْمَاعَ تُحْظَ بِمَا

تَرْجُو مِنَ العِزِّ وَالتَّأْيِيدِ فِي العَجَلِ

وَصَاحِبِ الحَزْمَ وَالعَزْمَ اللَّذَيْنِ هُمَا

فِي الحَلِّ وَالحِلِّ ضِدَّا العِيِّ وَالخَطَلِ

وَالبَسْ لِكُلِّ زَمَانٍ مَا يُلَائِمُهُ

فِي العُسْرِ وَاليُسْرِ مِنْ حَلٍّ وَمُرْتَحَلِ

وَاصْمُتْ فَفِي الصَّمْتِ أَسْرَارٌ تَضَمَّنَهَا

مَا نَالَهَا قَطُّ إِلَّا سَيِّدُ الرُّسُلِ

وَاسْتَشْعِرِ الحِلْمَ فِي كُلِّ الأُمُورِ وَلَا

تَبْدُرْ بِبَادِرَةٍ إِلَّا إِلَى رَجُلِ

وَإِنْ بُلِيتَ بِشَخْصٍ لَا خَلَاقَ لَهُ

فكن كأنك لم تسمع ولم يقل

ولا تمار سفيها في محاورة

ولا حليما لكي تنجو من الزلل

ثم المزاح فدعه ما استطعت ولا

تكن عبوسا وّدار الناس عن كمل

ولا يغرنك من تبدو بشاشته

منه إليك فإن السم في العسل

وإن أردت نجاحا أو بلوغ منى

فاكتم أمورك عن حاف ومنتعل

وابكر بكور غراب في شذا أمر

في بأس ليث كمي في دها ثعل

بجود حاتم في إقدام عنترة

في حلم أحنف في علم الإمام علي

وَهُنْ وَعِزَّ وَبَاعِدْ وَاقْتَرِبْ وَأَنِلْ

وَابْخَلْ وَجُدْ وَانْتَقِمْ وَاصْفَحْ وَصُلْ وَصِلِ

بِلَا غُلُوٍّ وَّلَا جَهْلٍ وَّلَا سَرَفٍ

وَلَا تَوَانٍ وَّلَا سَخَطٍ وَّلَا مَلَلِ

وَكُنْ أَشَدَّ مِنَ الصَّخْرِ الْأَصَمِّ لَدَى الْبَأْ

سَاءِ أَسْيَرَ فِي الْآفَاقِ مِنْ مَثَلِ

حُلْوًا لِمُذَاقَةٍ سَوَّى اللَّيِّنَا شَرِسًا

صَعْبًا ذَلُولًا عَظِيمَ الْمَكْرِ وَالْحِيَلِ

مُهَذَّبًا لَوْذَعِيًّا طَيِّبًا فَكِهًا

غَشَمْشَمًا غَيْرَ هَيَّابٍ وَّلَا وَكِلِ

صَافِي الْوِدَادِ لِمَنْ أَصْفَى مَوَدَّتَهُ

حَقًّا وَّأَحْقِدْ لِلْأَعْدَاءِ مِنْ جَمَلِ

لَا يَطْمَئِنَّ إِلَى مَا فِيهِ مَنْقَصَةٌ

عَلَيْهِ إِلَّا لِذِ مسْرٍ مَّا عَلَى دَخَلِ

وَلَا يُقِيمُ بِأَرْضٍ طَابَ مَسْكَنُهَا

حَتَّى يُقَدَّ أَدِيمُ السَّهْلِ وَالْجَبَلِ

وَلَا يُصِيخُ إِلَى دَاعٍ إِلَى طَمَعٍ

وَلَا يُبِيحُ بِقَاعٍ نَّازِحِ الْعَلَلِ

وَلَا يُضَيِّعُ سَاعَاتِ الدُّهُورِ فَلَنْ

يَعُودَ مَا فَاتَ مِنْ أَيَّامِهَا الْأُوَلِ

وَلَا يُرَاقِبُ إِلَّا مَنْ يُّرَاقِبُهُ

وَلَا يُصَاحِبُ إِلَّا كُلَّ ذِي نُبُلِ

وَلَا يَعُدُّ عُيُوبَ النَّاسِ مُحْتَقِرًا

لَهُمْ وَيَجْهَلُ مَا فِيهِ مِنَ الْخَلَلِ

وَلَا يَظُنُّ بِهِمْ سُوءًا وَّلَا حَسَنًا

يُصَابُ مِنْ أَصْوَبِ الْأَمْرَيْنِ بِالْغِيَلِ

وَلَا يُؤَمِّلُ آمَالًا بِصُبْحِ غَدٍ

إِلَّا عَلَى وَجَلٍ مِّنْ وَثْبَةِ الْأَجَلِ

وَلَا يَنَامُ وَعَيْنُ الدَّهْرِ سَاهِرَةٌ

فِي شَأْنِهِ وَهُوَ سَاهٍ غَيْرُ مُحْتَفِلِ

وَلَا يَصُدُّ عَنِ التَّقْوَى بَصِيرَتَهُ

لِأَنَّهَا لِلْمَعَالِي أَوْضَحُ السُّبُلِ

مَنْ لَّمْ تَكُنْ حُلَلُ التَّقْوَى مَلَابِسَهُ

عَارٍ وَإِنْ كَانَ مَغْمُورًا مِّنَ الْحُلَلِ

مَنْ لَّمْ تُفِدْهُ صُرُوفُ الدَّهْرِ تَجْرِبَةً

فِيمَا يُحَاوِلُ فَلْيَرْعَ مَعَ الْهَمَلِ

مَنْ سَالَمَتْهُ اللَّيَالِي فَلْيَثِقْ عَجِلًا

مِنْهَا بِحَرْبِ عَدُوٍّ غَيْرِ ذِي مَهَلِ

مَنْ كَانَ هِمَّتُهُ وَالشَّمْسُ فِي قَرَنٍ

كانت منيَّتُهُ في دارة الحَمَلِ

مَنْ ضَيَّعَ الحَزْمَ لَمْ يَظْفَرْ بِحَاجَتِهِ
وَمَنْ رَمَى بِسِهَامِ العُجْبِ لَمْ يَنَلِ

مَنْ جَالَسَ الغَاغَةَ النَّوْكَى جَنَى نَدَمًا
لِنَفْسِهِ وَرُمِي بِالحَادِثِ الجَلَلِ

مَنْ جَادَ سَادَ وَأَمْسَى العَالَمُونَ لَهُ
رِقًّا وَحَالَةُ أَهْلِ الكَفِّ لَمْ تَحُلِ

مَنْ لَمْ يَصُنْ عِرْضَهُ سَاءَتْ خَلِيقَتُهُ
بِكُلِّ طَبْعٍ لَئِيمٍ غَيْرِ مُنْتَقِلِ

مَنْ رَامَ نَيْلَ العُلَى بِالمَالِ يَجْمَعُهُ
مِنْ غَيْرِ حِلٍّ بَلَى مِنْ جَهْلِهِ وَبَلِي

مَنْ هَاشَ عَاشَ وَخَيْرُ العَيْشِ أَشْرَفُهُ
وَشَرُّهُ عَيْشُ أَهْلِ الجُبْنِ وَالبُخْلِ

عَاجَمْتُ أَيَّامَ دَهْرِي شِدَّةً وَّرَخَا

وَبُؤْتُ فِيهَا بِأَثْقَالٍ عَلَيَّ وَلِي

وَخُضْتُ فِي كُلِّ وَادٍ مِّنْ مَّسَالِكِهَا

بِلَا فُتُوْرٍ وَّلَا عَجْزٍ وَّلَا فَشَلِ

طَوْرًا امُقِيمًا مَّقَامَ الصَّيْدِ فِي صَدَفٍ

وَتَارَةً فِي ظُهُوْرِ الْأَيْنُقِ الذُّلُلِ

بِالشَّرْقِ يَوْمًا وَّيَوْمًا فِي مَغَارِبِهِ

وَالْغَوْرِ يَوْمًا وَّيَوْمًا فِي ذُرَى الْقُلَلِ

وَتَارَةً عِنْدَ أَمْلَاكٍ غَطَارِفَةٍ

وَتَارَةً أَنَا وَالْغَوْغَاءُ فِي زَجَلٍ

هٰذَا وَلَمْ أَرْتَضِ حَالًا ظَفِرْتُ بِهِ

إِلَّا وَثِقْتُ بِحَبْلٍ غَيْرِ مُنْفَصِلِ

وَلَا أُيَمِّمُ بَحْرًا جَاشَ غَارِبُهُ

إِلَّا وَجَدْتُّ سَرَاباً أَوْ صَدَى وَشَلِ

حَتّٰى إِذَا لَمْ أَدَعْ لِي فِي النَّوٰى وَطَناً

أَقْصَرْتُ مِنْ غَيْرِ لَا وَهْنٍ وَّلَا مَلَلِ

فَالْيَوْمَ لَا أَحَدٌ لِي عِنْدَهُ أَرَبٌ

وَلَا فَتىً أَبَداً ذُو حَاجَةٍ قِبَلِي

وَفِي الْفُؤَادِ أُمُورٌ لَا أَبُوحُ بِهَا

مَا قَرَّبَ النَّأْيَ أَيْدِي الْخَيْلِ وَالْإِبِلِ

وَإِنْ أَمُتْ فَلَقَدْ أَعْدَدْتُّ فِي طَلَبٍ

وَإِنْ عَمِرْتُ فَلَنْ أُصْغِي إِلَى عَذَلِ

تَمَّتْ بِرَسْمِ أَخٍ مَّا زَالَ سَاأَلُنِي

إِنْ شَاءَهَا أَبَداً فِي الصُّبْحِ وَالطَّفَلِ

فَقُلْتُهَا لَا أَرىٰ مَفْرُوضَ طَاعَتِهِ

وَالْقَلْبُ فِي شُغُلٍ نَّاهِيكَ مِنْ شُغُلِ

وَلَا اُبَالِغُ فِیْ تَوْقِیْفِ اَکْثَرِهَا

وَلَا ذَکَرْتُ بِهَا شَیْئًا مِّنَ الْغَزَلِ

لٰکِنَّهَا حِکَمٌ مَّمْلُوْءَةٌ هِمَمًا

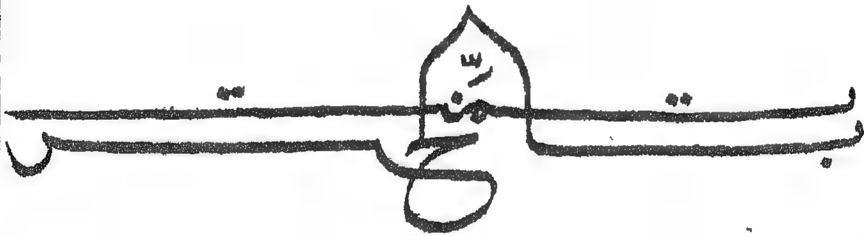
تُغْنِی اللَّبِیْبَ عَنِ التَّفْصِیْلِ بِالْجُمَلِ

ثُمَّ الصَّلٰوةُ عَلٰی اَزْکَی الْوَرٰی حَسَبًا

مُحَمَّدٍ وَّ اَمِیْرِ الْمُؤْمِنِیْنَ عَلِیْ

مَا اَوْمَضَ الْبَرْقُ فِی الدَّیْجُوْرِ مُبْتَسِمًا

وَمَا سَفَحْنَ دُمُوْعُ الْعَارِضِ الْهَطِلِ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اَلْقَصِیْدَۃُ الْمَشْهُوْرَۃُ بِالْبُرْدَۃِ لِلْعَارِفِ بِاللّٰہِ تَعَالٰی

اَبِیْ عَبْدِاللّٰہِ مُحَمَّدْ بِنْ سَعِیْدِ الْبُوْصِیْرِیْ رَحِمَہُ اللّٰہُ تَعَالٰی

اَمِنْ تَذَکُّرِ جِیْرَانٍ بِذِیْ سَلَمٖ

مَزَجْتَ دَمْعًا جَرٰی مِنْ مُّقْلَۃٍ بِدَمٖ

اَمْ هَبَّتِ الرِّیْحُ مِنْ تِلْقَآءِ کَاظِمَۃٍ

اَوْ اَوْمَضَ الْبَرْقُ فِی الظُّلْمَآءِ مِنْ اِضَمٖ

فَمَا لِعَیْنَیْکَ اِنْ قُلْتَ اکْفُفَا هَمَتَا

وَمَا لِقَلْبِکَ اِنْ قُلْتَ اسْتَفِقْ یَهِمٖ

اَیَحْسَبُ الصَّبُّ اَنَّ الْحُبَّ مُنْکَتِمٌ

مَا بَيْنَ مُنْسَجِمٍ مِّنْهُ وَمُضْطَرِمِ

لَوْلَا الْهَوٰى لَمْ تُرِقْ دَمْعًا عَلٰى طَلَلٍ

وَلَا اَرِقْتَ لِذِكْرِ الْبَانِ وَالْعَلَمِ

فَكَيْفَ تُنْكِرُ حُبًّا بَعْدَ مَا شَهِدَتْ

بِهٖ عَلَيْكَ عُدُوْلُ الدَّمْعِ وَالسَّقَمِ

وَاَثْبَتَ الْوَجْدُ خَطَّيْ عَبْرَةٍ وَّضَنًا

مِثْلَ الْبَهَارِ عَلٰى خَدَّيْكَ وَالْعَلَمِ

نَعَمْ سَرٰى طَيْفُ مَنْ اَهْوٰى فَاَرَّقَنِيْ

وَالْحُبُّ يَعْتَرِضُ اللَّذَّاتِ بِالْاَلَمِ

يَا لَائِمِيْ فِي الْهَوَى الْعُذْرِيِّ مَعْذِرَةً

مِنِّيْٓ اِلَيْكَ وَلَوْ اَنْصَفْتَ لَمْ تَلُمِ

اَعَدَتْكَ حَالِيْ لَا سِرِّيْ بِمُسْتَتِرٍ

عَنِ الْوُشَاةِ وَلَا دَآئِيْ بِمُنْحَسِمِ

مَحَّضْتَنِي النُّصْحَ لٰكِنْ لَسْتُ أَسْمَعُهُ

إِنَّ الْمُحِبَّ عَنِ الْعُذَّالِ فِيْ صَمَمِ

إِنِّي اتَّهَمْتُ نَصِيْحَ الشَّيْبِ فِيْ عَذَلٍ

وَالشَّيْبُ أَبْعَدُ فِيْ نُصْحٍ عَنِ التُّهَمِ

فَإِنَّ أَمَّارَتِيْ بِالسُّوْءِ مَا اتَّعَظَتْ

مِنْ جَهْلِهَا بِنَذِيْرِ الشَّيْبِ وَالْهَرَمِ

وَلَا أَعَدَّتْ مِنَ الْفِعْلِ الْجَمِيْلِ قِرٰى

ضَيْفٍ أَلَمَّ بِرَأْسِيْ غَيْرَ مُحْتَشِمِ

لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنِّيْ مَا أُوَقِّرُهُ

كَتَمْتُ سِرًّا بَدَا لِيْ مِنْهُ بِالْكَتَمِ

مَنْ لِّيْ بِرَدِّ جِمَاحٍ مِّنْ غَوَايَتِهَا

كَمَا يُرَدُّ جِمَاحُ الْخَيْلِ بِاللُّجُمِ

فَلَا تَرُمْ بِالْمَعَاصِيْ كَسْرَ شَهْوَتِهَا

إِنَّ الطَّعَامَ يُقَوِّي شَهْوَةَ النَّهِمِ

وَالنَّفْسُ كَالطِّفْلِ إِنْ تُهْمِلْهُ شَبَّ عَلَى

حُبِّ الرَّضَاعِ وَإِنْ تَفْطِمْهُ يَنْفَطِمِ

فَاصْرِفْ هَوَاهَا وَحَاذِرْ أَنْ تُوَلِّيَهُ

إِنَّ الْهَوَى مَا تَوَلَّى يُصْمِ أَوْ يَصِمِ

وَرَاعِهَا وَهِيَ فِي الْأَعْمَالِ سَائِمَةٌ

وَإِنْ هِيَ اسْتَحْلَتِ الْمَرْعَى فَلَا تُسِمِ

كَمْ حَسَّنَتْ لَذَّةً لِلْمَرْءِ قَاتِلَةً

مِنْ حَيْثُ لَمْ يَدْرِ أَنَّ السَّمَّ فِي الدَّسَمِ

وَاخْشَ الدَّسَائِسَ مِنْ جُوعٍ وَمِنْ شِبَعٍ

فَرُبَّ مَخْمَصَةٍ شَرٌّ مِنَ التُّخَمِ

وَاسْتَفْرِغِ الدَّمْعَ مِنْ عَيْنٍ قَدِ امْتَلَأَتْ

مِنَ الْمَحَارِمِ وَالْزَمْ حِمْيَةَ النَّدَمِ

وَخَالِفِ النَّفْسَ وَالشَّيْطَانَ وَاعْصِهِمَا
وَإِنْ هُمَا مَحَضَاكَ النُّصْحَ فَاتَّهِمِ
وَلَا تُطِعْ مِنْهُمَا خَصْمًا وَّلَا حَكَمًا
فَأَنْتَ تَعْرِفُ كَيْدَ الْخَصْمِ وَالْحَكَمِ
أَسْتَغْفِرُ اللهَ مِنْ قَوْلٍ بِلَا عَمَلٍ
لَقَدْ نَسَبْتُ بِهِ نَسْلًا لِّذِي عُقُمِ
أَمَرْتُكَ الْخَيْرَ لٰكِنْ مَّا ائْتَمَرْتُ بِهِ
وَمَا اسْتَقَمْتُ فَمَا قَوْلِي لَكَ اسْتَقِمِ
وَلَا تَزَوَّدْتُّ قَبْلَ الْمَوْتِ نَافِلَةً
وَلَمْ أُصَلِّ سِوٰى فَرْضٍ وَّلَمْ أَصُمِ
ظَلَمْتُ سُنَّةَ مَنْ أَحْيَا الظَّلَامَ إِلٰى
أَنِ اشْتَكَتْ قَدَمَاهُ الضُّرَّ مِنْ وَّرَمِ
وَشَدَّ مِنْ سَغَبٍ أَحْشَاءَهُ وَطَوٰى

تَحْتَ الْحِجَارَةِ كَشْحًا مُتْرَفَ الْأَدَمِ

وَرَاوَدَتْهُ الْجِبَالُ الشُّمُّ مِنْ ذَهَبٍ

عَنْ نَفْسِهِ فَأَرَاهَا أَيَّمَا شَمَمِ

وَأَكَّدَتْ زُهْدَهُ فِيهَا ضَرُورَتُهُ

إِنَّ الضَّرُورَةَ لَا تَعْدُو عَلَى الْعِصَمِ

وَكَيْفَ تَدْعُو إِلَى الدُّنْيَا ضَرُورَةُ مَنْ

لَوْلَاهُ لَمْ تَخْرُجِ الدُّنْيَا مِنَ الْعَدَمِ

مُحَمَّدٌ سَيِّدُ الْكَوْنَيْنِ وَالثَّقَلَيْنِ

وَالْفَرِيقَيْنِ مِنْ عُرْبٍ وَّمِنْ عَجَمِ

نَبِيُّنَا الْآمِرُ النَّاهِي فَلَا أَحَدٌ

أَبَرُّ فِي قَوْلِ لَا مِنْهُ وَلَا نَعَمِ

هُوَ الْحَبِيبُ الَّذِي تُرْجَى شَفَاعَتُهُ

لِكُلِّ هَوْلٍ مِّنَ الْأَهْوَالِ مُقْتَحِمِ

النون من المصراع الثاني ١٢ محمد مظفر

دَعَا اِلَى اللّٰهِ فَالْمُسْتَمْسِكُوْنَ بِهٖ

مُسْتَمْسِكُوْنَ بِحَبْلٍ غَيْرِ مُنْفَصِمِ

فَاقَ النَّبِيِّيْنَ فِيْ خَلْقٍ وَّفِيْ خُلُقٍ

وَلَمْ يُدَانُوْهُ فِيْ عِلْمٍ وَّلَا كَرَمِ

وَكُلُّهُمْ مِّنْ رَّسُوْلِ اللّٰهِ مُلْتَمِسٌ

غَرْفًا مِّنَ الْبَحْرِ اَوْ رَشْفًا مِّنَ الدِّيَمِ

وَوَاقِفُوْنَ لَدَيْهِ عِنْدَ حَدِّهِمِ

مِنْ نُّقْطَةِ الْعِلْمِ اَوْ مِنْ شَكْلَةِ الْحِكَمِ

فَهُوَ الَّذِيْ تَمَّ مَعْنَاهُ وَصُوْرَتُهٗ

ثُمَّ اصْطَفَاهُ حَبِيْبًا بَارِئُ النَّسَمِ

مُنَزَّهٌ عَنْ شَرِيْكٍ فِيْ مَحَاسِنِهٖ

فَجَوْهَرُ الْحُسْنِ فِيْهِ غَيْرُ مُنْقَسِمِ

دَعْ مَا ادَّعَتْهُ النَّصَارٰى فِيْ نَبِيِّهِمِ

واحكم بما شئت مدحا فيه واحتكم

وانسب إلى ذاته ما شئت من شرف

وانسب إلى قدره ما شئت من عظم

فإن فضل رسول الله ليس له

حد فيعرب عنه ناطق بفم

لو ناسبت قدره آياته عظما

أحيا اسمه حين يدعى دارس الرمم

لم يمتحنا بما تعيا العقول به

حرصا علينا فلم نرتب ولم نهم

أعيا الورى فهم معناه فليس يرى

للقرب والبعد فيه غير منفحم

كالشمس تظهر للعينين من بعد

صغيرة وتكل الطرف من أمم

وَكَيْفَ يُدْرِكُ فِي الدُّنْيَا حَقِيقَتَهُ

قَوْمٌ نِيَامٌ تَسَلَّوْا عَنْهُ بِالْحُلُمِ

فَمَبْلَغُ الْعِلْمِ فِيهِ أَنَّهُ بَشَرٌ

وَأَنَّهُ خَيْرُ خَلْقِ اللّٰهِ كُلِّهِمِ

وَكُلُّ آيٍ أَتَى الرُّسْلُ الْكِرَامُ بِهَا

فَإِنَّمَا اتَّصَلَتْ مِنْ نُورِهِ بِهِمِ

فَإِنَّهُ شَمْسُ فَضْلٍ هُمْ كَوَاكِبُهَا

يُظْهِرْنَ أَنْوَارَهَا لِلنَّاسِ فِي الظُّلَمِ

حَتَّى إِذَا طَلَعَتْ فِي الْكَوْنِ عَمَّ هُدَا — الافق

هَا الْعٰلَمِينَ وَأَحْيَتْ سَائِرَ الْأُمَمِ

أَكْرِمْ بِخَلْقِ نَبِيٍّ زَانَهُ خُلُقٌ

بِالْحُسْنِ مُشْتَمِلٍ بِالْبِشْرِ مُتَّسِمِ

كَالزَّهْرِ فِي تَرَفٍ وَّالْبَدْرِ فِي شَرَفٍ

وَالْبَحْرِ فِي كَرَمٍ وَالدَّهْرِ فِي هِمَمِ

كَأَنَّهُ وَهُوَ فَرْدٌ فِي جَلَالَتِهِ

مِنْ نخ

فِي عَسْكَرٍ حِيْنَ تَلْقَاهُ وَفِي حَشَمِ

كَأَنَّمَا اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُوْنُ فِي صَدَفٍ

مِنْ مَّعْدِنَيْ مَنْطِقٍ مِّنْهُ وَمُبْتَسِمِ

لَا طِيْبَ يَعْدِلُ تُرْبًا ضَمَّ أَعْظُمَهُ

طُوْبٰى لِمُنْتَشِقٍ مِّنْهُ وَمُلْتَثِمِ

أَبَانَ مَوْلِدُهُ عَنْ طِيْبِ عُنْصُرِهِ

يَا طِيْبَ مُبْتَدَاٍ مِّنْهُ وَمُخْتَتَمِ

يَوْمٌ تَفَرَّسَ فِيْهِ الْفُرْسُ أَنَّهُمُ

قَدْ أُنْذِرُوْا بِحُلُوْلِ الْبُؤْسِ وَالنِّقَمِ

وَبَاتَ إِيْوَانُ كِسْرٰى وَهُوَ مُنْصَدِعٌ

كَشَمْلِ أَصْحَابِ كِسْرٰى غَيْرَ مُلْتَئِمِ

وَالنَّارُ خَامِدَةُ الْاَنْفَاسِ مِنْ اَسَفٍ

عَلَيْهِ وَالنَّهْرُ سَاهِي الْعَيْنِ مِنْ سَدَمِ

وَسَاءَ سَاوَةُ اَنْ غَاضَتْ بُحَيْرَتُهَا

وَرُدَّ وَارِدُهَا بِالْغَيْظِ حِيْنَ ظَمِي

كَاَنَّ بِالنَّارِ مَا بِالْمَاءِ مِنْ بَلَلٍ

حُزْنًا وَّبِالْمَآءِ مَا بِالنَّارِ مِنْ ضَرَمِ

وَالْجِنُّ تَهْتِفُ وَالْاَنْوَارُ سَاطِعَةٌ

وَالْحَقُّ يَظْهَرُ مِنْ مَّعْنًى وَّمِنْ كَلِمِ

عَمُوْا وَصَمُّوْا فَاِعْلَانُ الْبَشَآئِرِ لَمْ

تُسْمَعْ وَبَارِقَةُ الْاِنْذَارِ لَمْ تُشَمِ

مِنْ بَعْدِ مَا اَخْبَرَ الْاَقْوَامَ كَاهِنُهُمْ

بِاَنَّ دِيْنَهُمُ الْمُعْوَجَّ لَمْ يَقُمِ

وَبَعْدَ مَا عَايَنُوْا فِى الْاُفُقِ مِنْ شُهُبٍ

مُنْقَضَّةً وَفْقَ مَا فِي الأَرْضِ مِنْ صَنَمِ

حَتّٰى غَدَا عَنْ طَرِيقِ الوَحْيِ مُنْهَزِمُ

مِنَ الشَّيَاطِينِ يَقْفُو إِثْرَ مُنْهَزِمِ

كَأَنَّهُمْ هَرَبًا أَبْطَالُ أَبْرَهَةٍ

أَوْ عَسْكَرٌ بِالحَصَى مِنْ رَاحَتَيْهِ رُمِي

نَبْذًا بِهِ بَعْدَ تَسْبِيحٍ بِبَطْنِهِمَا

نَبْذَ المُسَبِّحِ مِنْ أَحْشَاءِ مُلْتَقِمِ

جَاءَتْ لِدَعْوَتِهِ الأَشْجَارُ سَاجِدَةً

تَمْشِي إِلَيْهِ عَلَى سَاقٍ بِلَا قَدَمِ

كَأَنَّمَا سَطَرَتْ سَطْرًا لِمَا كَتَبَتْ

فُرُوعُهَا مِنْ بَدِيعِ الخَطِّ وَالقَلَمِ

مِثْلَ الغَمَامَةِ أَنّٰى سَارَ سَائِرَةً

تَقِيهِ حَرَّ وَطِيسٍ لِلْهَجِيرِ حَمِي

أَقْسَمْتُ بِالْقَمَرِ الْمُنْشَقِّ إِنَّ لَهُ

مِنْ قَلْبِهِ نِسْبَةً مَبْرُوْرَةَ الْقَسَمِ

وَمَا حَوَى الْغَارُ مِنْ خَيْرٍ وَّمِنْ كَرَمٍ

وَكُلُّ طَرْفٍ مِّنَ الْكُفَّارِ عَنْهُ عَمِي

فَالصِّدْقُ فِي الْغَارِ وَالصِّدِّيْقُ لَمْ يَرِمَا

وَهُمْ يَقُوْلُوْنَ مَا بِالْغَارِ مِنْ أَرِمٍ

ظَنُّوا الْحَمَامَ وَظَنُّوا الْعَنْكَبُوْتَ عَلَى

خَيْرِ الْبَرِيَّةِ لَمْ تَنْسُجْ وَلَمْ تَحُمِ

وِقَايَةُ اللهِ أَغْنَتْ عَنْ مُّضَاعَفَةٍ

مِنَ الدُّرُوْعِ وَعَنْ عَالٍ مِّنَ الْأُطُمِ

مَا سَامَنِي الدَّهْرُ ضَيْمًا وَّاسْتَجَرْتُ بِهِ

إِلَّا وَنِلْتُ جِوَارًا مِّنْهُ لَمْ يُضَمِ

وَلَا الْتَمَسْتُ غِنَى الدَّارَيْنِ مِنْ يَّدِهِ

إِلَّا اسْتَلَمْتُ النَّدٰى مِنْ خَيْرِ مُسْتَلِمِ

لَا تُنْكِرِ الْوَحْيَ مِنْ رُؤْيَاهُ إِنَّ لَهُ

قَلْبًا إِذَا نَامَتِ الْعَيْنَانِ لَمْ يَنَمِ

فَذَاكَ حِيْنَ بُلُوْغٍ مِّنْ نُّبُوَّتِهٖ (وذاك)

فَكَيْفَ يُنْكَرُ فِيْهِ حَالُ مُحْتَلِمِ (فليس)

تَبَارَكَ اللّٰهُ مَا وَحْيٌ بِمُكْتَسَبٍ

وَلَا نَبِيٌّ عَلٰى غَيْبٍ بِمُتَّهَمِ

كَمْ أَبْرَأَتْ وَصِبًا بِاللَّمْسِ رَاحَتُهٗ

وَأَطْلَقَتْ أَرِبًا مِّنْ رِّبْقَةِ اللَّمَمِ

وَأَحْيَتِ السَّنَةَ الشَّهْبَاءَ دَعْوَتُهٗ

حَتّٰى حَكَتْ غُرَّةً فِي الْأَعْصُرِ الدُّهُمِ

بِعَارِضٍ جَادَ أَوْ خِلْتَ الْبِطَاحَ بِهَا

سَيْبًا مِّنَ الْيَمِّ أَوْ سَيْلًا مِّنَ الْعَرِمِ

دَعْنِي وَوَصْفِي اٰيَاتٍ لَّهٗ ظَهَرَتْ

ظُهُوْرَ نَارِ الْقِرٰى لَيْلًا عَلٰى عَلَمِ

فَالدُّرُّ يَزْدَادُ حُسْنًا وَّهُوَ مُنْتَظِمٌ

وَلَيْسَ يَنْقُصُ قَدْرًا غَيْرَ مُنْتَظِمِ

فَمَا تَطَاوُلُ اٰمَالُ الْمَدِيْحِ اِلٰى

مَا فِيْهِ مِنْ كَرَمِ الْاَخْلَاقِ وَالشِّيَمِ

اٰيَاتُ حَقٍّ مِّنَ الرَّحْمٰنِ مُحْدَثَةٌ

قَدِيْمَةٌ صِفَةُ الْمَوْصُوْفِ بِالْقِدَمِ

لَمْ تَقْتَرِنْ بِزَمَانٍ وَّهِيَ تُخْبِرُنَا

عَنِ الْمَعَادِ وَعَنْ عَادٍ وَّعَنْ اِرَمِ

دَامَتْ لَدَيْنَا فَفَاقَتْ كُلَّ مُعْجِزَةٍ

مِنَ النَّبِيِّيْنَ اِذْ جَاءَتْ وَلَمْ تَدُمِ

مُحَكَّمَاتٌ فَمَا تُبْقِيْنَ مِنْ شُبَهٍ

لِذِي شِقَاقٍ وَّلَا تَبْغِيْنَ مِنْ حَكَمِ

مَا حُوْرِبَتْ قَطُّ إِلَّا عَادَ مِنْ حَرَبٍ

أَعْدَى الْأَعَادِيْ إِلَيْهَا مُلْقِيَ السَّلَمِ

رَدَّتْ بَلَاغَتُهَا دَعْوٰى مُعَارِضِهَا

رَدَّ الْغَيُوْرِ يَدَ الْجَانِيْ عَنِ الْحُرَمِ

لَهَا مَعَانٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ فِيْ مَدَدٍ

وَفَوْقَ جَوْهَرِهٖ فِي الْحُسْنِ وَالْقِيَمِ

فَمَا تُعَدُّ وَلَا تُحْصٰى عَجَآئِبُهَا

وَلَا تُسَامُ عَلَى الْإِكْثَارِ بِالسَّأَمِ

قَرَّتْ بِهَا عَيْنُ قَارِيْهَا فَقُلْتُ لَهٗ

لَقَدْ ظَفِرْتَ بِحَبْلِ اللّٰهِ فَاعْتَصِمِ

إِنْ تَتْلُهَا خِيْفَةً مِّنْ حَرِّ نَارِ لَظٰى

أَطْفَأْتَ حَرَّ لَظٰى مِّنْ وِّرْدِهَا الشَّبِمِ

كَاَنَّهَا الْحَوْضُ تَبْيَضُّ الْوُجُوْهُ بِهٖ

مِنَ الْعُصَاةِ وَقَدْ جَآؤُوْهُ كَالْحُمَمِ

وَكَالصِّرَاطِ وَكَالْمِيْزَانِ مَعْدِلَةً

فَالْقِسْطُ مِنْ غَيْرِهَا فِي النَّاسِ لَمْ يَقُمِ

لَا تَعْجَبَنْ لِحَسُوْدٍ رَاحَ يُنْكِرُهَا

تَجَاهُلًا وَّهُوَ عَيْنُ الْحَاذِقِ الْفَهِمِ

قَدْ تُنْكِرُ الْعَيْنُ ضَوْءَ الشَّمْسِ مِنْ رَّمَدٍ

وَيُنْكِرُ الْفَمُّ طَعْمَ الْمَآءِ مِنْ سَقَمِ

يَا خَيْرَ مَنْ يَّمَّمَ الْعَافُوْنَ سَاحَتَهٗ

سَعْيًا وَّفَوْقَ مُتُوْنِ الْاَيْنُقِ الرُّسُمِ

وَمَنْ هُوَ الْاٰيَةُ الْكُبْرٰى لِمُعْتَبِرٍ

وَمَنْ هُوَ النِّعْمَةُ الْعُظْمٰى لِمُغْتَنِمِ

سَرَيْتَ مِنْ حَرَمٍ لَيْلًا اِلٰى حَرَمِ

كما سرى البدر في داجٍ من الظلم

وبتّ ترقى إلى أن نلت منزلةً

من قاب قوسين لم تدرك ولم ترم

وقدّمتك جميع الأنبياء بها

والرسل تقديم مخدومٍ على خدم

وأنت تخترق السبع الطباق بهم

في موكبٍ كنت فيه صاحب العلم

حتّى إذا لم تدع شأواً لمستبقٍ

من الدنوّ ولا مرقىً لمستنم

خفضت كلّ مكانٍ بالإضافة إذ

نوديت بالرفع مثل المفرد العلم

كيما تفوز بوصلٍ أيّ مستترٍ

عن العيون وسرٍّ أيّ مكتتم

فَحُزْتَ كُلَّ فَخَارٍ غَيْرَ مُشْتَرَكٍ

وَجُزْتَ كُلَّ مَقَامٍ غَيْرَ مُزْدَحَمِ

وَجَلَّ مِقْدَارُ مَا وُلِّيتَ مِنْ رُتَبٍ

وَعَزَّ اِدْرَاكُ مَا أُوْلِيتَ مِنْ نِعَمِ

بُشْرٰى لَنَا مَعْشَرَ الْاِسْلَامِ اِنَّ لَنَا

مِنَ الْعِنَايَةِ رُكْنًا غَيْرَ مُنْهَدِمِ

لَمَّا دَعَى اللّٰهُ دَاعِيْنَا لِطَاعَتِهٖ

بِاَكْرَمِ الرُّسُلِ كُنَّا اَكْرَمَ الْاُمَمِ

رَاعَتْ قُلُوْبَ الْعِدَا اَنْبَآءُ بِعْثَتِهٖ

كَنَبْأَةٍ اَجْفَلَتْ غُفْلًا مِّنَ الْغَنَمِ

مَازَالَ يَلْقَاهُمْ فِيْ كُلِّ مُعْتَرَكٍ

حَتّٰى حَكَوْا بِالْقَنَا لَحْمًا عَلٰى وَضَمِ

وَدُّوا الْفِرَارَ فَكَادُوْا يَغْبِطُوْنَ بِهٖ

أشلاءً شالت مع العقبان والرخم

تمضي الليالي ولا يدرون عدتها

ما لم تكن من ليالي الأشهر الحرم

كأنما الدين ضيف حل ساحتهم

بكل قرمٍ إلى لحم العدى قرم

يجر بحر خميسٍ فوق سابحةٍ

يرمي بموجٍ من الأبطال ملتطم

من كل منتدبٍ لله محتسبٍ

يسطو بمستأصلٍ للكفر مصطلم

حتى غدت ملة الإسلام وهي بهم

من بعد غربتها موصولة الرحم

مكفولةً أبداً منهم بخير أبٍ

وخير بعلٍ فلم تيتم ولم تئم

هُمُ الْجِبَالُ فَسَلْ عَنْهُمْ مُصَادِمَهُمْ

مَاذَا رَأَى مِنْهُمُ فِي كُلِّ مُصْطَدَمِ

وَسَلْ حُنَيْنًا وَسَلْ بَدْرًا وَسَلْ أُحُدًا

فُصُولُ حَتْفٍ لَهُمْ أَدْهَى مِنَ الْوَخَمِ

اَلْمُصْدِرِي الْبِيضِ حُمْرًا بَعْدَ مَا وَرَدَتْ

مِنَ الْعِدَا كُلَّ مُسْوَدٍّ مِنَ اللِّمَمِ

وَالْكَاتِبِينَ بِسُمْرِ الْخَطِّ مَا تَرَكَتْ

أَقْلَامُهُمْ حَرْفَ جِسْمٍ غَيْرَ مُنْعَجِمِ

شَاكِي السِّلَاحِ لَهُمْ سِيمَا تُمَيِّزُهُمْ

وَالْوَرْدُ يَمْتَازُ بِالسِّيمَا مِنَ السَّلَمِ

تُهْدِي إِلَيْكَ رِيَاحُ النَّصْرِ نَشْرَهُمُ

فَتَحْسَبُ الزَّهْرَ فِي الْأَكْمَامِ كُلَّ كَمِي

كَأَنَّهُمْ فِي ظُهُورِ الْخَيْلِ نَبْتُ رُبًا

مِنْ شِدَّةِ الْحَزْمِ لَا مِنْ شِدَّةِ الْحُزُمِ

طَارَتْ قُلُوبُ الْعِدَا مِنْ بَأْسِهِ فَرَقًا
فَمَا تُفَرِّقُ بَيْنَ الْبَهْمِ وَالْبُهَمِ

وَمَنْ تَكُنْ بِرَسُولِ اللّٰهِ نُصْرَتُهُ
إِنْ تَلْقَهُ الْأُسْدُ فِيْ آجَامِهَا تَجِمِ

وَلَنْ تَرٰى مِنْ وَّلِيٍّ غَيْرَ مُنْتَصِرٍ
بِهٖ وَلَا مِنْ عَدُوٍّ غَيْرَ مُنْفَصِمِ

أَحَلَّ أُمَّتَهُ فِيْ حِرْزِ مِلَّتِهٖ
كَاللَّيْثِ حَلَّ مَعَ الْأَشْبَالِ فِيْ أَجَمِ

كَمْ جَدَّلَتْ كَلِمٰتُ اللّٰهِ مِنْ جَدَلٍ
فِيْهِ وَكَمْ خَصَمَ الْبُرْهَانُ مِنْ خَصِمِ

كَفَاكَ بِالْعِلْمِ فِي الْأُمِّيِّ مُعْجِزَةً
فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَالتَّأْدِيْبِ فِي الْيُتُمِ

خَدَمْتُهُ بِمَدِيحٍ أَسْتَقِيلُ بِهِ

ذُنُوبَ عُمْرٍ مَضَى فِي الشِّعْرِ وَالْخِدَمِ

إِذْ قَلَّدَانِيَ مَا تُخْشَى عَوَاقِبُهُ

كَأَنَّنِي بِهِمَا هَدْيٌ مِنَ النَّعَمِ

أَطَعْتُ غَيَّ الصِّبَا فِي الْحَالَتَيْنِ وَمَا

حَصَّلْتُ إِلَّا عَلَى الْآثَامِ وَالنَّدَمِ

فَيَا خَسَارَةَ نَفْسٍ فِي تِجَارَتِهَا

لَمْ تَشْتَرِ الدِّينَ بِالدُّنْيَا وَلَمْ تَسُمِ

وَمَنْ يَبِعْ آجِلًا مِنْهُ بِعَاجِلِهِ

يَبِنْ لَهُ الْغَبْنُ فِي بَيْعٍ وَفِي سَلَمِ

إِنْ آتِ ذَنْبًا فَمَا عَهْدِي بِمُنْتَقِضٍ

مِنَ النَّبِيِّ وَلَا حَبْلِي بِمُنْصَرِمِ

فَإِنَّ لِي ذِمَّةً مِنْهُ بِتَسْمِيَتِي

مُحَمَّدًا وَّهُوَ اَوْفَى الْخَلْقِ بِالذِّمَمِ

اِنْ لَّمْ يَكُنْ فِي مَعَادِي اٰخِذًا بِيَدِي

فَضْلًا وَّاِلَّا فَقُلْ يَا زَلَّةَ الْقَدَمِ

حَاشَاهُ اَنْ يُّحْرِمَ الرَّاجِي مَكَارِمَهٗ

اَوْ يَرْجِعَ الْجَارُ مِنْهُ غَيْرَ مُحْتَرَمِ

وَمُنْذُ اَلْزَمْتُ اَفْكَارِي مَدَاۤئِحَهٗ

وَجَدْتُّهٗ لِخَلَاصِي خَيْرَ مُلْتَزَمِ

وَلَنْ يَّفُوْتَ الْغِنٰى مِنْهُ يَدًا تَرِبَتْ

اِنَّ الْحَيَا يُنْبِتُ الْاَزْهَارَ فِي الْاَكَمِ

وَلَمْ اُرِدْ زَهْرَةَ الدُّنْيَا الَّتِي اقْتَطَفَتْ

يَدَا زُهَيْرٍ بِمَا اَثْنٰى عَلٰى هَرِمِ

يَا اَكْرَمَ الْخَلْقِ مَا لِي مَنْ اَلُوْذُ بِهٖ

سِوَاكَ عِنْدَ حُلُوْلِ الْحَادِثِ الْعَمِمِ

وَلَنْ يَّضِيقَ رَسُولَ اللّٰهِ جَاهُكَ بِيْ

إِذِ الْكَرِيْمُ تَجَلّٰى بِاسْمِ مُنْتَقِمِ

فَاِنَّ مِنْ جُوْدِكَ الدُّنْيَا وَضَرَّتَهَا

وَمِنْ عُلُوْمِكَ عِلْمَ اللَّوْحِ وَالْقَلَمِ

يَا نَفْسُ لَا تَقْنَطِيْ مِنْ زَلَّةٍ عَظُمَتْ

اِنَّ الْكَبَائِرَ فِي الْغُفْرَانِ كَاللَّمَمِ

لَعَلَّ رَحْمَةَ رَبِّيْ حِيْنَ يَقْسِمُهَا

تَاْتِيْ عَلٰى حَسَبِ الْعِصْيَانِ فِي الْقِسَمِ

يَا رَبِّ فَاجْعَلْ رَجَائِيْ غَيْرَ مُنْعَكِسٍ

لَدَيْكَ وَاجْعَلْ حِسَابِيْ غَيْرَ مُنْخَرِمِ

وَالْطُفْ بِعَبْدِكَ فِي الدَّارَيْنِ اِنَّ لَهُ

صَبْرًا مَتٰى تَدْعُهُ الْاَهْوَالُ يَنْهَزِمِ

وَائْذَنْ لِسُحْبِ صَلٰوةٍ مِّنْكَ دَائِمَةٍ

عَلَى النَّبِيِّ بِمُنْهَلٍّ وَّمُنْسَجِمِ

وَالْآلِ وَالصَّحْبِ ثُمَّ التَّابِعِيْنَ لَهُمْ

أَهْلِ التُّقٰى وَالنُّقٰى وَالْحِلْمِ وَالْكَرَمِ

مَا رَنَّحَتْ عَذَبَاتِ الْبَانِ رِيْحُ صَبًا

وَأَطْرَبَ الْعِيْسَ حَادِي الْعِيْسِ بِالنَّغَمِ

بسم اللہ الرحمن الرحیم

القصیدة فی مدح الامام زین العابدین رضی اللہ تعالیٰ عنہ للفرزدق

هٰذَا الَّذِیْ تَعْرِفُ الْبَطْحَآءُ وَطْأَتَهٗ
وَالْبَیْتُ یَعْرِفُهٗ وَالْحِلُّ وَالْحَرَمُ

هٰذَا ابْنُ خَیْرِ عِبَادِ اللّٰهِ کُلِّهِمُ
هٰذَا التَّقِیُّ النَّقِیُّ الطَّاهِرُ الْعَلَمُ

اِذَا رَاَتْهُ قُرَیْشٌ قَالَ قَآئِلُهُمْ
اِلٰی مَکَارِمِ هٰذَا یَنْتَهِی الْکَرَمُ

یَنْمٰی اِلٰی ذِرْوَةِ الْعِزِّ الَّذِیْ قَصُرَتْ
عَنْ نَّیْلِهٖ عَرَبُ الْاِسْلَامِ وَالْعَجَمُ

يَكَادُ يُمْسِكُهُ عِرْفَانُ رَاحَتِهِ

رُكْنُ الْحَطِيمِ إِذَا مَا جَآءَ يَسْتَلِمُ

فِي كَفِّهِ خَيْزُرَانٌ رِيحُهُ عَبِقٌ

فِي كَفِّ أَرْوَعَ فِي عِرْنِينِهِ شَمَمُ

يُغْضِي حَيَآءً وَّيُغْضَى مِنْ مَّهَابَتِهِ

فَمَا يُكَلَّمُ إِلَّا حِينَ يَبْتَسِمُ

يَنْشَقُّ نُورُ الْهُدَى مِنْ نُّورِ غُرَّتِهِ

كَالشَّمْسِ يَنْجَابُ عَنْ إِشْرَاقِهَا الظُّلَمُ

مِنْ جَدِّهِ دَانَ فَضْلُ الْأَنْبِيَآءِ لَهُ

وَفَضْلُ أُمَّتِهِ دَانَتْ لَهُ الْأُمَمُ

مُنْشَقَّةٌ مِّنْ رَّسُولِ اللهِ نَبْعَتُهُ

طَابَتْ عَنَاصِرُهُ وَالْخِيمُ وَالشِّيَمُ

هٰذَا ابْنُ فَاطِمَةٍ إِنْ كُنْتَ جَاهِلَهُ

بجدّه انبياء الله قد ختموا

الله شرّفه قدمًا وعظّمه

جرى بذالك له في لوحه القلم

اللّيث اهون منه حين تغضبه

والموت ايسر منه حين يهتضم

فليس قولك من هذا بضائره

العرب تعرف من انكرت والعجم

كلتا يديه غياث عمّ نفعهما

تستوكفان ولا يعروهما عدم

سهل الخليقة لا تخشى بوادره

يزينه اثنان حسن الخلق والشيم

حمّال اثقال اقوام اذ افدحوا

حلو الشمائل تحلو عنده نعم

مَا قَالَ لَا قَطُّ إِلَّا فِي تَشَهُّدِهِ

لَوْلَا التَّشَهُّدُ كَانَتْ لَاءُهُ نَعَمُ

لَا يُخْلِفُ الْوَعْدَ مَيْمُونٌ نَقِيبَتُهُ

رَحْبُ الْفِنَاءِ أَرِيبٌ حِينَ يَعْتَزِمُ

عَمَّ الْبَرِيَّةَ بِالْإِحْسَانِ فَانْقَشَعَتْ

عَنْهَا الْغِيَايَةُ وَالْإِمْلَاقُ وَالْعَدَمُ

مِنْ مَعْشَرٍ حُبُّهُمْ دِينٌ وَبُغْضُهُمُ

كُفْرٌ وَقُرْبُهُمْ مَنْجًى وَمُعْتَصَمُ

إِنْ عُدَّ أَهْلُ التُّقَى كَانَتْ أَئِمَّتَهُمْ

أَوْ قِيلَ مَنْ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ قِيلَ هُمُ

لَا يَسْتَطِيعُ جَوَادٌ بُعْدَ غَايَتِهِمْ

وَلَا يُدَانِيهِمْ قَوْمٌ وَإِنْ كَرُمُوا

هُمُ الْغُيُوثُ إِذَا مَا أَزْمَةٌ أَزَمَتْ

وَالْأُسْدُ أُسْدُ الشَّرَى وَالْبَأْسُ مُحْتَدِمُ

لَا يَنْقُصُ الْعُسْرُ بَسْطًا مِّنْ أَكُفِّهِمْ

سِيَّانِ ذٰلِكَ إِنْ أَثْرَوْا وَإِنْ عَدِمُوا

مُقَدَّمٌ بَعْدَ ذِكْرِ اللّٰهِ ذِكْرُهُمْ

فِي كُلِّ بَدْءٍ وَّمَخْتُومٌ بِهِ الْكَلِمُ

يَأْبَى لَهُمْ أَنْ يَّحُلَّ الذَّمُّ سَاحَتَهُمْ

خِيمٌ كَرِيمٌ وَّأَيْدٍ بِالنَّدَى هُضُمُ

أَيُّ الْخَلَائِقِ لَيْسَتْ فِي رِقَابِهِمْ

لِأَوَّلِيَّةِ هٰذَا أَوْ لَهُ نِعَمُ

مَنْ يَعْرِفُ اللّٰهَ يَعْرِفُ أَوَّلِيَّةَ ذَا
وَالدِّيْنُ مِنْ بَيْتِ هٰذَا نَالَهُ الْأُمَمُ

تَمَّتْ بِالْخَيْرِ

جنگ نامهٔ نعمت خان عالی

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

زیب دیباچهٔ سخن نیایش بے نیازیست که در بارگاه کبریایش
زبان چون و چرا لال است ٭ و در جناب عظمت والایش مقولهٔ کم و کیف
از امر محال ٭ افعالش همه مقرون بحکمت ٭ اما کسے بر سر آن آگاه نیست ٭
و امرش در کل مشحون بصنعت ٭ لیکن تشفّی را بر کماهی آن راه نی ٭
دو گل از یک شاخ سر بر آرد ٭ یکے را بر دستار دولت رساند ٭ و
دیگرے را بخار حوادث ریش گرداند ٭ دو گوهر از یک بحر بیرون آرد ٭
یکے را رونق تاج سلطنت سازد ٭ و دیگرے را بکحل الجواهر عدم اندازد ٭
دو لعل از یک کان سر بیرون کشد ٭ یکے را زیب اکلیل تاجدارے
نماید ٭ و دیگرے را در زیر سماق فنا فرساید ٭ دو شمع از یک نور منور کند ٭
یکے را فروغ بخش شبستان اقبال فرماید ٭ و دیگرے را بصرصر نیستی خاموش
نماید ٭ اگر رقم اقبال است نگاشتهٔ کلک صنع اوست ٭ و اگر خط ادبار

است رقم زده قلم حکم او ۞ آب امرش از یک چشمه سر بر کشیده ۞ جاے بصورت انهار بہ نہال افسردگان نضارت بخشیده ۞ و طرفے بصفت سیل برہم زن بنیۂ اہل جمعیت گردیده ۞ شعلۂ حکمش از یک کانون سر برزده ۞ یکے را بنور عنایت شمع دولت افروخته ۞ و دیگرے را بنار غضب خرمن ہستی سوخته ۞ آنرا که منشور بخت بخاتم افضالش مختوم ہست تائید آسمانی بہمہ حال کافل آمال او ست ۞ و آنرا که زائچۂ طالع بخونابۂ غضبش نوشته حوادث فلکے برہم زن اوراق احوال او ۞ شمع منیر انجمن آرایان اقبال از تند باد مکاره در پردۂ فانوس حراستش مصون و مستور ۞ و سراج احوال منزویان زاویۂ ادبار از مہب قہرش بصرصر بلیات آسمانی بے نور ۞ انسان ضعیف البنیان را در پیش ریاح عواصف جباریش که سنگین پاے کوه مزاجان را از جا می رباید چه مجال اقامت ۞ و سبزۂ وجود مشت خاک ضعیفی را در تاب آفتاب مشیتش که نہال عالمے بیک دم پژمرده می نماید چه یارۂ استقامت ۞ ارباب خرد و تحیر ازان که تماشائی کارنامۂ قدرتش باشند دیگر چه میتوانند گفت ۞ و غواصان بحار عقل جز آن که در بحر تحیر غوطه زده لولوے تسلیم و رضا بدست آرند دیگر چه میتوانند سفت ۞

ازانجا که در تحریر لوامع کمالاتش زبانۂ حیرت از زبان قلم می خیزد دیگر بیان مسوده می آویزد ۞ لهذا آب سکوت بر نائرۂ این گفتگو ریختن باعث

آبروے سخن دانسته سمند قلم را در فضاے اظهار احوال آن دو نیر سپهر
سلطنت که یکے به نیروے توفیقات بلند فروغ بخش ایوان شهریارے
گردیده * و دیگرے را از بیدوے طالع رشته حیات بریده به برج خاکی
آرمیده * دست قدر یکے را علم سلطنت برافراخته * و ید قضا دیگرے را
لواے حیات سرنگون ساخته * یکے را کوکب مقصود بمصاعد اعتلا طلوع
کرده * و دیگرے را خورشید امل رو به زوال آورده * یکے را خیل حشم
در حفظ و حراست ایزدی محروس * و دیگرے بقتل اعوان و انصار از
فتح و ظفر مایوس * یکے را اولاد کرام بسایه عنایت صمدی در امان *
و دیگرے را دو قرة العین بچشم زخم فلک در زیان * یکے را کوس فتح و نصرت
در چار سوے عالم بلند آوازه * و دیگرے را نوحه سوگوارے در شبستان
دمبدم تازه * یکے را صبح امید از مطلع افضال دمیده * و دیگرے را روز مراد
بشام هلاک رسیده * یکے را همای سعادت بر فرق اقبال سایه گستر
فیض گردیده * و دیگرے را طائر روح به صفیر اجل بر اوج فنا پریده *
یکے را شربت مقاصد دارین بکام * و دیگرے را هلاهل حرمان بکام *
یکے بر تخت خلافت عظمے نشسته * و دیگرے را بر تخته تابوت رخت
هستی بربسته * یکے را افسر شهریارے تبارک زیب افزا * و دیگرے را زخم
سنان جانگزا * یکے را از سهام حوادث سپر صیانت در پیش * و دیگرے را

بزخم سنان سینه وجگر ریش * یکے را جوشن اقبال دریده * و دیگرے را تیغ آبدار بر سر * یکے را در عین ترددونگرانی فتح سماوی دست داده * و دیگرے را سنگ یاس بر شیشهٔ جمعیت افتاده * یکے را نسیم فتح بر پرچم دولت وزیده * و دیگرے را صرصر نکبت بهیچ غبار عدم گردیده * یکے را بسان خضر زلال دولت ارزانی * و دیگرے سکندروار سرگردان ظلمت آباد حیرانی * یکے بر اوج جاه وغنا ممکن * و دیگرے را در چاه نکبت وعنا مسکن * یکے را بدفع چشم زخم سپند در مجمر افروخته * و دیگرے سپند آسا بر آتش حسرت سوخته * یکے را ابواب نصرت بر چهرهٔ حال مفتوح * و دیگرے را جگر به خنجر ولد وز مجروح * یکے در تیرباران بلیات با رانے صیانت بر دوش رسیده * و دیگرے را سینه وجگر هدف سهام مصائب گردیده * یکے را تیر تدبیر موافق تقدیر بر نشانه * و دیگرے را تیغ اندیشه بسنگ ناکامی صدد ندانه * یکے را نخل بند قضا چون گل زیب افزاے گلشن هندوستان ساخت * و دیگرے را مانند سبزهٔ خشک از بوستان حیات بیرون انداخت * جولان میدبد * ومحاربه ومجادلهٔ آن دو شیر معرکهٔ شهامت و دلیری * و قوت و همت این دو هزبر بیشهٔ شیر مردی و شیری * بطریق اجمال سبے کم و کاست که شائبهٔ تکلف وطرفداری هیچ یکے بدان نرسد نگاشتهٔ خامهٔ بیان میسازد * ازانجا که ع فکر هر کس بقدر همت اوست * بر تقدیم

سهو و خطا از بزرگان چشم عفو و عطا است۔

آغاز احوال

بر ضمیر بیضا نظیر خورشید منشان پوشیده نماند که چون پادشاه گیتی پناه عالمگیر که صیت عالمگیریش از کران تا کران رسیده ٭ و لواے عظمت و اجلالش سر بفلک کشیده ٭ بعد پے سپردن جسونت راٹھور بوادی نیستی و شورش راجپوتان لواے نصرت و فیروزی بدار الخیر اجمیر مرتفع ساخت ٭ و بیاوری اقبال عدو مال و سعی و جانبازی فدویان عقیدت تصال اماکن و مواطن آنها تصرف اولیاے دولت قاهره در آمد ٭ افواج نصرت امواج به تسخیر ملک راناے اودے پور که بسبب معاونت و معاضدت آن فیه باغیه مستوجب وبال و نکال استیصال شده بود متعین گردید ٭ و به تردد بندهاے جانفشان نزدیک رسیده بود که ملک و مال آن بد مآل پایمال و لکدکوب حوافر خیول سپاه گردیده عبرت بخش نخوت نمایان دیگر گردد ٭ آن فریق ضلالت طریق نجات و استخلاص خود را از چنگ عقاب عقاب سلطانی بدون مکر و تزویر متعذر دانسته بتحریک و تحریف بادشاهزادهٔ والا گوهر محمد اکبر که باستیصال آنها مامور بود پرداختند ٭ و خاطر نشان و دلنشین آن والا نژاد ساختند که چون فرقهٔ راجپوتیه زیاده از مور و ملخ کمر بندگی در اطاعت شما بسته و امروز افواج منصوره برکاب بادشاهزادهٔ محمد معظم شاه بهادر بدره هاے

دشوار گذار در آمده بود و جناب بادشاه گیتی پناه بدار الخیر اجمیر زیاده بر
پنج و شش هزار سوار نخواهد بود اگر درین وقت خروج نموده بتحصیل سلطنت
تردد بکار رود صورت مدعا بوجه احسن و طرز دلخواه جلوه می نماید؛ از انجا که بادهٔ
جوش ریاست و جوانی آن بادشاهزادهٔ ناتجربه کار را مایهٔ سرشار است
طالع فهم ساخته از بادهٔ تمرد بیهوده سبیل [illegible] بعرض آمیزان شده فتنه انگیز
قدم ثبات آن بادشاهزادهٔ سلطنت بپیش بدان بادر آورده از منهج قویم عقیدت
انحراف نموده بمسلک منازعت قدم گذاشت؛ دغدغهٔ فریب آن
ثعلب منشان در آن شیر بیشهٔ خلافت اثر کرده سر بشورش آورد؛ چنانچه بوجه
درستی مزاج وهاج حضرت شاهنشاهی آوازهٔ ناخوشی بافترا انگیخته بتصدیق افواج
کثیره از راجپوت و غیره بفاصله سه کروه از اجمیر که مقر خیام عساکر گیتی کشا بود
علم مخالفت برافراخت؛ از انجا که با مویدان اقبال عربده کردن و در تخریب
اساس دولت خود کوشیدن است؛ و بقول ارباب غرض بی گنجایش عقل
صواب اندیش عمل نمودن جرعه از مصطبهٔ حوادث نوشیدن؛ فرقهٔ راجپوت
در عین وقت کار تردد نموده دغا باخته و رو بفرار گذاشته مهرهٔ احوال بادشاهزاده
بششدر حیرت انداختند؛ و نشهٔ بادهٔ ناگوار ناعاقبت اندیشی در دماغ
بادشاهزاده منجر بخمار ندامت گردیده چارهٔ کار جز آن ندید که خود را بطریق ادبار
رفیق آن فریق ضلالت طریق نماید؛ چون حکمت بالغه بر آن رفته بود که بوسیله

آن ره نورد بادیهٔ نکبت تخلل عظیم در بنیان دنیاداران دکن راه یابد و لوای فرقدان فرسای عالمگیری مدتی داران ملک سایهٔ اقبال انداخته بشعشعهٔ بوارق سیوف کشورکشا ظلام ظلم ظلمهٔ آن دیار مندفع سازد و بادشاهزاده بعد سرگشتگیهای بسیار و گذراندن در دره های دشوارگذار برفاقت راجپوتیهٔ مناص و مقر خود بجز ملک سنتای مقهور جای دیگر ندیده خود را بملک سنتای رسانید*

حضرت جهانبانی منه اطفای نایرهٔ این فساد ملک برهمزن منحصر بر شحات سیوف آبدار خود انگاشته و بمقتضای کشف ضمیر الهام تصویر هزاران تعبیهٔ فتح و ظفر درین ضمن پنداشته رایات بملک دکن برافراشتند بعد از آنکه آتش قهر سلطانی بخانمان سنتای مقهور در گرفت محمد اکبر از تاب شعلهٔ غضب بادشاهی سیماب وار با اضطراب در آمده بصد هزار تردد و قطره زنی بعزم آنکه سفینهٔ جان عزیز خود را از ورطهٔ قهر بادشاه بحر و بر بسلامت برده بساحل نجات رساند بعد خطرهای بسیار از حساب بیرون باشاه ایران پناه برد و باندک فرصتی شهزاده قهر شاهنشاهی بر هیچ دیار جمعیت و حیات سنتای مقهور را از پا درآورده بخاک نیستی هموار ساخت*

چون دنیاداران دکن یعنی والی بیجاپور و حیدرآباد سنتای مقهور را عار بند حراست ملک خود دانسته از بارقهٔ غضب بادشاهی که خرمن سوز

هستی مخالفان هست رسیده بخاطر نیاورده در هنگام تعین افواج بران برگشته
سخت طریق معاونت مسلوک داشته بودند بعد ازانکه خیاط قضا جامه هستی برقامت
سنتاسے مقهور دوخته به نوافانه جنم فرستاده عساکر منصوره بتسخیر بیجاپور وحیدرآباد مامور
گردیده بدستے خود بدولت واقبال به تسخیر هردو ملک متوجه بودند بعد محاربات عظیمه که تفصیل
آن از دفتر با برنمی تابد والی بیجاپور زنهار خواسته داخل ملازمان سرکار گردیده
وابوالحسن حیدرآبادی بنابر نمک حرامی با ملازمان خود اسیر حبل سطوت فرمان فرمای
زمین وزمان گردیده بقیه انفاس مستعار بناکامی گزرانید ۞

ازانجا که سرزمین دکن معدن فتنه وفساد هست ۞ وسکنه آن دیار وبلاد از
قدیم بر منهج بغی وعناد ۞ نه در دل ایشان وفاے ۞ ونه در باطن شان صفائی جمعی
از روسار آن ملک باوجود عنایت مناصب از جاده بندگی منحرف گشته با
راناے مفسد براد رسنتا متفق شده سر بشورش برداشتند ۞ وبراے مدافعه
آن فیه باغیه وتسخیر قلاع نامی آنها که اظهار تفصیل آن از دفتری مطاو بست
چندین سال به تردد کمال دران مرز بوم بسر رفت ۞ وانچه مشعل طرازان پاستان دکن
براکوره آتش ومردم هند را خاشاک قرار داده بودند براے العین مشاهده افتاد
که عالمے بیرون از حد واحصا دران سرزمین پیمانه کش شربت اجل شدند ۞
چون عمر مبارک بندگان حضرت به نود سال رسید ۞ وبنابر کبر سن داشتند او
هر احسن مزمنه ضعف در قواے قدسیه راه یافت عنان یکران عزیمت از

سیر اطراف منعطف فرموده خطۂ احمد نگر را بورود خیام فیروزی فرجام دولت سعادت بخشیدند ٭ وازین راه که بادشاهزادہاے نامدار بإقطاع و وردست کارپردازان اشتغال سلطنت بودند خاطر الهام مآثر بنابر مشورتے که بر تفصیل آن جز عالم الغیب کسے آگاه نیست ـ و در اسرار سلاطین مردم کوچ گرد راه نے بادشاهزادهٔ محمد اعظم را بانواع عنایات طلب حضور فرمودند ٭ ازانجا که خاطر بادشاهزادهٔ محمد کام بخش بنابر کثرت تسلط و مواد دولت عالیجاه همیشه متوحش و مشوش بود درین وقت که اکثر اوقات طریان ضعف بذات مقدس بندگان حضرت احساس میشود و بعضے اداها که مبنی بر مخالفت همدیگر باشد از حرکات و سکنات طرفین بعرض اقدس میرسید براے مدافعه فساد همدگر خدمت صوبه داری حیدرآباد ببادشاهزادهٔ محمد کام بخش عطا فرموده و بندهاے بادشاهی برکاب تعین نموده رخصت ارزانی داشتند ٭ و بادشاهزادهٔ عالیجاه را بنابر اصغاے تواتر شورش و فساد و کینان شقاوت نشان بطرف اجین رخصت فرمودند ٭

ارباب خرد و ذکا نیکو دانند که انقلاب اطوار خاصه این روزگار است و تبدیل اوضاع از مستلزمات این دهر ناپایدار ٭ تخلبند قضا هیچ نهالی نفشاند که ازپا نینداخته ٭ و معمار قدر هیچ بنائی ننهاده که منهدم نساخته ٭ دنیا نمود یست بے بود ٭ و بودیست بے وجود ٭ آنرا که موجود قیاس میکنیم با معدومیت و مساز

است ٭ و آنچه که هست خیال می نمائیم با هستی انباز ٭ بل وجودش وهمی و
خیالیست ٭ و نمودش نیرنگی و مثالی ٭ بقا را با او کاری نه ٭ و ثبات را روز
بازاری نه ٭ فلک شعبده بازیست که هر نفسی نقشی تازه مینماید و می رباید ٭
و سپهر نیرنگ سازیست که هر لحظه برنگی رنگین تر جلوه مینماید و می نماید ٭ عالم
همه اسم است ٭ بل سراسر طلسم ٭ چون سایه ابر بیقرار است ٭ و مانند شعله
برق بیدار ٭ آری اساسی که بر آب نهاده باشند نقایش معلوم ٭ و نقشی
که بر باد رقم کرده باشند ثباتش معدوم ٭ آتشی که با آب و ساز است
پایندگی او کجا هست ٭ و خاکی که بر باد مسلط باشد بودنش کی روا ٭ اگر
کسی عمر نوح یابد کشتی حیاتش را از طوفان اجل ایمنی نباشد ٭ و اگر حیات خضر
یابد عاقبت سر بظلمات ممات فرو می آرد ٭ خیاط قضا را جز انکه قبای اجل
بر قامت مکونات دوزد کاری نیست ٭ و نقاش قدر را غیر از انکه طراز فنا
بر جامه هستی موجودات برنگارد شعاری نی ٭ از اینجاست که زنده دلان حقیقت
شناس دست از حیات مستعار شسته پیش از فنا خود را فنا ساخته اند ٭

از انجا که بشرح این قضیه متعذر الکلام پرداختن وقت را ضایع ساختن
و مستمع را در تصدیع انداختن ست. ناچار بذکر مطلبی که پیش نهاده خاطر است
می پردازد ٭ که چون حکمت بالغه شاهنشاه حقیقی که منشور خلافت سلاطین روزگار
مختوم بخاتم حکم محکم اوست نظر بر ضعف بدن و کبر سن بادشاه گیتی پناه عالمگیر شاه

اقتضاے آن نمود که بار سلطنت عالم ناسوت که تعلق بقواے جسمانیه دارد
از دوش آن صاحب هوش برداشته بر سریر خلد برین که سلطنت ابدی
و دولت سرمدی است متکے فرماید تا در فضاے انوار اقدس استلذاذ نعم روحانی
نماید ** از ماه ذیقعده سنه ۱۱۱۸ هجری دو روز باقی مانده بود که آن بادشاه جم جاه داعی
اجل را لبیک گفته متوجه عالم قدس گردید ** در لشکر سلطانی ماتم کده غم و الم
گردید. و در اردوے معلی قیامت قایم شد و روز رستخیز در دیده مردم دوار گشت
پیش از آنکه خبر بغنیم لئیم برسد مردم اوباش لشکر دست بتاراج هم دراز
نمودند ** نواب تقدس احتجاب زیب النسا بیگم پیک سریع السیر بخدمت بادشاه
زاده اعظم شاه فرستاده ازین حال آگاهی داد که خورشید اوج سلطنت در برج
خاکی آرمید و عالم از ظلم ظلمه تاریک گردید اگر چون ماه سرعت را کار فرموده
ظلال فیض و نوال برین سرگشتگان بادیه غربت اندازند بهتر و الا در صورت آگاه
شدن غنیم حفظ ناموس تیموریه و سایر بندهاے خدا متعذر خواهد بود ** بادشاهزاده
عالیجاه بمجرد استماع این خبر شبا شب طے مسافت نموده پرتو عاطفت بر
سکنه احمدنگر انداخت ** تا چهار روز ماتم نموده اصلا بنواختن نوبت و دیگر اشغال
سلطنت نپرداخت ** بعد فراغ از ماتم باتفاق امرا و اعیان دولت بر تخت
جلوس نموده هر یکے را بانعام و اضافه و خطاب فراخور سربلند گردانید و فرمان عالیشان
بطلب غازی الدین خان بهادر فرستاده ** آن دور اندیش عاقبت بین نظر برین

کہ بدون مقابلہ ومجادلہ باچنین وارث سلطنت واقبال وچنین شریک خلافت
واجلال محمد معظم بہادر شاہ استقرار سلطنت امکان ندارد ومتابعت ایشان
بدون تشخیص وضع معاملہ دور از صلاح مینماید روزی چند بہ تجاہل گذرانیدہ در
جواب عرضداشت نمود کہ ما فدوی خاندان حضرت خلد مکانیم در حفظ وحراست
این ملک کہ بہ تردد تمام بدست آمدہ بود تا رسیدن بیکے از بندہاے بادشاہی
ضرورۃً یکچند مرا دریجا براے محافظت ملک داشتہ متوجہ اکبرآباد باید شد ۔
عالیجاہ اگرچہ از اداے این کلام مخالفت پیام مافی الضمیر آن رکن رکین دولت
منافی آئین عقیدت دانست امابنابر مصلحت فرمان صوبہ داری خجستہ بنیاد اورنگ
آباد بنام آن عمدۃ الملک وانتظام مہام برہانپور بہ حسین قلی خان مقرر فرمودہ
مستمال ساختند ۔ ومحمد امین خان کہ ملازم رکاب بود بنابر بعضے اداہا کہ بظہور آمدہ
از رکاب جدا شدہ در انجا رحل اقامت انداخت ۔ عالیجاہ بعد رسیدن
باربرداری روے توجہ بملک ہندوستان آوردہ وانچنان حصار آہنین دستہ
روئین از لشکر جرار ترتیب داد کہ دران طرق پر آفت سراسر مخالفت صغیر و
کبیر از مردم بسیار با احمال واثقال واطفال بہ جمعیت خاطر وفراغ بال عبور داشتند
چون خبر آوردند کہ شاہزادہ بیدار بخت از طرف گجرات حسب الامر بجلدی تمام نزدیک
رسیدہ بنظر بر قلت جمعیت آن عالیجناب ذوالفقار خان وجی سنگ کچھواہہ
وخان عالم دکنی وغیرہ امراے نامدار را حکم شد کہ بجناب عالی رفتہ تا ورود

رایات عالیات بگوالیار متوقف شوند چنانچه پادشاه زاده و امرائے نامدار حکم والا
راکاربند شده بگوالیار مقام فرمودند

اکنون قلم دربار لآلی اخبار خجسته آثار قدوم میمنت لزوم پادشاهزاده
محمد عظیم که مقدمه حصول فتح و فیروزی و اولین شگوفه بهارستان نصرت و
بهروزیست بسلک عبارت درآورده گوش و گردن شاهد روزگار را زیب و زینت میدهد
مشتری جبینی که نیر طالعش براوج اعتلا و کوکب سعادتش بر مصاعد ارتقا باشد
شعشعه هر امرے که سببے قصد آن برگزیده آفاق از مطلع غیب سر برآرد روشنی
افزائے شبستان اقبال آن نور پرور دالهی شود و جود هر مطلبے که سببے خواهش آن
مخصوص جناب کبریائی از طرفی پدیدار بود باعث امداد و اعانت آن والانژاد گردد
مصداق این حال تشریف آوردن پادشاهزاده محمد عظیم الشان است از طرف بنگاله
تفصیل این اجمال آنکه چون بندگان حضرت خلد مکان ابو سیله القائے ربانی پیش
ازین چند ماه حکم مقدس بطلب پادشاهزاده محمد عظیم فرموده بودند آن عالی درجه از قبول اسے
آن منشور سراسر نور فال سعادت حصول آمال فرا گرفته بجناح استعجال متوجه
استلام عتبه علیه گردید بعد رسیدن بکوڑه خبر انتقال خلد مکان بعالم بقا و وانی
هوش ربا بهی اعالی و ادانی شد عظیم الشان روزے چند در آنجا مقام فرموده
بشاهباز اوج شجاعت بازخان برادر دلیرخان مرحوم در باب طلب سپاه تاکید
نمودند مرحوم از اطراف و جوانب بامید بندگی رجوع آورده دامن خود بالامال

کلهاے همراه ساختند ٭ ذره اسپه در سپهر قسمت یافت ٭ خیراندیش خان در اثناء
شرف ملازمت دریافته خزانه و توپخانه گذرانید ٭ و محمد مسیح نبیرهٔ خود را با جمعیت
شرف اندوز رکاب عالی ساخت ٭ چون سواد اکبرآباد مخیم سرادقات اجلال
گردید خبر آوردند که مختارخان بسبب بندگی که در جناب عالی جاه دارد از جادهٔ
عبودیت انحراف نموده و بستن پل بر دریاے جمن صورت نیافته ٭ از آنجا
که فتاح لایزال مقالید فتوحات غیبی بکف اقتدار بهادرشاه مفوض فرموده
بود دریاے جمن اکثر جا پایاب شد تمام لشکر و بهیر به جمعیت خاطر پایاب عبور
نموده بمستقر الخلافه در سموگڈه نزول اجلال فرموده ٭ مختارخان اگرچه روزی
چند دم مخالفت زده رجوع نیاورده بود لیکن آخرکار تاب سطوت غضب
سلطانی نیاورده بوساطت بازخان استعفاے جرائم گذشته کرده دریافت
ملازمت نمود ٭ بحر مواج فضل و کرم شاهی بجوش آمده آن غریق بحر ندامت
و تشویر را از ورطهٔ هلاک امان داده بساحل نجات و سلامت رسانید ٭ بکیفر
اعمال که از ان بیرسیته تدبیر بظهور آمده بود براے عبرت مخالفت اندیشان
دیگر اقبال و اموال او بضبط در آمد ٭ بعد از انکه درباب تفویض قلعه بباقی خان
حارس قلعه تاکید رفت آن ناآشناے دستور بندگی تفویض کلید حصار
بدون فرمان اعظم شاه مخالفت آئین قلعه داری دانسته مضائقه نموده به
تهیه اسباب حرب پرداخته ٭ و شاه والاگهر بنابر فرمان سلطانی سپاه

بمحاصره قلعه تعین فرموده به صداے توپ در هکله زلزله در زمین و زمان و
و غلغله در گنبد آسمان انداخت چه نزدیک بود که از صداے توپهاے رعد
مثال که چون صور اسرافیل یکسان هیبت بود جگر سکان آن مکان از هم پاشد
حارس مذکور از ره عجز در آمده مهلت بیست روزه درخواست نمود پادشاه والاقدر از وجه
عقیدت او نقوش صداقت فراخوانده التماس او را شرف اجابت بخشید
و بعنایت خلعت سرفراز فرموده و بجمیع بندهاے متعینه مستقر الخلافت اضافه
و انعام نوازش نموده قریب چهل هزار سوار نگاهداشته و آلات حرب
همه ترتیب داده انتظار قدوم رایات عالیات بهادر شاه می نمود

بر هوشمندان خبیر و دانشمندان صافی ضمیر هویداست که عمارت کاشانه
منوط و مربوط بستون وجود شهریار با عدل و داد است و بقاے این کاخ
بلند نشان صوری وابسته این ذات العماد و چون شادابی بقا بدون پادشاه
حقیقی که ذیل کمالش از الواث تبدیل مبرا و اساس افضالش از تزلزل زوال
معرا است از جمیع مکونات زائل شده هر گاه شجره حیات فرمان فرماے
سر زمینے بصرصر اجل از پا در می آید درختے دیگر که عالمیان بسایه اش
از تاب آفتاب حوادث در امان باشند نصب میفرمایند در اوائل ایام بهار
که سلطان چار بالش ایام بتازگی بر تخت مربع حمل جلوس فرموده بود بهار پیراے
گلشن دولت و سلطنت بهادر شاه خبر دادند که برگ حیات شاه خلد آرامگاه از

سند پادخزان اجل فرو ریخت و آن زیب بخش اورنگ خلافت برادرنگ خلد برین زیب زینت بخشید؛ شاه دل آگاه اگرچه بمقتضاے بشریت ازین سانحه ناگزیر بغایت مغموم و متالم گردید لیکن چون مبشران عالم قدس بگوش الہام نیوش آن صاحب فرہنگ و ہوش نداے بشارت در داده بودند که کاربندان قضا و قدر بار سلطنت بر دوش اقدس نهاده اند بکمال همت باید پرداخت؛ و مرآت باطن بصیقل عزم بکدر نساخته نیت بر انتظام امور باید گماشت؛ باستقامت عزم و دست مستحکم بعروة الوثقاے فضل فیاض حقیقی گردیده بعزم تسخیر ہندوستان و سیرابی این بوستان اعلام نصرت فرجام برافراشتند؛ وزیر مشیر عقیدت نشان منعم خان دیوان سرکار والاکه ناظم مهام لاہور بود برین مقدمه وقوف یافته بتهیهٔ اسباب رکاب از توپ و رہکله و بان و شتر نال دقیقه از دقایق نامرعی نگذاشته پیش از ورود رایات عالیات همه را سرانجام داده بحسن تدبیر قامه را بصرف در آورده از خزانهٔ عامره بسپاه تنخواه نمود؛ بعد از انکه دار السلطنت لاہور بفر قدوم اقدس حضرت فردوس برین گردید با سایر بندگان بملازمت مشرف شده آثار عقیدت بظهور رسانید؛ پادشاه گیهان پناه زیاده از دو سه روز دران جا متوقف نشده سمت مستقر الخلافت متوجه گردید؛

از انجاکه منشی قدرت منشور فتوحات و الامنتی بنام نامی آن پادشاه محسن الذوات نوشته و غلاق ذو الفضل وجود سراسر جود آن حضرت باب و گل

جوانمردے سر رشتہ نظر بر رفع فساد و قلع عناد بہ محمد اعظم شاہ پیغام فرستادند
کہ اے نو گل باغ سلطنت و جہانداری۔ و اے خجستہ گوہر بحر خلافت و شہریاری
گوہر وجود ما و شما از یک بحر سر بر آوردہ۔ و تازہ گل خلقت طرفین از یک شاخ
نشو و نما کردہ۔ اگرچہ برادری اما بہتر از فرزندانت می شمارم۔ و ہر چند ہمسری
لیکن پرکالہ جگرت می پندارم۔ ستودہ آئین خردمندی آنست کہ بقسمت
پدر بزرگوار راضی بودہ بانتظام مہام دکن کہ ملکیست وسیع و چندین بادشاہان
نامدار در انجا خلافت نمودہ اند پردازید۔ و بہ تحریک ارباب غرض پیش ازین
سرچشمہ یگانگی بخاشاک بیگانگی مکدر نسازید۔ اگر سوائے ملک دکن دو سہ صوبہ
دیگر مثل گجرات و اجمیر مطلوب باشد مضائقہ نیست والا در صورت کشاکش
فائدہ مترتب نمیشود ترحمی بر حال عالمیان باید نمود۔
گویند کہ چون مضمون این پیام بگوش عالیجاہ رسید از تاب حمیت
سلطانی چہرۂ عالی برافروخت و مو بر اندام راست شد و چون تب زوگان
قشعریرہ بر بدن محسوس گشت۔ نفسے سرد کہ اگر بر کرۂ آتش رسیدی چون
زمہریر سرد گردیدی از دل بر آوردہ آہے کہ از حرقت آن بر ۂ فلک کباب
گردیدی از جگر بر کشید۔ و پاسخ گزارش شد کہ اے دانائے مراتب روزگار
چہ مصلحت بخاطر اقدس راہ دادۂ و این چہ قسمت است کہ بقلم انصاف
گذارش نمودۂ۔ سلطنت را کہ پرتو یست از ظلال افضال ربانی بو رثہ چہ نسبت

وخلافت راکہ بنائے ست از جناب عزت باشرکت چہ مناسبت * این نور فیض مطلق است بہ فرق ہر کسے کہ مشیت اوست می تابد۔ واین دولت وابستہ حکم اوست ہر کرا در عالم قدم نوشتہ اند می یابد * اگر تقدیر سرشتہ این امر خطیر بہ قسمت باز بستی ہیچ پسر بہ حضور پدر بر تخت نشستی * کلید این در دولت بدست بادشاہی است کہ شہریاران قدیم را بطمورہ او بار هجوس بیسازد و گدائی کوچہ گرد پنج نوبت می نوازد * چنانچہ حرص بدرویشان مذموم ہست بادشاہ قانع ہم مطعون وملوم * باوجود این اگر طریق سویت مسلوک می بود مضائقہ نداشت چاردہ صوبہ خود گرفتن وچار صوبہ دکن بمن سپردن بمیزان انصاف درنمی آید واین عقدۂ مالاینحل جز بناخن ناچخ جگر دوزنمی کشاید بیت

عروس ملک کسے در کنار گیرد تنگ — کہ بوسہ بر لب شمشیر آبدار زند

بہ بینم تا بعد وقوع جنگ وجدال کرا نصرت وفیروزیست۔ وپس از حرب وقتال این دولت بکدام کس روزی *

بہادر شاہ بعد استماع این پیام مخالفت انجام بخاطر مبارک آورد کہ قضا را درین پردہ کارہا است۔ وقدر را درین منازعت اسرارہا * بسا سرہا بخاک وخون آمیختنی است۔ وبسا خونہا در عرصہ غبار ریختنی * بسا سرشتہ حیات بنی نوع از ہم گسیختنی است۔ وبسا فتنہ وفساد درین زمین انگیختنی * تدبیر بے موافقت تقدیر سودی ندارد۔ وسعی بدون سازگاری مشیت ایزدی

تقفی نمی آرد۔ چون اصول مخالفت در زمین بواطن طرفین استحکام یافت بترتیب فروع اسباب آن ہمت عالی مصروف فرمودہ یکران ہمت در عرصہ ملک گیری گرم عنان فرمودند۔ وباندک فرصتے دار الخلافۃ محل نزول اجلال و مہبط انوار فیض گردید۔ محمد یار خان حارس قلعہ کلید عزت و سعادت بدست آوردہ احراز دولت ملازمت نمودہ مقالید قلعہ بنظر اقدس گذرانید۔ وبعداز ورود الویۂ عالیہ بمستقر الخلافۃ باقی خان نیز طریق اطاعت پیش گرفتہ کلید قلعہ بنظر اقدس در آورد۔ برخے خزانہ از قلعہ گرفتہ بطلب سپاہ دادہ ہر یکے را استمال فرمودند۔ چورامن جاٹ و گوپال سنگھ بہدوریہ و دیگر زمینداران اطراف برخے بقصد جانفشانی و بعضے بارادہ فاسد غارتگری آمدہ احراز ملازمت نمودند۔

اے تماشائیان ہنگامۂ روزگار و اے نظارگیان کارنامۂ سپہر دوار لختی دیدۂ بصیرت بکشائید و نظارۂ نیرنگی این گردون دون بنمائید۔ کہ ہر لحظہ چہ بازیہائے گوناگون بروئے کار می آرد۔ و در ہر آنے چہ ارقام بوقلمون می نگارد۔ با ہر کہ نرد محبت باخت۔ عاقبتش در ششدر محنت انداخت۔ و ہر کرا نوش داد۔ نیشی بر دلش نہاد۔ این سپہر بہر جز آنکہ برادر را با برادر در انداز د۔ و این فلک اژدہا پیکر غیر ازانکہ گروہ گردنان طعمہ سازد بازی دیگر بروئے کار نمی آرد۔ این ترک سپہر اگر نہ بر جدال وقتال کمر بستہ چرا ہر سحر خنجر بیمہر

مہر بدست گرفتہ دل شگافے مہ جبینان میکند۔ واین ہندوے فلک اگر نہ بقصد پیکار بر توسن کبود نشستہ از چہ بہ رمح شہاب جگر دوزی مہر طلعتان مینماید۔ از ہلال کمانے ازان بدست گرفتہ تا بہ تیر ستم دلہا بدوزد۔ و از برق آتشے ازان برافروختہ تا خرمن ہستی مردم پاک بسوزد۔ کارش خونریزی تمام است شفق برین حال گواہ است۔ و شغلش ہمہ مکر و کذب است۔ صبح صادق برین احوال آگاہ است۔ چون شیشۂ ساعت سراسر غبار رہست وچون درخت گل سراپا خار۔ سہراب بقہرش از دست پدر جفا دید۔ ہابیل زکاسۂ مکرش از دست برادر شربت ہلاک چشید۔ با آنکہ از دود جگر سوختگان رنگش نیلے گشتہ طرز جفا نمیگذارد۔ وباوجود آنکہ از آہ دل خستگان ہمہ تن داغ شدہ راہ وفا پیش نمی آرد۔ ہر کہ درین چمن پر خار ومی بسان گل بشگفت بخاکش سپرد۔ وہر کہ مانند سرو سرے بالا کرد تند باد قہرش بزمین آورد۔

قطعہ

دلا بس کن این یاوہ گوئی تا چند

کہ داند کہ این خمرہ دام و دد | چہ بازے بہا داروا از نیک وبد
چہ نیرنگ با بخردان باختہ | چہ گردن کشان راسر انداختہ

مدتا سے کہ داری بتحریر آن پرداز۔ وسمند بیان را در عرصۂ مطلب بتاز۔ کہ چون خبر ورود والویہ عالیہ بہادر شاہ بمقر الخلافہ بسمع عالیجاہ سعید عنان

عزیمت گرم خیز ساخته بعد تشریف آوردن بگوالیار و دیدن شاهزاده بیدار بخت داعیهٔ آن نمود که بدستور حضرت خلد مکان در سواد سمو گڈه طرح محاربه اتفاق افتد. بدین عزیمت اسد خان را با جمیع بهیر و بنگاه با چندے از خوانین دیگر بگوالیار گذاشته و توپهاے کلان را اصلا بر نداشته جریده طور از دریاے چنبل گذشته به دهولپور نزول اجلال فرمودند. و بهادر شاه باستماع خبر آمدن ایشان از مستقر الخلافه کوچ فرموده بعزم آنکه در دهولپور هنگامه پرخاش رونق گیرد بتاریخ هفتدهم شهر حال بفاصله چهار کروه از جاجو. خیام فیروزی فرجام نزول اجلال فرموده بود که وقت شب از آستان جاسیس عزیمت عالیجاه بسمت سمو گڈه معروض اقدس گردیده. حضرت بهادر شاه نیز عنان عزیمت از رفتن پیش منعطف فرموده دایره گاه متصل جاجو مقرر نموده بسبب عدم تشخیص وضع محاربه و تقرر ساعت مقابله بتاریخ بستم شهر صدر که مختار اهل تنجیم بود بدولت و میارکی بتاریخ هیژدهم متوجه شکارگاه شدند.

ازانجا که نظارگی اقبال عدو مال بهادر شاه بمقتضاے کمال شوق مشاهده عروس فتح طالب آن بود که پیش از ساعت معهود ناظورهٔ نصرت و فیروزی از تتق احتجاب بر آمده بر منصهٔ ظهور جلوه گری نماید مشاطهٔ تقدیر چهره آراے جمال شاهد آمال خدیو گیهان گردیده ارباب مخالفت را پیش از

زبان معهود سرگرم عرصهٔ پرخاش گردانید * پی آنکه بقانون پادشاهی تسویه
صفوف از طرفین انتظام گیرد - و یزک افواج از جرنغار و برنغار و قول و التمش
انقسام یابد - بادشاهزادهٔ بیدار بخت با امراے نامدار مثل ذو الفقار خان
بهادر و تربیت خان و راو دلپت و خان عالم و منور خان وغیرهم بطرز اهل
دکن ناگهان بر دائره دولت بهادر شاه که هنوز متصل جاجو استاده نشده
بود و مردم در فکر دائره گاه بودند بسان شعله تیز در رسیده بخیام اقدس
آتش درزدند * و جمعے که همراه دائره بودند نظر بر کثرت فوج اعدا بسایه حمایت
شاهزاده عظیم الشان بهادر مستظهر گردیدند * و جیاٹان شقاوت نشان که در رکاب
بودند و مردم سپاه طرفین دست بتاراج امتعه دراز نمودند * بادشاهزادهٔ
عظیم الشان بهادر بهمان فوج ظفر موج اتکا بر معاونت ربانی نموده آمادهٔ
رزم شد * از طرفین زد و خورد نمایان بوقوع آمد * و چپقلش دست
بسته از هر دو طرف بظهور رسید * از اشتداد بانهاے آتش بار دکن و
ترکتاز مردان شیر افگن و دست برد جوانان شمشیر زن عرصهٔ ستیز صحراے
رستخیز گردید * و از غلبهٔ مخالفان نزدیک رسید که بازی برهم خورد - و از
تند سیل تسلط اعدا پاے سپاه از جا به جنبد * شهباز مردی و مردانگی
بازشتان یا برادر جانفشان سمند همت بمیدان تاخته بازی از دست رفته
را قایم ساخت - و بسیارے از اعدا را بخشاک و خون انداخت *

ازانجاکه پیمانهٔ عمرش لبریز شده بود بعد تردد بسیار که ارقام آن تا قیامت یادگار خواهد ماند نقد جان درراه قبلهٔ حقیقی نثار نمود۔ و شاهیا ترو ح آن اوج خرام صداقت به شرفهٔ علیین پرواز کرد۔ و بسیارے درعرصهٔ نبردگاه چهرهٔ نگار سعادت و اکثرے شرف اندوز شهادت گشتند۔

پادشاهزادهٔ عظیم الشان باوجود بیکار آمدن دلیران کارے۔ ومجروح شدن مردم بیشمار۔ و بیدلی سپهیے که از استشداد بارش تیربادان و ترک تازو کیتان جانفشان کار بجان شان رسیده بود۔ چون قطب پاے ثبات محکم افشرده ناقه سواری بدرگاه بهادرشاه فرستاد۔ که فوج اعظم شاه رخ بر بساط نبرد آورده۔ و بسیارے از اسپ و فیل و پیاده و سوار بیکار آمده به هزاران تردد تا حال بازی قایم داشته۔ منصوبه بهتر ازین نیست که حضرت پادشاه زود تشریف آرند۔

و فوج عالیجاه بسبب تحریق خیام و غلبهٔ دلیران خون آشام فتح خود مصمم کرده کوس فیروزی بینوا ختند۔ و بگمان آنکه هرگاه این قسم فوج عظیم دست نیافت از دیگران چه خواهد کشود زبان به تهنیت رطب اللسان بیساختند۔ و غافل ازین که نیرنگ تقدیر هر لحظه رنگے تازه بروے کار می آرد۔ و منشی قضا هر نقش منشور دیگرے نگارد۔ و آنانکه از انجوے نگے کارنامهٔ تقدیر آگاهی ندارند۔ بر سیرابی چمن آمال اصلا نخندند۔ که بیک سموم

غصنش افسردگی میگیرد ٭٭ و از پژمردگی مزرعهٔ مقصود مایوس نباشند که بیک
سحاب لطفش طراوت می پذیرد ٭٭ و از شعشعهٔ مهرش شب تاریک یاس مطلع
نیر عالم افروز هست ٭٭ و از گرد باد قهرش روز روشن طرب ظلمت شب دیجور
تهم اندوز ٭٭ انتعاش خاطر بدون مشاهدهٔ انجام کار چون خندهٔ صبح کاذب
فروغی از صدق ندارد ٭٭ بو العجب نادانی که خود را بآن خرسند سازد ٭٭ و
نشاط باطن بغیر از معاینهٔ انتها چون ابتسام شام نقصی از بقا بر نمی آرد ٭٭ طرفه
از خرد بیگانه که بعیش آن پردازد ٭٭ حرکت مذبوحی پیش زنده و لات قابل صفا
نیست - و روشنی چراغ دم واپسین در نظر روشن ضمیران لایق اعتماد نی ٭٭
بسا اوقات ساقی فلک بدور اولین ساغر طرب داده که انجام آن دُرد
حزن و ملال است - و اکثر آنات لعبت باز سپهر شعبده طلعتهای رنگین بر روی
کار آورده که آخر آن پیکر رنج و نکال **بیت**

این باده که روزگار دارد　　　یک مستی و صد خمار دارد

گویند که چون در حین شکار ناقه سوار گرم رفتار خبر اشتعال نائرهٔ کارزار بگوش
بهادر شاه رسانید آن شاه شیر شکار عدو فگار بمددگاری معسکر اقبال و پشت
گرمی فتاح لایزال با جنود ملائک وفود بسرعت و استعجال متوجه عرصهٔ رزمگاه
گردید ٭٭ از طرفی منعم خان با فوج سنگین در خدمت بادشاهزاده عظیم الشان
بهادر رسیده آبی بر نائرهٔ فتنه و فساد ریخت ٭٭ و معز الدین بهادر شاه

باافواج نصرت امتزاج از جانب برق آسا سبقت نموده آتش زن خرمن شورش مخالفان گشت ٭ درعین تموز ہوا بصورت برسات محسوس گردید ٭ اقبال کوه تمثال چون ابر سر بفلک کشید ٭ وتیر خدنگ بسان باران یکبال کثرت در بارندگی ٭ وتوپ در ہنگامہ مانند رعد در نہایت غرندگی ٭ سیوف آبدار یاد از برق درخشان داده ٭ وگولہ توپ صاعقہ کردار بر کنگرهٔ حیات ایشان افتاده ٭ کمانہا بشکل قوس قزح در دست دلاوران نمودار ٭ وسیل خون از ہر سو دران عرصہ پر آشوب پدیدار ٭ فی الحقیقت میدان رزم در نظر نظارگیان خوشتر از گلزار بود ٭ وفضائے معرکہ بدیدهٔ تماشائیان بہتر از گلشن بہار می نمود ٭ صحن حرب گاه از خون کشتگان رشک ارغوان زار ٭ ونیزہا بدست جوانان چون سرو وشمشاد نمودار ٭ ہزاران فوارهٔ خونین از بدن مبارزان در جوش ٭ وچاوشان بسان عندلیبان بہزار زبان در خروش ٭ جوہائے خونین از ہر طرف مانند انہار در جریان ٭ ومرغان خدنگ در عرصہ ہوا از ہر سو در طیران ٭ عرق روئے اہل تردد چون قطرهٔ شبنم بر عارض گل ریختہ ٭ وصدائے چقاچاق تیر در میدان لحن چکاوک برانگیختہ ٭ فوج راجپوت مزعفر پوش چون قطعہ صدبرگ در نہایت زیبائی ٭ وجوانان چہرهٔ سرخ بر سر مانند گل خورشید در غایت رعنائی ٭ از برق سفید عرصہ زمین رشک نسترن زار ٭ واز اعلام سرخ وسبز غیرت جوش بہار ٭ درین ہنگامہ جدال وقتال گاه بادشاہزاده معزالدین حملہ ہائے دلیرانہ

می نمود* وگاه بیدار بخت بزور بازوے سخت در عرصۂ تیر دز بگسست از دلہا می نمود*

ازانجاکه کوکب طالع بہادر شاه براوج رفعت و اعتلا- و نیر طالع عالیجاه درحضیض نکبت و ابتلا بود* از منجنیق فلک سنگ حادثه بر آبگینۂ احوال بیدار بخت رسیده- دیده حیات آن قرۂ باصرۂ سلطنت بخار مصیبت ریش گردیده* یعنے ناگاه بدن مبارک که از نزاکت تاب گل نداشت بضرب گوله بر زمین افتاد* و مقارن این حال شاهزادهٔ والاجاه نیز با برادر سفر عالم باقی اختیار کرد* نواسے واویلا از شش جهت برخاست- و نالهٔ واحسرتا از قدسیان سپهر بلند شد*

چون خبر این واقعهٔ جانکاه بعالیجاه رسید که هر دو شاهزاده نامدار از جان صرفه نکرده بقعر دریاے نبردگاه غواصی نموده گوهر فیروزی بدست آورده بودند- که ناگاه نهنگ اجل در رسیده هر دو را فرو برده* وسیله سازی دیو سپهر تردامن دو سلیمان ملک رفعت همه بر باد رفت* عالیجاه باوے از درد پسران صدچاک- و دیده به هجران نوردیده با هزاران اشک نمناک- گرم گیر ابعرصۂ نبردگاه رسید- و رو بامیران عظام آورده فرمود که الحال میوۂ حیات از مزه رفت و بوے جمعیت از گل دولت زائل شد و حلاوت زندگانی منغص گشت و بناے امل بسیلاب فنا رفت و هنگامه برهم خورده* اینهمه

کشش و کوشش براے آن نوجوانان بود * وچندین چمن آراے
تردد محض جهت آن سرو ہاے روان * اکنون روز روشن در دیدهٔ من بے جمال
شان شب تار ہست - وگل سرخ در پیش نظرم بے آن گلہاے بوستان
رعنائی نشتر خار * عزم مصمم بران دارم که خود را بمیدان در اندازم و صحن
زمین بخون خون جوش آمدگان رنگین سازم * امراے نامدار مثل خان عالم
عقیدت شعار - ومنور خان وتربیت خان وراو دلیپ وراو سنگه و دیگر فدویان
که بر بساط جانفشانی ثابت قدم بودند وبعضے نمک حرامان منافق که فرزین
کردار کجروی مینمودند بعرض رسانیدند که اے شمع جمع خلافت اولا درین بزم
رزم تماشاے تردد ما مشتے ضعیف باید نمود - که چسان پروانه وار خود را در
آتش در اندازیم بعد ازان هرچه بخاطر مبارک بگذرد اختیار ہست * این بگفتند
و زمین نیاز بجاروب مژگان اعتقاد رفته بهزاران همت و دلاورے
سرگرم نبرد گردیدند *

ازانجا که خان عالم وغیره دکینان شهامت نشان از ابتداے
متوجه شدن عالیجاه ازادعین چهره هاے سرخ وجبه هاے کمخواب بتابیان
خود ها داده سرخروئی دارین ساخته در خیل سپاه بجانفشانی ممتاز نموده بودند
آن فریق هنگامه رزم را خوشتر از بزم دانسته انتظار این روز سعادت
اندوز داشتند * بالجمله از غلبهٔ این فریق که بسان بحر مواج متلاطم بود سفینهٔ

جمعیت اعدا بلرزه در آمده کار بجاے رسید که منور خان متصل فیل سواری پادشاهزادهٔ عظیم الشان بهادر رسیده نیزه بر عماری عالی زد. بصیانت سپر حافظ حقیقی اثر نکرد بار دیگر بصدمه هر چه تمام تر از بیشتر نیزه خود را بشاهزاده رسانید. شاه تهمتن به نیروے بازوے همت نیزه بدست مبارک گرفته بزخم پلارک آبدار کارش تمام نمود.

چون تسلط سپاه از حد در گذشت حسن علی خان و دیگر سادات بارهه از مشاهده چیره دستی اعدا با خود ها گفتند که اے مردان کار و ای دلاوران کارزار فرقه رجال با وجود تسویهٔ خلقت بوسیله شجاعت بر نسوان امتیاز دارند و گروه سادات بارهه بسبب آنکه بارها در میدان تردد کار ها کرده اند بر سائر سپاه هند شرف اختصاص یافته اند. و امروز کار با دلیران خونخوار افتاده. اگر بطرز غزالان و بخیال فاسد حیات چند روزه در میدان کار زار پهلو تهی میکنیم اعدا بر پشت ما تاخته و ما را از روزگار خواهند بر آورد. و درین صورت هم داغ خذلان تا قیامت بر ناصیهٔ حال یادگار خواهد ماند. و هم در حالت گریز کلک قضا خط اجل بر صفحهٔ حیات خواهد راند. هیچ تدبیرے بهتر ازین نیست که دلیرانه خود را درین دریاے هفت جوش اندازیم و جان را در راه مردے بازیم فرد

یا یا مراد بر سر گردون نهیم پاے ۔۔۔ یا مردوار در سر همت کنیم سر

برین متفق شده دست ہمت بقاتحہ تیر بر آوردہ تگاور باد پا بمیدان انداختند
بعضے از ارباب ہمت خود را پیادہ ساختند آویزش صعب باہم دست
داد۔ و عربدہ سخت بمیان آمد دلاوران طرفین در روز آزمائی از یکدیگر گوی
سبقت می ربودند و مردم لشکر از ہر دو سوے پھلشہاے رستمانہ
می نمودند پا نہاے آتشین از تن فیلان کوہ بدن بسان برستے کہ بار سیاہ
در آید در گذشتہ و جوانان از آب تیغ پہلو شگاف غرق سیل خون گشتہ
مبارزان زرہ پوش در بحر خون مانند نہنگان بدام اجل گرفتار و سپر دوش
افتادگان معرکہ مصاف مانند پشت کشف نمودار تختہ جوشن آہنین بصفای
شست تیر اندازان چون غربال ہمہ سوراخ گشتہ و ناوک جگر دوز باد و سپہ
از سپر کرگدن گذشتہ عقاب تیر از آشیانہ ترکش بجہت طعمہ گردہ
گردنان بہ پرواز و اژدہاے شمشیر از غار نیام بقصد ہلاک و بہ انگزاے
مخالفان دہن باز کاسہ سر دلیران بلکد کوب سم سمند مبارزان بسان
گوے کہ در میدان نخچم چوگان در آید از جاے بجاے غلطیدن و
کشتگان معرکہ حرب چون مرغ نیم بسمل بر روے خاک در طپیدن در ان
بحر آتشین جوش کہ از کثرت توپ و تفنگ سطح زمین حکم کرۂ نار داشت
بہادران سمندرانہ سمند ہمت می انداختند و دران دریاے پر آشوب
کہ موج خیز فتنہ بود دنیاے ثبات از جا می ربود سپاہان بحر و غا نہنگ

آسامی تاختند ٭ خزانهٔ صندوق نقد جانگزاے درکیسه مهیا ساخته ٭ و آب شمشیر آتش فنا در خرمن هستی انداخته ٭ فرات ایادی از آب سیوف متعطشان عرصهٔ قطره و تردد را لقطرهٔ آبے از جان سیر گردانیده ٭ و تشنگان معرکه نبرد را با آنکه آب تیغ از سر گذشته دم آبے بکام شان نرسیده ٭ سینهٔ گرم جوشان رزم از کثرت سیے آبے و حرارت لسان کانون در التهاب ٭ و مبارزان بتاب تنور جوشن از پے مهرے مهر نصف النهار چون ماهی برشته جگر کباب ٭ بسکه سیه مست سپهر مینای بدن دلاوران از سنگ جفا شکسته ٭ عرصه زمین پر از صهباے خون ارغوانی گشته ٭ بسکه فلک کور چشم عبهر چشمان را بخاک انداخته ٭ از فضاے عبرا هزاران نرگس بر دمیده ٭

مردان دلاور در مصاف داد مردے و مردانگی داده ٭ و صداے زه از هر گوشه زبان تحسین کمان داران بے خطا انداز کشاده ٭ فدویان جانباز جان برکف دست از براے نثار قبلهٔ مجازی ٭ و بندهاے وفادار به ترکتاز مستعد جانبازی ٭ و فا سرشتان مترصد بر آن که اگر هزار جان داشته باشند فداے راه اخلاص نمایند ٭ و جانبازان بصد جگر سرگرم برین که بپاے سر طریق جانفشانی پیمایند ٭ صداے کوس بخلاے مغز ساکنان ملاء اعلی پرداخته ٭ و آواز کرنا گوش افلاکیان اصم ساخته ٭ جمال جوانان در حلقه کمان چون قمر بهاله نمود داره ٭ و چهرهٔ سرخ گرم جوشان کارزار در شگفتگی رشک گلزار ٭ فیلان تناور

بضرب تیغ هژبران مانند کوهے که از صاعقه فروریزد سر بر زمین فرو نموده ٭ وصولجان خرطوم افیال جوانان را بسان گوے در ربوده ٭ رنگین سوفار تیر در خط سبز نوخطان گوئی مرغے است آتشین بر شاخ سنبل ٭ وزخم سنان بر عارض سیمین تنان همانا ورق گلے است مجروح بنوک بلبل ٭ فلک درین وقت هنگامهٔ رزم را بصورت بزم ترتیب داده ٭ وازکشتگان هفت خوان پیش دد و دام نهاده ٭ جامش نیم کاسهٔ سر دلیران ٭ و بادهٔ ارغوانیش خون دل شیران ٭ کبابش لخت جگر هژبران که بسیخ آهنین نیزه برشته کرده ٭ و نغمهٔ اش آوازه زیر و بم دردمندان که بضرب سنان بر آورده ٭ اصولش موزونیے سنان جانگداز زور آوران ٭ و مضراب تیغش زخمه زن زخم بر رگ جان دلاوران ٭

جوانان دکن در پٹه بازی بسان رقاصان هند معلق باز ٭ و اسپان پری پیکر بجلاجل زرین در جلوهٔ ناز ٭ از دائرهٔ سپر صدائے رنگارنگ بگوش رسیده ٭ و مبارزان هند بطریق سیه مستان بخاک و خون غلطیده ٭ مطربان هند بنغمه پردازی دلیران گرم جوش ٭ در دهیله ها یاد و تاره بنوائے پشتو در خروش ٭ از کثرت گرد بسکه عالم تیرهٔ و تار گردیده ٭ بان آتشبار بسان شهاب در هوا می درخشید ٭ عماری زرنگار بر پشت افیال چون لمعهٔ نور ٭ بر قلعه طور ٭ گردی که از سطح زمین با وج سما سر افراخته ٭ روے فلک چون فرش

زمین انجیر ساختہ

دلاوران رزم یکے بر دیگرے تفوق جوسے و تہمتنان در ہیجا یکے
بر از دیگرے سرگرم تکاپوے یکے را دست چپ از صدمۂ یان بریدہ
و براست کیشے کمان بدست راست و تیر بدہان کشیدہ یکے را سر از تن
بضرب تیغ بر زمین افتادہ تن بے سر دست بہ تیغ زنی کشادہ یکے بزخم
تیر سرخروئی جاوید اندوختہ یکے را ناوک دلدوز پر کالۂ جگر دوختہ یکے را
نوک نیزہ بہ جگر رسیدہ تمامی نیزہ از پشت گذرانیدہ سر بدخواہ بریدہ یکے
شمشیر بکف با مخالف در ستیز و یکے دست بگریبان کہ اینک خنجر تیز
یکے از شکستن اسلحہ مستعد جنگ مشت یکے کمان در قبضہ و تیر در انگشت
یکے بصدمۂ پیشانی بسان قچقار جنگی مغز دشمن شگافتہ یکے بقوت
دست پنجۂ عدو بر تافتہ یکے نعرہ زنان کہ اینک رسیدم خبردار شو یکے
فریاد کنان کہ وقت شرم است از پیش مرد یکے از تاب آفتاب جوشن از
سر ریختہ یکے با جامہ حریر بہ عدو در آمیختہ یکے بہمت درست اسپ
بر فیل انداختہ یکے بعزم دست برد خود را بیاد [illegible] ساختہ یکے را چشم
از کثرت غبار فرو بستہ یکے را از لب گرد نفس در گلو شکستہ یکے را
زخم شمشیر تا حمائل گذشتہ یکے را از زخم گرز فرق دو لخت گشتہ یکے را
بضرب گولہ چون پنبۂ حلاج اعضا بہوا پریدہ یکے را نوک خنجر سینہ و جگر

دریده ⁂ یکے بقول چاؤشان دست بجنگ ⁂ یکے سرگرم پرخاش بهرنام و ننگ ⁂ یکے راپاس نمک دامنگیر ⁂ یکے در بند وفاے عهد اسیر ⁂ یکے رانظر برین که در میدان مردان مردانه باید مُرد ⁂ یکے رامنظور اینکه جان بناموس باید سپرد ⁂ یکے بامید ترقی دولت وجاه راه جان نثاری پیش گرفته ⁂ یکے از بهر درستی عهد طرز جانفشانی پذیرفته ⁂ یکے را از غیرت سو برتن خاسته ⁂ یکے از بهر حفظ شرم رنگ بر رو کاسته ⁂ یکے بزور بازوے خود تازنده ⁂ یکے دست نیاز سوے فلک تازنده ⁂ یکے راد عاے نصر من الله در زبان ⁂ یکے رادست دعاے سوے آسمان ⁂ یکی پناه به پیران طریقت برده ⁂ یکے خود را بفضل حق سپرده ⁂ یکے را دعاے سیفی برزبان ⁂ یکے را تعویذ الامان حرز جان ⁂ یکے بافسون و دمدمه گرم جوش ⁂ یکے به سحر و جادو سخت کوش ⁂ یکے را جگر برمح مصقول خسته ⁂ یکے را بضرب گرز مغفر شکسته ⁂

بالجمله هریکے بقدر امکان سرگرم جانفشانی بود ⁂ چون دران روز زد و خورد حسن علیخان وحسین علیخان بجراحتهاے متعدده چهره نگار سعادت گشتند ⁂ و سید نور الدین خان در ترددات نمایان بدرجه شهادت رسید اعدا دلیرانه قصد برآن آوردند که بشمشیر آبدار سر آن سردار از تن بردارند ⁂ عنایت الله خان پسر لطف الله خان ⁂ که با جوانان جرار سرگرم کارزار بود

رگ حمیت بجوش آمد و بحرقی سپاہگری حرکت نمود و با وجود غلبۂ اعدا بحملہا اسپ ہمت گرم خیز ساختہ بجنگ پیوست و مخالفان دست از سادات بازو احتشام بر صولت برآوردند و آن شیر معرکہ مصاف تا دیری دست برد نمایان بکار برده با رفقائے خود از گلشن جلاوت گلہائے شہادت چیده زیب دستار سعادت ساخت

ہاں اے ہوشمندان خبیر و خردمندان بصیر دریابید کہ مخلوق چون لعبتی است و دست لعبت بازو مصنوع مانند پرده ایست در حکم صانع بے انباز و نہایت آگاہی اے انسان بقدر طاقت بشری بقدم سعی دویدن است و متکفل بر منزل مقصود رسیدن و غایت ترود کشاورز مزرعہ کاشتن و سرسبز داشتن است نہ ضامن دانہ مراد چیدن بسا روشندلان بروغن حسن تدبیر سراج منیر مدعا افروختند کہ نسیم حوادث فلکے بیک لمحہ خاموش ساخت و بسا نخلبندان خردمند نہال مقصود در سرزمین ظہور نشاندند کہ عواصف جباری حکم قضا بیک لحظہ از پا در انداخت خیمہ مدعائے را کہ فراش عقل بطناب و اوتاد اسباب برافرازد اگر از تندباد حکم ایزدی از جا در آید چہ تدبیر و شاہد مطلبے را کہ ماشطۂ ترود بصد صفت کرده بجلوه درآرد اگر حجابے از غیب حائل شود ناظر را چہ تقصیر سلمان ستمگاروانش مقدر نموده اند کہ ہیچ سپری مانع تیر حوادث سماوی نمیتواند شد

و ہیچ تدبیرے دافع بلیات آسمانی نمیتواند گردید ٭ آنرا که جمیلهٔ دانشش اند
حلیهٔ اقبال عاریست ـ دیدهٔ امیدش مکدر بغبار حوادث غیبی است ٭
و آنرا که ناصیهٔ طالعش ببارقهٔ سعادت روشن مقدمة الجیش عساکر اجلالش
امداد لاریبی ٭
چنانچه منخسف گشتن بدر اقبال عالیجاه بعقد ذنب بلاے ناگہانی
و لیلے ہست روشن ٭ و باوجود رسیدن بساحل مقصود مگیرداب تنا فرو
رفتن سفینهٔ حیات آن دریا دل برهانی است مبرهن ٭ تفصیلش آن که
چون کوشش فدویان جانسپار فوج عالیجاه باوجود شهادت شهزاده ها
بر اعدا چیره دستی یافت و نزدیک رسید که صورت مطلوب در آئینه
امید جلوه نمایش گیرد فلک حسد پیشه که ناتوان بینی کار اوست ٭ و ننگ چشمے
رونق بازار او ٭ غذایش خون دلیران است ٭ و طعمه اش گردهٔ شیران ٭
بازے دیگر برانگیخته کرده و ناکرده بخاک برابر ساخت ٭ یعنی در عین گرمی
هنگامه تیره بادی تند از جانب جنوب که مقابل فوج عالی جاه بود برخاست
بصدمتے که اگر بر کوه رسیدی از جا بر کندی ٭ و غبار سیاه عرصهٔ عالم را
چنان فرو گرفت که عالم در چشم جهان بین مردم تیره و تاریک ساخت چنانچه
که مردم عالیجاه بر اعدا می اندا فتند هم بآنها میرسید ٭ و بهاے آتشین
که بطرف معاندان عالیجاه سر میدادند باعث هلاک مردم این طرف میگردید ٭

سپاه بهادرشاه ظهور این لطیفهٔ غیبی اتفاق آمده آسمانی دانسته مخالفان را به تیر و
تفنگ و بان درگرفتند و دوران عرصهٔ رستخیز راؤ دلیپ و منور خان و خان عالم
و تربیت خان و مطلب خان و رام سنگه هاڑه و دیگر بندهای جانفشان
بکار آمدند و رفقای آنها سرداران خود را کشته یافته دست از جنگ باز
داشتند بالاشتهای آنها از معرکه پهلوتهی ساختند و بعضی نکوامان که در راه
شروع و تردد خود را پیوسته مخلصان وانموده بودند تردد نا باختیار پاسی
ترددانه عرصهٔ ناموس بیرون کشیدند و در رکاب عالیجاه غیر از بندهای
چیلوها و شاهی و اکثری از بندهای جان بناموس ده هیچ یکی نمانده و
فوج بهادرشاه چون دائره که به مرکز محیط شود از چهار طرف محاصره نموده تیر و بان
درگرفتند و عالیجاه با وجود این حال در جنگ قطب آسا پا برجا بوده خود
بدولت تیراندازی نموده چنانچه چهار ترکش از تیر خالی ساختند و هر تیری
که از شست آن زراست کیش برآمد جوانی را بخاک و خون انداخت و با آنکه
بدن مبارک بیشتر نشانهٔ تیرها آمده مجروح شده بود بسا تیرها که از آن برگرفته
بر دستمال چهرهٔ مبارک پاک نموده تیراندازی میکردند و گویند که شاهزادهٔ
والاتبار در چهار سالگی بر فیل سواری خاصه بوده هرگاه تیر بران شهاب
اوج سلطنت رسیدی عالیجاه بدست خود کشیدی تا آنکه تیر دیگر رسیده آنرا
شهید آورده فرمودند که در موج استراحت نمایید و آن تیر دل اعدا ایران نما

نشده همچنان نشسته تماشاے نیرنگی روزگار معاینه مینمود ٭ دیگر نقل میکنند که چون
برسیدن جراحات مزاج مبارک عالیجاه رخصت آب فرمود فیلبان التماس
کرد که ابریق آب عقب عماری خاص است بزبان گوهر فشان گذشت که اے
نادان این نه آن وقت است که از مقابله اعدا بطرف دیگر متوجه باید شد ٭
درین اثنا چون فیلبان مجروح شده بزمین افتاد خود بدولت پاے مبارک از
عماری بر آورده باشارهٔ فیل را پیش راندند ٭

افسوس از جفاے سپهر ستمگار ٭ وصد حیف از بیدادی این فلک خونخوار ٭
که کشتی عمر نوح در طوفان بلا انداخته اوست ٭ و یوسف مصری بچاه اجل
اسیر ساخته او ٭ از جورش تخت سلیمان بر باد ٭ وبستمش تاج قباد بزمین افتاد ٭
از چین جبینش خانهٔ صد قیصر و فغفور خراب ٭ و از قهرش رستم بسان زال در ناله و
اضطراب ٭ کیخسرو از جام قهرش بلاهل ممات چشیده ٭ و بیژن از جورش بزندان
ابتلا منزل گزیده ٭ خورشید عمر افراسیاب از بیدادی او بمغرب فنا
رسیده ٭ وسیاوش از دست ایذایش بمنزل مرگ ماوا گزیده ٭ ودشنهٔ تیزش
گردن گردنان بریده ٭ و خنجر قهرش سینهٔ سروران دریده ٭ نه او را با کس وفا
و نه در دل غبار اندودش صفائی ٭ از نیرنگی اوست که طشت شفق هر شام
بخون تاجداران مالامال ٭ و از قهر اوست که خنجر مهر هر صباح بخون شهریاران
برنگ آل ٭ نه مے هرچه گفتم همه ترهات است ٭ و آنچه سفتم همه خزف و طامات

این ہمہ رنگ آمیزی تقدیر است ؛؛ واین ہمہ حکمت قادر قدیر ؛؛ فلک پیش
حکم او چون چرخہ پیرزال شب و روز در سیر است ؛؛ وطائر کوکب بصفیر امرش
لیل و نہار در طیر ؛؛ حاکم محکم اوست دیگران ہمہ محکوم ؛؛ وبقاو دوام صرا اوراست
باقی ہمہ معدوم ؛؛ تا چند ازین مقولہ بیان نمایم ؛؛ وتا کے دست وقلم تحریر آن
فرسایم ؛؛ ہمان بہ کہ بر مطلب اصلی باز آیم ؛؛ وجریدۂ مدعا کشایم ؛؛

اگرچہ عالیجاہ باوجود رضاے معبود دست از جنگ باز نمید اشت اما
از انجا کہ جامۂ عمر بر بدن مبارک تنگ آمدہ بود ناگاہ تیر بندوق بہ پیشانی
عالیجاہ رسیدہ بصدمۂ آن لطمۂ غیبی کہ پیام اجل بود شاہباز روح مبارک از دام گاہ
فنا بعالم قدس پرواز نمود ؛؛ صفوف ملائک کہ در عرصۂ ہوا تماشاے شجاعت
ودلاوری آن شیر بیشۂ ہمت می نمودند بر کاب عالی ہمعنان گردیدند ؛؛ وقدسیان
جنت فوج فوج باستقبال آن حضرت دویدند ؛؛ حور بجاروب گیسوے
مشکین جنت رفت و روب نمود ؛؛ و رضوان خیر مقدم گفتہ ابواب خلد برین
بر رویش کشود ؛؛ نواے مرحبا از بہشتیان بگوش آن عالیجاہ رسیدہ ؛؛
در بہشت با ہر دو شاہزادہ بدان سان منزل گرفت کہ قمر با سعدین در یک
برج آرام گیرد ؛؛ و در خلد با ہر دو صاحب زادہ بدان گونہ مقام کرد کہ سرو
با شمشاد و عرعر بیک چمن مسکن پذیرد ؛؛ بندہاے بادشاہی مثل سجے سنگہ
کچھواہہ وغیرہ از مشاہدۂ این حالت پر ملالت دست از محاربہ باز کشیدہ بدرگاہ

بهادرشاه ناصیه سای عبودیت گشتند و ذوالفقارخان بهادر زخمی که بر پشت برداشت عنان عزیمت بطرف گوالیار معطوف ساخت و ملازمان شاهی باوجود شهادت عالیجاه پای از میدان برنداشته همچنان سرگرم کارزار بودند

بهادرشاه سواره بر فیل بسان مهر منیرکه در وسط نصف النهار بر سپهر برین طلوع دولت نماید تماشای شجاعت و دلیری آن هزبران بیشهٔ شهامت فرموده زبان فیض بیان بتحسین و آفرین کشود و حکم فرمود که الحال این جماعه در سلک ملازمان سرکار فیض آثار ما بدولت شرف اختصاص یافتند از پرخاش اینها دست بازدارند و از جان و مال اصلا نیازارند اما از آنجا که دران صحرای پرشر و شور که چون عرصات قیامت پرآشوب بود حرف کسی کسی نمی شنید سپاه طرفین بتاردی دست بتاراج امتعهٔ عالیجاه و شاهزادها دراز نمودند روی زمین از لعل و جواهر آبدار رشک کان بدخشان گردید و از کثرت گریزی سطح ارض غیرت بحر عمان و روی دشت از ریزش اشرفیها چون صحن چمن در موسم خزان برگ ریز گونه اصفر گرفت و از پراگندگیهای روپیه ها بساط دشت نسترن زار گشت و از اقمشهٔ الوان بسکه بهر طرف ریخته گوئی که فراش قدرت فرش بوقلمون گسترانیده و درین کشاکش تاراتگری فلک ستیزه تو هنگامه کشاکش گرم ساخت و هرکه دست بر بدره میزد از دیگری تیغ

شجاعت

بر سر مخورد ٭ یکے درج جواہر بکف آوردہ ٭ وازدست دیگرے گوہر جان سپردہ ٭ یکے اقمشہ رنگارنگ از دست غیرے کشیدہ ٭ ودیگرے جامہ حیات برتنش دریدہ ٭ یکے براسپ صبارفتار سوارے نمودہ ٭ وبزخم دیگرے راہ فنا پیمودہ ٭ یکے نیزہ بدست رساندہ ٭ از دست دیگرے جنازہ بملک عدم راندہ ٭ یکے تعارت خیمہ زر دوز در دل نقش بستہ ٭ ودست قضا طناب عمرش گسستہ ٭ بسا مردم درین خیال جان باختند ٭ وبسا خلق ازین خیال خام خود را بمہلکہ فنا انداختند ٭ چون ظلمت شب پردہ بر روے روز انداخت ٭ وفلک سیہ روز جہان را تیرہ وتاریک ساخت ٭ ہر یکے دست از ترددباز کشیدہ بمسکن خود ہا منزل گزیدند ٭

ہبوب نسایم فیروزی بر پرچم رایات جہان کشاے فرخندہ طالعے است کہ چمن سعادتش بآبیاری تائید ربانی سیراب ٭ وگلشن دولتش بسحاب امداد سبحانی شاداب باشد ٭ ہر نفس شمایم اقبال نکہت افزاے مشام آمال اوست ٭ وہر دم نسیم افضال شگفتگی پیراے ازہار جاہ وجلال او ٭ دولاب سپہر ہر لحظہ بطراوت بخشی گلزار دولتش ٭ وباغبان فلک ہر ساعت بچمن آراے گلشن شوکتش ٭ اعلام عظمتش ہمیشہ بدستیاری امداد غیبے سربلند وممتاز ٭ والویہ سطوتش ہموارہ بفتوحات لاریبی سرافراز ٭ جبین بخشش مطلع انوار فیوضات ٭ ودلو... ... ... منقوش فتوحات ٭ بجہت تقدیر بیان... ٭

مطالبش مصروف + وحکمت قدیر با تمام مآربش مشغوف + اعدا از هیبت تیغ
غلبش در رمیدن + وسبزهٔ مرادش از جویبار اقبال در دمیدن + ماهی دولتش
در بحر ترقیات ہمیشہ تازہ رنگ + وپلۂ میزان مدارجش بمقدار بقا
گران سنگ + برق سیوف آبدارش آتش زن خرمن مخالفان تیرہ روز +
ونائرۂ خنجر جانگدازش دشمنان را خانہ سوز + آسمان غاشیۂ اطاعتش بردوش +
وفلک حلقۂ بندگیش در گوش +

از انجا کہ از جناب کبریا این منصب بزرگ بذات مقدس بہادر شاہ عالم
پناہ مرحمت گشتہ بود چنین فتح و نصرتے کہ از حوصلۂ دریافت بیرون بود در پیش
دشوار پسندان ہیچ گونہ آسان نمی نمود محض بتائید غیبی و امداد الہی دست داد +
آن خدیو آفاق باداے این عطیہ والا از غایت خشوع فرق فرقد فرسا بر
زمین خضوع نہادہ زبان را شکر منعم حقیقی شکر ریز ساخت + وجوق جوق امرائے
عظیم الشان باداے تسلیمات مبارکباد دست عقیدت را سر بلندی جاوید بخشیدند +
وکوس فیروزی بسان ابر نوروزی طنطنہ در گنبد دوار انداخت + بعد
اتمام جنگ چون اجساد آن والا نژادان قدسی نہاد بنظر اقدس در آمد بمقتضاے
نسبت باطن و رقت قلب بے اختیار اشک حسرت در دامان ریختہ
بر زبان گوہر بیان آوردند کہ این عزیز مصلحت نیندیش خود را دیدہ و دانستہ در تاسف
و عنا انداخت کہ بقیہ عمر نقش این افسوس از صفحۂ خاطر زائل نخواہد شد + پس حکم فرمودند

که آن شیران فیل سوار را در تخته تابوت جا دهند، و پردگیان سرادق اجلال را بانواع
عزت و احترام قریب دائره جا داده، دو نونهال چمن سلطنت یعنی والا تبار و بیدار دل را
چون در یتیم بودند در کنار گرفته بانواع نوازش و تفقدات دلداری نموده اشک از دیده
آنها پاک فرمودند، و بعد دو روز در باغ نور منزل نزول اجلال فرموده دیده سکنه مستقر الخلافه
را که بسان ماه عید منتظر جمال جهان تمثال بودند منور ساختند، و حکم اقدس شرف نفاذ یافت
که فوج سنگین به گوالیار رفته عمدة الملک اسد خان را با بهیر و بنگاه که در آنجا متوقف شده
بودند باکبرآباد بیارند، چنانچه کارپردازان اشغال سلطنت حکم والا را کاربند شده در اندک
فرصتی مطابق امر بعمل در آوردند، و آن وزیر مشیر با سائر اسباب کارخانجات بمستقر الخلافه
رسیده بشرف استلام عتبه علیه دولت دارین حاصل نموده، و ذوالفقار خان نیز برفاقت پدر
سعادت عتبه بوس دریافت و مشمول عنایات اقدس گردید، بندگان حضرت سلیمان
مکان بمقتضای کمال عنایت آصف ثانی نواب اسد خان را بخطاب آصف الدوله
ممتاز ساختند و به وکالت مطلق عز امتیاز کرامت فرمودند، و منعم خان که از ابتدای
متوجه شدن الویه عالیه به هندوستان الی الآن بفراوان تردد و حسن تدبیر جانفشانی
بکار برده بخطاب خانخانان بهادر ظفر جنگ شرف اختصاص حاصل نموده مسند آرای
وزارت گردید، و همه ها بالقاب و خطاب و ترقیات مناصب فرق عزت
برافراخته شد،

CALL No. ________ ACC. No. ۳۷۲۷

AUTHOR امجد علی

TITLE ________

Date	No.	Date	No.

MAULANA AZAD LIBRARY

ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY

RULES:—

1. The book must be returned on the date stamped above.
2. A fine of Re. 1-00 per volume per day shall be charged for text-books and 10 Paise per volume per day for general books kept over - due.